

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 920

Süleyman Paşa

Dr. FETHÎ TEVETOĞLU

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 926

SÜLEYMAN PAŞA

Hayâtı ve Eserleri

Dr. FETHİ TEVETOĞLU

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 84

Kapak Düzeni : Saim ONAN

ISBN 975-17-0177-5

Onay : 2.5.1988 tarih ve 928.1-1681 sayı.
Birinci baskı,
Baskı sayısı : 15.000
Sevinç Matbaası — ANKARA

Ö N S Ö Z

Milliyetçilik ve inkılâpçılık târihimizde ün kazanmış büyüklerimizden biri : (Harbiye Mektebi Ders Nâzırı) ve (Rumeli Orduları Umûm Komutanı) Büyük Türkçü Süleyman Hüsnü Paşa'dır.

1892'de sürgünde vefat etmiş Süleyman Paşa'nın kemikleri bugün hâlâ Bağdad'da «İmam Mûsâ al-Kâzım Hazretleri Câmii» —kubbesini Türklerin som altunla kaplattığı Kâzımîye Câmii— içindeki «Ebû Yûsuf Mescidi» girişinin sol tarafındaki perişan bir kabirde gömülü bulunmaktadır. Kabrin taşı, sandukası ve örtüsü üzerinden kaldırılmış bir hâldedir.

Nâmık Kemâl, Ebuzziyâ Tevfik, Ziyâ Gökalp, Yusuf Akçura, Süleyman Nazif, Dr. Rıza Nur, Fuad Köprülü, Nihad Sâmi Banarlı, Hüseyin Nâmık Orkun, Fevziye Abdullah Tansel v.b. gibi günümüze kadar gelen birçok milliyetçi Türk şâir, düşünür, yazar ve bilginin, Tanzimat Devri'ndeki Türkçülük cereyânının ilk ve ileri öncülerinden (Büyük Türkçü Süleyman Paşa) hakkında son derece değerli araştırma ve yazıları bulunmaktadır.

Türkçülük mefkûresi, hürriyet mücâdelesi ve inkılâpçılık hareketleri içinde önemli bir yeri bulunan Süleyman Paşa üzerinde, 1943'den beri bizim de bâzı incelemelerimiz olmuştur. Bunlar, daha önce **Kopuz**

adlı Türkçü dergimizde çıkan iki makalemizle[1], *târihçi Hüseyin Nâmık Orkun'la ortaklaşa hazırladığımız bir küçük kitapta*[2] *ve yine* **Türk Kültürü** *dergisindeki bir yazımızda*[3] *yer almış bulunmaktadır.*

Bugün de, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 928.1-2105-15135 sayılı yazıları üzerine tarafımızdan hazırlanan bu kitapla Süleyman Paşa'nın Türk düşünce târihindeki seçkin yerini belirterek, çileli hayâtını ve örnek eserlerini gençlerimize tanıtmak istiyoruz.

Büyük Türk bilgini Fuad Köprülü, Millî Edebiyat Cereyânı'nın ilk öncülerinden bahsederken, Süleyman Paşa hakkında şunları söylemektedir:[4]

«Şinâsî - Ziyâ Paşa - Nâmık Kemâl mektebi mensubları, Fransız fikirlerinin te'siri altında, bilhassa eski edebî an'anelere karşı bir aksül'amel (tepki) yapmak için lisânın sâdeleşmesi fikrini münâkaşa ederlerken, meşhur Ahmed Vefik Paşa başta olmak üzere, Süleyman Paşa, Ali Suâvî gibi bir takım mütefekkirler de —yine Fransız filologlarının ve târihçilerinin

---

(1) Dr. Fethî Tevetoğlu: **Büyük Türkçü Şıpka Kahramânı Süleyman Hüsnü Paşa** (I), **Kopuz,** Samsun, Ağustos 1943, Sayı: 4 (13), ss. 93-96; (II), Aralık 1943 - Ocak 1944, **Sayı:** 8-9, ss. 207-210.

(2) Hüseyin Nâmık Orkun: **Büyük Türkçü Süleyman Paşa,** Millî Kalemler Serisi: 2, Güneş Matbaacılık T.A.O., Ankara 1952.

(3) Dr. Fethî Tevetoğlu: **Büyük Türkçü Süleyman Paşa, Türk Kültürü,** Ağustos 1968, Yıl: VI, Sayı: 70, ss. 705-732.

(4) Prof. Dr. Fuad Köprülü: **Edebiyat Araştırmaları,** Ankara 1966, ss. 311-313.

te'siri altında— Türk milliyetçiliğinin esâsını kurmaya çalışıyorlardı.»

«...Ahmed Vefik Paşa'dan sonra Türk milliyetçiliği fikrini pek şuurlu bir sûrette Süleyman Paşa'da görüyoruz : Abdulaziz'in tahttan indirilmesinde ve Birinci Meşrûtiyet'in ilânında büyük bir rol oynıyan bu inkılâbcı asker, Askerî Mektebler Nâzırlığı'nda bulunduğu sırada kurduğu Askerî Rüşdiyeleriyle maârif târihimizde unutulmaz bir isim bırakmışdır. Mekteblerde okutulmak için Fransızca'dan muhtelif ders kitapları tercüme edildiği sırada, kendisi de bir **Sarf-ı Türkî** yazmış, kitâbet ve edebiyat tedrisâtı için daha önce **Mübâniü'l-İnşâ**'yı vücûde getirmiş ve bilhassa **Târih-i 'Âlem** adlı umûmî târihinde eski Türk târihine —memleketimizde ilk def'a olarak— yer vermek sûretiyle «Millî Cereyan» târihinde çok şerefli bir yeı kazanmıştır.

Millî Lisan ve Millî Târih tedrisâtının Millî Ruh'u uyandırmak için en kuvvetli vâsıta olduğunu kavrayan, târih derslerinin yabancı milletlerin düşüncelerine göre yazılmış ders kitaplarına değil, bilhassa millî gaye'ye göre tertip edilmiş millî eserlere dayanılması lüzûmunu önce anlayan O'dur. İşte, sırf bu amaçla yazdığı **Târih-i 'Âlem**'inde, eski Türklere âid kısmı Deguignes'nin meşhur eserinden iktibas sûretiyle vücûde getirmişti. Yazdığı gramere Sarf-ı Osmânî değil, **Sarf-ı Türkî** adını vermesi, hattâ **Ta'lîm-i Edebiyât**'ın neşri münâsebetiyle Recâizâde Ekrem Bey'e yazdığı mektupta, Edebiyât-ı Osmânîye, Lisân-ı Osmânî ta'birlerinin yanlış olduğunu ve Osmanlı ünvânının yalnız Devlet'e âid olduğu için sâdece Türk Lisânı, Türk Ede-

biyâtı demek lâzım geldiğini söylemesi, kendisinde millî şuûrun tamamiyle inkişaf etmiş olduğunu gösterebilir.»

«...1908 İnkılâbı'ndan önce, Türkçülük'ün filoloji ve târih tedkikleri şeklinde kendini gösterdiği devresinde, Şemseddin Sâmî Bey ve Veled Çelebî, Ahmed Vefik Paşa'yı; Necib Âsım, Süleyman Paşa'yı; Bursalı Tâhir Bey de, Ali Süâvî'yi tâkip etmişlerdir.»

Mareşallik rütbesine kadar yükselmiş bulunan Süleyman Paşa, kahraman ordumuzun yetiştirdiği büyük komutanlardan biri olduğu gibi, yurdumuzda, Avrupa te'siriyle gelişmiş Türk Nasyonalizmi (Türkçülük) ve hürriyet hareketlerinin; maarifte çağdaşlaşmanın; dil ve târih alanında millîleşmenin; idârede de inkılâpçılığın baş bayraktarlarındandır.

Önyüzbaşı bulunduğu günlerden başlayarak (Yeni Osmanlılar) adlı Meşrûtiyet yanlısı gizli ihtilâl kuruluşunun faâl bir üyesi olan Süleyman Paşa'nın[5] *üzerinde pekçok tartışma ve değişik yorumlara yol açan bir davranışı ise, Tuğgeneral rütbesinde iken Harbiyeli gençleri de katarak gerçekleştirdiği «asker müdahalesi ve silâh zoru ile» Osmanlı Pâdişahlarının otuzikincisi Sultan Abdulaziz'i tahttan indirmesi olayıdır.*

Hiss-i-İnkılâb *adlı eserinde ayrıntılarıyla, fakat tek taraflı, açıklanan bu olayda Meşrûtiyet yanlısı, inkılâpçı Süleyman Paşa'nın, «Erkân-ı Erbaa» diye*

---

[5] Ebuzziyâ Tevfik (Bugünkü dile uygulayan : Ziyad Ebuzziyâ) : **Yeni Osmanlılar Târihi,** I. Cild, İstanbul 1973, s. 85.

anılan ve Sultan Aziz'e kin besleyen dört kişinin, (Sadr-ı A'zam Mütercim Rüşdî Paşa, Serasker Hüseyin Avnî Paşa, Midhat Paşa ve Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'nin) şahsî garazlarına âlet olduğu anlaşılmaktadır.

Yoksa, Türk maarifinde, özellikle askerî eğitimde çağdaşlaşma yanlısı bulunan Süleyman Paşa'dan, daha 1860'larda: «Tren memlekete gelsin de isterse Topkapı Sarayı'ndaki yatak odamdan geçsin» diye çırpınmış Abdulaziz'i, Batı tekniğine vurgun bir Sultanı alaşağı etmek hatâsına düşmemesi beklenirdi.

Bu tartışmalar bir yana, Süleyman Paşa'nın bizi en çok ilgilendiren yönü, askerî okullarda yaptığı, Dârüşşafaka'ya yerleştirdiği, Avrupa'yı örnek alan fakat millî kültürümüze dayanan yenileşme, çağdaşlaşma, millîleşme hareketi ile; Türk dili ve târihine kazandırdığı milliyetçi, Türkçü rûh ve görüştür.

XIX. Yüzyıldan günümüze kadar gelmiş Türk aydınlarının düşünceleri üzerinde Süleyman Paşa'nın büyük rolü olmuştur. Bugünkü Türk milliyetçiliğinin kurucusu Ziyâ Gökalp, şöyle demektedir:[6]

«Daha onbeş yaşımda iken Ahmed Vefik Paşa'nın **Lehçe-i Osmânî**'si ile, Süleyman Paşa'nın **Târîh-i Âlem**'i bende Türkçülük temâyüllerini doğurmuştu.»

Kılıcını cephelerde Sırplara, Rumlara ve Ruslara karşı yılmadan savaşmak; kalemini milletine, özellikle Türk Harbiyelisi'ne millî târih şuûru kazandırmak

---

(6) Ziyâ Gökalp: **Türkçülüğün Esasları**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, ss. 7-9, 13.

ve dili'ni öğretmek yolunda kullanmış; böylece hayâtını maarife, hürriyet mücâdelesine, Türklüğün yükselmesine adamış ve ömrünü bu uğurda sürgünlerde tüketmiş BÜYÜK TÜRKÇÜ SÜLEYMAN PAŞA'yı gençlerimize tanıtmaktan derin bir mutluluk duymaktayız.

Çankaya : 14 Mayıs 1987
Dr. Fethî TEVETOĞLU

SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA

(İstanbul, 9 Ekim 1838 Cuma - Bağdad, 7 Ağustos 1892)

Hayâtı :

Süleyman Hüsnü, 1838 yılının 9 Ekim Cuma gecesi (20 Ramazan 1254) İstanbul'da, Süleymâniye civârında Molla Gûrânî Mahallesi'ndeki baba evinde, yedi aylık, erken doğan (prematüre) bir bebek olarak dünyâya gelmiştir.[7] Babası, Yeniçeri Ağası torunu, Anadolu'dan gelme, şekerci esnafından Es'seyyid Mehmed Hâlid Efendi'dir.

Osmanlılar arasında, Peygamber Efendimiz'in torunu Hazret-i Hasan'ın soyundan olan ve Nakib-ül-Eşrâf Dâiresi'nden maaş alan birçok kimseler gibi, Süleyman Hüsnü'nün ataları da kendilerinin «Seyyid»liklerine inanıyorlardı. Süleyman Paşa'nın dedeleri Sâdât'tan olup, baba tarafından Bursa'da yatan Emîr Sultan Hazretleri'ne ve ana tarafından da Tosya'da yatan Şeyh Pınar Hazretleri'ne dayanmaktadırlar.

---

(7) Süleyman Paşa-zâde Sâmi (Süleyman Nesîb) : **Süleyman Paşa Muhâkemesi**, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul 1328 (1912), s. 3.
Ayrıca bk. Müşîr Süleyman Paşa : **Umdet-ul-Hakayik, Askerî Mecmua** Târih Kısmı, Haziran 1928, Sayı: 10, s. 1. (69 Numaralı **Askerî Mecmua**'ya ek olarak yayınlanmış, Süleyman Paşa'nın torunu Mühendis Sunuhî Bey tarafından istinsah edilmiştir).

Nitekim Süleyman Paşa da, Bağdad'dan «Reis-ül -ahrar» hitabıyla okuldan çocukluk arkadaşı ve çok sevdiği büyük vatan şâiri Nâmık Kemâl'e yazdığı mektublara imzâsını (Esseyyîd Süleyman Hüsnü) şeklinde atmaktadır. Nâmık Kemâl'in 3 Rebiü'l-evvel 1296 (25.II.1879) târihli mektubunda da Süleyman Paşa'ya hitâbı : «Seyyîdü'l-ahrâr Efendimiz Hazretleri»dir. Bu mektuba verdiği 5 Receb 1296 târihli ve «Esseyîd Süleyman Hüsnü» imzâlı cevabında da, «Beni Bağdad'a ta'zib ettik zannediyorlar.. Ben ise hâk-i Kerbelâya kavuştum.» dedikden sonra, Yüce Ceddi'nin, Ulu Peygamberimizin şerefli neslinin rûhlarının dönüp dolaştıkları mübârek topraklara kavuşmaktan duyduğu gurur ve mutluluğu belirterek de «Seyyîd»liğini bir kez daha yâd ediyor.

Süleyman Hüsnü, muhtelif «Mekâtib-i-ibtidâiye» de (İlkokullarda) ve Dârül-maârif'de ilk öğrenimini tamamladıktan sonra, bir süre Bayazıt Câmi-i Şerîfi'nde Mudurnulu İsmail Efendi'den dersler almıştır.

1853 (1269 H.)'de Maçka'daki Askerî İ'dâdî Mektebi'ne girerek öğrenimini başarı ile sürdüren Süleyman Hüsnü, 1856 (1272 H.)'da Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Şâhâne'ye naklolunmuş ve 1859 (1276 H.)'da Harbokulu'nu bitirerek Teğmen rütbesiyle subay çıkmış; o târihte Bosna Yenipazarı'nda bulunan II. Ordu 5. Talîa (Öncü) Taburu'nun 4. Bölüğü Teğmenliğine verilmek sûretiyle Ordu saflarına katılmıştır. Sarışın olduğu için, okul arkadaşları arasında kendisine (Sarı Çapar) adı takılmıştır. Harbiye'deki Taktik hocası, ileride Abdulaziz'in tahttan indirilmesini kendisine düzenletecek olan Hüseyin Avni Paşa idi.

Daha sonra kronolojik bir sıra ile sergilenince görüleceği gibi, Süleyman Hüsnü, askerlik târihinde çok nâdir subaya nasîb olur bir başarı ve yükseliş hızıyla, askerî rütbelerin doruğuna erişecektir.

Oğlu, ünlü Servet-i-Fünûn'culardan Süleyman Nesîb (Süleyman Paşa-zâde Sâmî) Bey (1866 - 1917)'in ifâdesi ile:[8]

«Muharrerâtından (yazışmalarından) ve husûsî bir deftere kaydettiği muhârebelerin esâmisinden (adlarından) anlaşıldığı üzere» Teğmenliğinden Mareşalliğine kadar küçük ve büyük, iç ve dış 84 savaşa katılmış bulunan Süleyman Hüsnü Paşa, bilhassa bu savaşlarda gösterdiği üstün başarı ve kahramanlıklar sonucu, kazandığı zaferlerin mükâfâtı olarak, çok az askerin ulaştığı bir hızla, henüz 38 yaşında iken, 27 Aralık 1876'da Mareşalliğe yükselmiştir.

Daha sonra Taburu, Hersek yöresine mé'mur edildiğinden, birlikde oraya hareket etmiş ve Hersek Fırka-i Askeriyesi Komutanı Ferik Derviş Paşa ile Serdâr-ı Ekrem Ömer ve Abdülkerim Nâdir Paşalar yönetim ve komutasındaki Hersek ve İşkodra yöresindeki harp olaylarının hepsinde bulunmuştur. Savaşlarda gösterdiği yararlık, yiğitlik ve üstün başarı üzerine rütbesi, 1862 (1278) Nisanında Taburunun Üsteğmenliğine yükseltilmiştir.

Byelopavliç'deki savaşlarda olağan-üstü bir kahramanlık göstererek altı Taburu, büyük bir tehlikeden kurtarmasına karşı mükâfatlandırılmış; aynı yılın

---

(8) Süleyman Paşa-zâde Sâmî: a.g.e., s. 9.

(1278) Ağustos'unda, 5. Bölük Yüzbaşılığına yükseltilmiştir.

Savaş sonunda İşkodra'dan İstanbul'a gelmiş ve Sultan Abdulaziz Han'ın maiyetinde kurulan yeni Rikâb-ı Hümâyun-u-saf Piyâde Bölüğü'ne nakledilmiştir.

1863 (1279 H.)'de adı geçen bölüklerin «Umûr-u-tahririye»sine (Yazışleri'ne) me'mur edilmiş; 1865 (1281 H.) Eylûlünde, önceden olduğu gibi yine yazı işlerinde bulunmak üzere rütbesi Sol-Kolağalığı'na atanmıştır.

Süleyman Hüsnü, 1863 - 1865 yıllarında bir yandan askerî vazifesini yerine getirirken, öte yandan da yüzyılın fâzıl din bilginlerinden Eyûp Mahkemesi Reisi Şehrî Ahmed Nüzhet Efendi'nin «Ulûm-u Arabiye ve Diniye» derslerinden yararlanarak Arabca ve din bilgisinden icâzetnâme (icâzet - kâğıdı, diploma) almıştır.

Bu dönemdeki çalışmalarının bir mahsûlü olarak, 25 Cemâziyelevvel 1283 (1866)'de Akkermanî'den **(Müntehâb-ı İrâde-i Cüz'iye Risâlesi)**'ni Türkçeye çevirmiş ve yayımlamıştır.

Bu risâle, ileride Süleyman Paşa'nın eserleri bölümünde daha ayrıntılı olarak tanıtılacaktır. Süleyman Paşa'nın bu ilk tercüme eseri risâle, 1760 yılında Mekke Kadısı bulunurken vefat eden Akkermanî Mehmed bîn-i Mustafa adlı, münazara ilmine âid **«Hüseyniye»**'yi şerh etmiş; Medreselerde okutulan **«Hidâye»** adlı mantık kitabını tercüme etmiş Türk bilgini

Akkermanî'nin Arapça yayınlarından seçilmiş parçalardan oluşmaktadır.

1866 (1282) Eylûlünde «Silâhşörân»ın lâğvı üzerine açığa çıkan Süleyman Hüsnü, Askerî Şûrâ'ca, Girid olaylarının önlenmesi için İzmir'e toplanan Redif askerlerinin eğitimine gönderilmiştir. Sıkı disiplin, tâlim ve terbiye altında bu erleri birkaç ayda yetiştiren Süleyman Hüsnü, sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. 1867 (1283) başında Karahisar-ı Sâhib Redif Taburu'na Binbaşı olarak tâyin edilmiş; Girid Ayaklanması'nın ateşi adanın her yanına sıçrayıp yayılınca Taburu ile buraya yollanmıştır. 1868 (1285) sonuna kadar Kandiye bölgesinde bulunmuş; Serdâr-ı-ekrem Ömer Paşa ve Hüseyin Avni Paşa emrinde yapılan bütün savaşlara katılmıştır. «Malviz» Müfreze Komutanlığı'nı başarı ile yapmış ve eşkiyânın Kandiye'ye yaklaşmasını önlemiştir.

O yörenin, silâhşörlüğü ve geçit-vermezliği ile ünlü azılısı ve isyancıların başı Kaptan Koraka'nın yakalanıp tutuklanması, sağ veya ölü ele geçirilmesi için Rode Dağı'na muhtelif noktalardan saldırı düzenleyen altı Taburun operasyonu, gevşeklik yüzünden başarısız sonuçlanmıştı. İşte ,savaşın başından beri tek Müslümanın ayak basmadığı bu yerde Süleyman Hüsnü, komutasındaki 300 kişilik kuvvetiyle dağbaşında yapayalnız kalmış bulunmasına rağmen, hiç çekinmeden ve umursamadan ormana saldırıp, eşkıyânın geçici konak yerlerini yakmış ve sayıları ikibin kadar olan düşmanı darmadağın etmiştir.

Maiyetinin azlığı ve diğer taburların gevşekliği yüzünden, hareket merkezi olan ve Rode Dağı'na on-

dört saat uzaklıktaki Korsone'ye dönmek imkânı kalmadığını görerek mümkün olan hız ve tedbirle düşmana duyurmaksızın, bulundukları ormana iki saat uzaklıktaki «Periri» Köyüne doğru hareketle bu köydeki Albay Ahmed Eyûb Bey'in komutasındaki kuvvete katılmıştır.

Girid'deki belânın bertaraf edilmesinden sonra İstanbul'a dönen Süleyman Hüsnü, 1869 (1285) Şubatında Mekteb-i Harbiye Münşeât Müdürlüğüne getirilmiştir. 1870 (2 Temmuz 1286)'de, Girid'deki hizmetleri karşılığı Kaymakamlığa (Yarbaylığa) yükselmiştir.

Osmanlı ülkesinin Doğusundaki - Batısındaki, Kuzeyindeki - Güneyindeki belâların sonu gelmiyordu. Süleyman Hüsnü Efendi, Yemen ve Asir'de de Devletin başına yeni gaileler çıkınca, Fırka-i İhtiyâtiye Komutanı Ferik Redif Paşa ile birlikte 1870 (10 Aralık 1286)'de Asir'e gitmiş ve buradaki bütün savaşlara da katılmıştır.

1871 (19 Nisan 1287)'de, Yemen'de bulunduğu sırada Albaylığa yükselmiştir. Burada hastalanan Albay Süleyman Bey, İstanbul'a dönerek tedâvi görmüş ve Çamlıca'da bir köşk tutarak buraya yerleşmiştir. Harbokulu Münşeât Öğretmenliği'ne devâma başlayan Albay Süleyman Hüsnü'ye az sonra Harbokulu Târih Öğretmenliği de verilmiştir.

Çamlıca'da oturduğu sırada, Abdurrahman Sâmî Paşa Konağı'na komşu olmuş ve özellikle Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularından Abdullâtif Subhî Paşa'nın büyük oğlu —Hamdullah Subhî Tanrıöver'in en büyük ağabeyi— Mehmed Âyetullah Bey'le dostluk etmiştir.

Ebüzziyâ Tevfik Bey'in de belirttiği gibi, Sâmî ve Subhî Paşa Konakları, zamanın birer «Bilgi Akademisi» idiler. İstanbul'a gelen Doğu ve Batı'nın ünlü bilginlerine, san'atçılarına sığınak ve ikamet yeri olan bu iki konak, birer ilim, kültür ve san'at merkezi hâlinde Başkend'e şeref veriyorlardı.[9]

Abdurrahman Sâmî Paşa'nın köşkü, o devirdeki genç ve yaşlı ilim, fikir ve san'at sâhiblerinin sık sık toplanıp görüştükleri bir dernek gibiydi. Süleyman Hüsnü Bey de buraya devâma başlamıştı. Böylece yurdun birçok aydınlarıyla tanışmıştır. Askerlik dolayısıyla cebhelerde savaşmakdan, yurd içindeki fikir ve politika cereyanlarından kısmen uzak kalmış Süleyman Hüsnü Bey, böylece yurdun derdlerini yakından öğrenmek fırsatını bulmuştur. Kalkınmak ve modernleşmek zaruretini duymuştur. Herşeyden önce ilim ve irfanın, hür düşüncenin yurda yayılmasına, milletin aydınlatılması ve okutulması lüzûmuna şiddetle inanmıştır.

Nitekim daha sonra Süleyman Paşa'nın Dârüşşafaka ve askerî okullarda ve özellikle Harbokulu'nda girişeceği köklü eğitim faâliyetlerinin ve Meşrûtiyet idâresini gerçekleştirmek ümidiyle Abdulaziz'in tahttan indirilmesinde üzerine aldığı sorumluluğun hep bu kaynaktan güç kazanmış idealist düşünce ve safca duygulardan köklendiği düşünülebilir.

---

(9) (a) Ebüzziyâ Tevfik: a.g.e., Birinci Cild, İstanbul 1973, ss. 80-81.
(b) Dr. Fethî Tevetoğlu: **Hamdullah Subhî Tanrıöver**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları — Türk Büyükleri Dizisi: 8, Ankara 1986, ss. 26-27 v.d.

YENİ OSMANLILAR VE SÜLEYMAN PAŞA

Süleyman Paşa'nın siyâsî hayâtındaki en önemli olaylardan biri, kuşkusuz, Sultan Abdulaziz'in tahtından indirilmesinde oynadığı roldür. İşin verimsiz sonucunda, Pâdişâh'a şahsî kin taşıyan dört kişinin ihtiraslarına âlet olduğunu üzüntü ve hüsranla anlayan Meşrûtiyet taraflısı, inkılâbcı ve vatansever Süleyman Paşa'nın, sonsuz samimîlik ve iyi niyetle en ağır sorumluluğunu yüklendiği bu olay, yakın târihimizdeki ilk modern ordunun sivil yönetime müdâhale örneği olması açısından da târihî bir önem taşımaktadır. Bu konuyu ayrıntılarıyla gözden geçirmeden, Süleyman Paşa'nın henüz 27/28 yaşlarında genç bir subayken saflarına katıldığı (YENİ OSMANLILAR) gizli kuruluşu ile olan ilişkisine değinmekte yarar vardır.

Sultan Abdulaziz'in, 1852 (20 Şevval 1268 H.)'de Reşid Paşa'nın azledilmesi üzerine Âlî Paşa'yı Sadr-ı-a'zam yaptığı yıllar sonrasında, devletin ve vatanın mutlakiyet idâresi yüzünden uğradığı tehlikelerin ve bunalımların sonuçlarını dehşetle görüp, bunun tedâvi çâreleri için ilâç ve formül arayan aydınlar, milletimizin mutluluğu ve selâmeti uğrunda yer yer gruplaşarak, Avrupa modeli gizli cemiyetler kurmaya çalışıyorlardı. Bunlardan bir ünlüsü, kuruluş târihi henüz tam bir açıklığa kavuşmamış bulunan (YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ)'dir.

Kuruluşun ileri gelenlerinden biri olan Ebüzziyâ Tevfik Bey'e göre, 1865 yılının Haziranında bir Pazar günü kurulan (YENİ OSMANLILAR) adlı gizli inkılâb cemiyetinde vezirlerden, din bilginlerinden, yük-

sek rütbeli subaylardan, mülkî âmir ve memurlardan ve halktan oluşan 245 faâl üye bulunmaktaydı. Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ve Ali Suavi'nin de dâhil bulundukları, İtalyanların Carbonari teşkilâtı örneği yedi kişilik ayrı ayrı hücrelerden ve müstakil ünitelerden oluşan, kuruluşun târihini yazan Ebüzziyâ, eserinde Süleyman Paşa ile ilgili olarak da: «Cemiyette vüzerâdan, ulemâdan, ümerâ-yi askeriyeden, me'murîn-i mülkiyeden, âhad-i nâsdan olmak üzere 245 kişi mevcuttu. En son numarayı hâiz olan 35'inci Yedi'nin başı, Kolağası (Önyüzbaşı) Süleyman Efendi idi. Çünkü O'nu 245 adediyle (sayısıyla) yâd ediyorduk» demektedir.[10]

(YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ)'nin ilk kurucuları Nuri, Reşad, Necib Paşa torunu Mehmed ve Subhî Paşazâde Âyetullah Beylerdir. Ebüzziyâ Tevfik ve Nâmık Kemâl, kuruluşa daha sonra girmişlerdir.

1865 Haziranının bir Pazar günü Belgrad Köyü'ndeki Vâlide Bendi'ne giderek ilk genel toplantılarını yapmış bu kuruluş mensubları, İtalyan Carbonari Cemiyeti'nin tüzüğünü de bu toplantıda incelemişlerdi. O günkü görüşme ve tartışmalar, Mutlakiyet idâresinin Meşrûtiyet yönetimine çevrilmesi için alınacak ilk tedbirler, yâni bir gizli inkılâp cemiyeti kurmak teşebbüsü konusunda cereyan etmişti. Âyetullah Bey, zengin kütübhânelerinden Carbonari İhtilâl Cemiyeti ile Lehistan Gizli Kuruluşu'na dâir iki mühim kitabı da beraberinde getirmiş ve bu eserlerden de örnek

(10) Ebüzziyâ Tevfik: a.g.e., s. 85. Ayrıca bk. **Yeni Osmanlılar Târihi**, Yeni Tasvîr-i Efkâr, Nu. 21, 7/20 Haziran; Nu. 22, 8/27 Haziran 1909, s. 2; Nu. 93, 19 Ağustos / 1 Eylûl 1909.

alınmıştı. Görüşmelerde düşünce ve tekliflerinden yararlandıkları kimselerden biri de, kuruluşun altıncı üyesi bulunan **Mir'at** Dergisi sâhibi yazar Refik Bey'di.

Ebüzziyâ, Yeni Osmanlılar Târihi'nde daha sonra bir ihbar vak'ası ile ilgili olarak yapdığı açıklamada, muhbirin (haber verenin) Nuri Bey ile kendisini ve Kolağası Süleyman Efendi'yi istisnâ edip jurnal listesi dışı bırakışına şaşmaktadır.[11]

Ebüzziyâ, yine eserinin diğer bir bölümünde, Nâmık Kemâl'le ilgili bir konuda Süleyman Paşa'dan da kısaca bahsetmektedir. Birbirlerini çok sayan ve seven iki çocukluk arkadaşının[12], Kemâl ile Süleyman'ın, arasındaki yakın dostluğu gösteren bu satırlar şöyledir:[13]

«...Tam bu sırada idi ki Süleyman Paşa içeriye girdi. Kendisini bir iki aydanberi görmemiştim. Yüzü epeyce bozulmuştu. Bu yüzden çehresinde gördüğüm bozukluğu rahatsızlığına vererek :

— Sizi görmeyeli hayli zaman oldu. Girid'e kadar yaptığınız seyahattan vücudca istifâde edemediniz mi? Sualini sordum. Gayet tereddüdlü bir tavırla, fakat kaşlarını çatarak :

— Vücudca rahatım. Bizim hastalık Yemen'deki sıkıntıların a'sâbâ olan te'sirinden ibaretmiş, «Lehül

---

[11] Ebüzziyâ Tevfik : a.g.e., C. I, ss. 124-25.

[12] Fevziye Abdullah Tansel : **Nâmık Kemâl'in Husûsî Mektubları I**, Ankara 1967, s. 355.

[13] Ebüzziyâ Tevfik : a.g.e., C. II, s. 226.

Hamd» (Allah'a şükür) şimdi vücudca rahatım. Fakat bir saattan beri zihnen rahatsızım, hattâ sizden hakikati öğrenmek için Mekteb-i Harbiye'den geliyorum. Kemâl'i tevkif etmişler, öyle mi? Dedi.

Ben :

— Hayır, bir saat evvel Bâb-ı-Âlî'de Sadullah Bey'-in yanında idim. Öyle birşey olmuş olsa herkesden evvel onun bilmesi tabiî idi. Bu tevkif, **İbret**'in lağvedilmesinden azma bir şâyiadır. Çünkü Zât-ı Şâhâne'yi öfkelendirmişler, belki ondan kinâyedir. Dedim. Tabiî bu açıklamam üzerine rahatladı. Kendisine, **İbret**'in ilgasından dolayı yazmak istediğim ve fakat vazgeçtiğim fıkrayı okudum. Beğendiği gibi, niyetimi değiştirmiş olmamı da doğru buldu. Saat onbire (15.40'a) kadar birlikde bulunduk.»

«Rûhu ve Reisi» Necib Paşa torunu Mehmed Bey sayılan Yeni Osmanlılar'ın İstanbul'da Velî Efendi Çayırı'nda —zayıf bir söylentiye göre de Ayasofya Câmii'nde— yaptıkları son toplantıda, Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa'nın gerekirse öldürülerek iktidardan uzaklaştırılmasını isteyen aşırı Meşrûtiyetçilerin tartıştıkları şey, Hükûmet ellerine geçmişçesine, kimin Sadr-ı-a'zam olacağı ve kabineye kimlerin gireceği boş hayâlleri idi. Durum Hükûmetçe duyulunca, Yeni Osmanlılar'ın tutuklanmasına çalışılmıştır. Mehmed, Nuri ve Reşad Beyler Avrupa'ya kaçmışlardır. Az sonra Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl Beyle Ali Suâvî ve Âgâh Efendiler de kaçmayı başarmışlardır. Kurucu ve faal kadronun ileri gelenleri yurd dışına çıkınca, (YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ) İstanbul'dan sonra Paris'i

merkez edinmiştir. 24 Mart 1867 (18 Zülka'de 1283) Pazar gününden i'tibâren propagandalarına burada başlamışlardır. Bu ara, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne hânedândan Mustafa Fâzıl Paşa da katılınca, O'nun maddî yardımıyla yurd dışındaki mücâdele büsbütün artmıştır.

Yurd dışındaki Yeni Osmanlılar'ın hepsine, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın evlâdlığı, Arnavud asıllı İbrâhim Paşa'nın oğlu olan ve milyonların mirasına konmuş bulunan Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa, bol bol maaşlar bağlayarak para yardımında bulunmuştur. Bir süre sonra Mustafa Fâzıl Paşa, İstanbul Hükûmetiyle anlaşıp Yeni Osmanlılar'ı yüzüstü bırakmış; hattâ Hükûmete girmiştir. İki -yüzlü bir politika izleyerek Paris'dekilere aylıklarını yollamışsa da, Ali Suâvî ve Necib Paşa torunu Mehmed Bey bu parayı red etmişlerdir. Yeni Osmanlılar arasına diğer bâzı şahsî anlaşmazlıklar da karışınca, bir kısmı Hükûmetle anlaşarak veyâ genel afdan yararlanarak sonunda hepsi yurda dönmüşlerdir. Cemiyetin fi'len dağılmasından sonra, Meşrûtiyet, parlamento ve Anayasa uğruna mücâdele eden hürriyetçilerden bâzıları yeniden devlette vazife almışlardır. Bu ilk Meşrûtiyet teşebbüsü böyle bir duraklama ile sonuçlanmıştır. Bu durum ve dönem, 30 Mayıs 1876'da Süleyman Paşa'nın baş-çekeceği Abdulaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murad'ın tahta çıkarılması olayına kadar sürecektir.

Yeni Osmanlılar'ın İstanbul'daki asker üyesi Albay Süleyman Hüsnü Bey, 21 Temmuz 1872 (9 Temmuz 1289)'de Mirliva (Tuğgeneral) rütbesiyle, Askerî Mektebler İkinci (Muavin) Nâzırlığı'na ve Ders Nâzır-

lığı'na ta'yin edilmişdir. 1873 (1290) yılında ise, (Askerî Mektebler Nezâreti) müstakil olarak Süleyman Paşa'nın yönetim ve sorumluluğu altına verilmiştir. Abdulaziz'in hal' işi başarı ile bitip V. Sultan Murad hükûmdar olduktan sonra rütbesi, 1875 (1292) yılında Ferikliğe (Tümgeneralliğe) yükselmiştir.[14]

Süleyman Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'de Münşeât ve Târih hocası; Askerî Mektebler Ders Nâzırı bulunduğu yıllardaki mühim bir faâliyeti, iki cildden oluşan **(Mebânî'l-İnşâ)** adlı eserini yayımlamış olmasıdır. Kitabın ikinci cildi, 14 Teşrin-i-sânî (Kasım) 1872'de basılmıştır.[15]

Abdulaziz'in Tahttan İndirilmesi Ve V. Murad'ın Tahta Çıkarılması

Osmanlı Pâdişahlarının Otuzikincisi olan Sultan Abdulaziz Han'ın 14 yıl, 11 ay, 5 gün süren hükümdarlığını sona erdiren, ordu müdahalesi ile tahttan indirilişi olayının en önde gelen uygulayıcısı, Askerî Mektebler Nâzırı bulunan Süleyman Paşa idi. Olayın ayrıntılı hikâyesi, Süleyman Paşa tarafından kaleme alınmış ve çok sonra oğlu Süleyman Paşa-zâde Sâmî (Süleyman Nesib) Bey tarafından yayımlanmış **(Hiss-i İnkılâb yâhud Sultan Abdulaziz'in hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in cülûsu)** adlı 64 sahifelik kitabdadır. Olaya kendi açısından bakan Süleyman Paşa'nın bu

---

(14) **Süleyman Hüsnü Paşa Muhâkemesi,** İstanbul, Matbaa-i Ebüzziyâ 1328, s. 3 v.d.

(15) Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası'nda tab' ve temsil kılındı. Sene 1289, fi 13 Ramazan.

kitabını, eserlerini incelerken ele alacağımız için, burada adını anmakla yetiniyoruz.

Yerli ve yabancı târihçilerin bu olayı değerlendirişleri değişik açılardan ve başka başkadır. Biz, fazla akademik tartışmaya girmeden, objektif bir yoldan gerçekleri olduğu gibi sergileyerek konuyu özetlemeğe çalışacağız.

Âlî Paşa'nın ölümü ile başlayan Abdulaziz Han'ın ikinci ve son saltanat devresi dört yıl, sekiz ay ve altı gün sürecektir. Bu dönem, on yıl ve üç ay sürmüş birinci saltanat devresi yanında, çeşitli yönlerden, ak ile kara kadar farklıdır. Âlî Paşa'dan sonra Mahmud Nedim Paşa gibi ahlâk yoksunu ve değersiz bir Sadr-ı-a'zam'ın vezirler, vâliler ve devlet ricâli üzerindeki ölçüsüz kötü tasarrufları, devlet kademelerinde ânî bir seviye düşüşü yaratmış ve kısa zamanda kamuoyunu Abdulaziz Han'ın aleyhine çevirmiştir. Büyük kötülük ve çılgınlıklarla geçen her gün, haklı muhâlefeti büsbütün körüklemiştir.

Memleket işleri vahim bir hâl almaya başlamıştı. Yabancı devletlerin sefirleri her işimize karışır olmuşlardı. Moskoflar, Bulgarları, Sırbları, Rum, Ermeni gibi azınlıkları kışkırtarak yurdun başına bir sıkıntı açmak ve bu kargaşalıkdan yararlanarak «Panslavizm» İslavcılık politikalarını yürütmek çabasında idiler.

Bir yandan Bosna - Hersek ayaklanması sürerken, öte yandan 2 Mayıs 1876'da Bulgaristan'da da Rusların kışkırtması ile yeni ve büyük bir isyânın patlak vermesi, 1000 kadar ma'sum Türk'ün, barbarlığın son haddine ulaşan Bulgarlar tarafından vahşîce öl-

dürülmeleri, İstanbul halkını heyecâna düşürmekte idi. Bir Bulgar kızı Müslüman olarak bir Türk genci ile evlenmek isterken bir Moskof, yüzelli kadar adamla bu kızı zorla dağa kaçırmışdı. Türkler bunun geri iâdesini istemişlerdi. Verilmeyince kargaşalık çıkmıştı. Bu arada halkın arasına karışmış olan birkaç yabancı Konsolos, tanınmadan arada öldürülmüşlerdi. Moskof elçisi İgnatiev, bunu İslâmların Hıristiyanlara karşı bir saldırısı olarak ilân etmişti. Böylece, diğer yabancı devletlerin baskısı da arttı. Rus yanlısı Mahmud Nedim Paşa'nın sâyesinde Rus Elçisi, içişlerimizde mühim roller oynamakta idi. Dışişlerimiz de Ruslarla Avusturyalıların elinde oyuncak olmuştu.

Bulgaristan'daki zulüm ve vahşete karşı Türk kuvvetleri isyancıları müstahak oldukları cezaya çarpınca, Avrupa'da Türkler aleyhine yaygınlaşan propaganda, büsbütün şiddet kazanmıştı. 6 Mayıs 1876'da Alman ve Fransız Konsoloslarının, bir Rus - Yunan oyununa gelen sabrı taşmış Müslüman Selânik halkı tarafından linç edilişleri; Bâb-ı-Âlî'nin bu meseleyi bastırmak için altı Türkü astırıp, Selânik Vâlisi'ni görevden alışı ve nihâyet kışkırtılan Talebe-i Ulûm'un 10 Mayıs 1876 Çarşanba günü Hükûmete karşı nümayişi, 30 Mayıs 1876 Salı sabahı gerçekleştirilecek tahttan indirilme olayının ilk belirtileri idi.

Abdulaziz Han'ın koç ve horoz döğüşleri düzenletip kazanan hayvanlara nişanlar taktığı yolunda Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'da yaydıkları propagandalar, birer yakıştırma «imâlât» olabilirdi. Fakat, devlet harcamalarındaki isrâfın son hadde erişip, Abdulaziz'in

saltanata geldiğinde devraldığı 90 milyon altun Devlet Borçları'nın, onbeş yılda 196 milyon altuna ulaştığı bir gerçekti. Değerli devlet adamı kıtlığı ise, Abdulaziz Han'ın bu son saltanat dönemini büsbütün bunaltmış ve karartmıştı.

Konuyu, en ayrıntılı bir şekilde, Abdulaziz'in öldürülüşü hakkındaki eserinde[16] açıklayan târihçi Yılmaz Öztuna'ya göre: «Sultan Aziz'in hal'i, birkaç ahlâksız veyâ safdil devlet adamının, şahsî ihtirasları uğruna birleşmesiyle gerçekleşmiş bir olaydır.»[17]

İsmail Hâmi Dânişmend'e göre de: «Sultan Aziz, (Erkân-ı Erbaa) denilen dört kişinin şahsî kin ve garazından dolayı tahtından indirilmiştir.»[18]

Bunlar: Sadr-ı-a'zam Rüşdi Paşa, Ser-asker Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa ile, Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullah Efendi'dir.

Mütercim Rüşdi Paşa, Sultan Mecid devrinde parlamış, Sultan Aziz devrinde iki defa Sadarette ve üç defa da Ser-askerlikte bulunmuşsa da, azledildiği târihlerin arası uzun sürdüğünden Pâdişah'a düşman kesilmiştir.

Kalbinde kinden başka hiçbir duyguya yer vermeyen Ser-asker Hüseyin Avni Paşa ise, muhâkeme edilmeden 1871 Eylûlünde rütbe ve nişanları da alı-

(16) Yılmaz Öztuna: **Bir Darbenin Anatomisi**, İkinci Baskı. İstanbul 1987, ss. 20-50, 63-163.
(17) Yılmaz Öztuna: **Büyük Türkiye Târihi**, Yedinci Cild, İstanbul 1978, s. 98.
(18) İsmail Hâmi Dânişmend: **İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi**, 4. Cild, İstanbul 1972, s. 256.

narak azlolunmasını ve memleketi Isparta'ya sürülmesini aslâ hazmedememiş, bir türlü unutamamıştır. Kinini, Pâdişahı zehirlemek teşebbüsüne kadar ileri götürmüş; Sadâretten azli üzerine tedâvi bahânesiyle gittiği Londra'da, Sultan Abdulaziz'in tahttan indirilmesine İngiliz Vekillerinin muvafakatını istemekten çekinmemiştir.

İbnülemin'in de belirttiği gibi, Midhat Paşa için: «Devletin hayâtını devam ettirebilme için yegâne çâre addettiği Meşrûtiyet İdâresi'ni te'sise, Sultan Abdulaziz'in saltanat tahtında bulunmasını mâni' gördüğü için hal'i ihtiyar eyledi» görüşü ileri sürülürse de[19], Abdulaziz Han devrindeki ilk Sadâretinden 2 ay 19 günde azledilivermesinin içine işlemiş olması da, bu işe karışmasına sebeb gösterilir. Ayrıca, Saray'daki orta-oyunlarında yapılan vekil-vükelâ taklidlerinden kendi hissesine düşen şakalara dayanamadığı da söz konusudur.

Sultan Aziz'in hal'ine fetvâ vermekle ünlü Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullah Efendi ise câhilliği, rezilâne davranışları ve seciye yoksunu bir yobaz olduğu anlaşıldığı için Abdulaziz Han devrindeki ilk Meşîhatinden bir ay sekiz gün içinde azledilip uzaklaştırılışı, Pâdişah'a düşmanlığının tek sebebidir. İkinci kez Meşîhat'a getirilmiş bulunmasına rağmen, verdiği saçma fetvâ ile, birinci azlinin yarattığı kini, ortaya koymuştur.

«Erkân-ı Erbaa» denilen dörtler arasında bir Midhat Paşa, Meşrûtiyetçi sayılabilir. Diğer üçünün Mut-

---

(19) İbnülemin Mahmud Kemâl: **Son Sadrıa'zamlar,** 4. Basılış, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 337.

lakiyyetçiliğinde ise oybirliği vardır. Bu tahlile katılanlar, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesini Meşrûtiyet'e doğru bir hamle gibi göstermenin doğru olmayacağına kanaat getirerek şu inançlarını belirtmektedirler: Alel-usul Vatan, Millet ve Devlet gibi yaldızlı kelimelerle süslenen bu karanlık iş, kanaatinden fedâkârlık etmiş bir Meşrûtiyetçi ile, üç koyu Mutlakiyetçinin ortaklaşa bir kin ve garaz uğrunda elbirliği ederek işledikleri bir şahsî intikam olayıdır.»[20]

İstanbul'daki Talebe-i Ulûm denilen Medrese öğrencileri, dersleri bırakarak Pâdişah'a başvurmuşlardı. Pâdişah da istemeyerek Mahmud Nedim Paşa'yı azledip yerine Mütercim Rüşdi Paşa'yı Sadr-ı-a'zam yapmıştı. Hasan Hayrullah Efendi Şeyh-ül-İslâm, Hüseyin Avni Paşa da Ser-asker olmuşlar; Midhat Paşa ise Vekiller Hey'etine girmişti.

Bu Pâdişah başda iken, yeni Vekiller Hey'eti de bir iş yapamıyacaktı. Yapılacak iş, Pâdişahı başdan uzaklaştırmak ve Meşrûtî bir idâre kurmaktı. Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa, bunu çoktan düşünüyorlardı. Fakat bunun için askerî kuvvete ihtiyaç vardı.

Hüseyin Avni Paşa bir gün düşüncesini Müşîr Redîf Paşa'ya açtı. O da bunu, yakından tanıdığı ve güvendiği arkadaşı Askerî Mektebler Nâzırı Süleyman Hüsnü Paşa'ya anlattı. Süleyman Paşa da yıllardanberi bu derdlere karşı bir çâre aramakta ve ülkenin bu hâlinden üzüntü duymakta idi. Hemen Redîf Paşa'ya:

---

[20] İsmail Hâmi Dânişmend: a.g.e. ,ss. 257 v.d.

— Serasker Paşa arzu ederse bu iş pek kolaydır. Bir iki Tabur askerle halli kabildir, dedi.

Bundan sonra bu meseleyi daha birkaç kere Redîf Paşa ile görüştüler. Sonra Redif Paşa ile birlikte Hüseyin Avni Paşa'nın yalısına gittiler. Bir Cuma gecesi yalıda bu meseleyi görüştüler. Hüseyin Avni Paşa daha önce anlaşmış olduğu Midhat Paşa'ya konuyu açtı. Sonra Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşayı da aralarına aldılar.

Konuyu şöyle özetleyebiliriz: Tahttan indirme işinin plânlayıcıları Avni ve Midhat Paşalardır. Bunun nasıl gerçekleştirileceğini tasarlayan ise tek başına Hüseyin Avni Paşa'dır. Hal'e birkaç gün kala Hüseyin Avni Paşa, Askerî Şûrâ Reisi Redif Paşa'yı da işin içine katmıştır. Redif Paşa ise, bu iş için Hüseyin Avni Paşa'ya Süleyman Paşa'yı tavsiye etmiştir. Avni Paşa, tahttan indirme işinin tam başarı ile sonuçlanmasına kadar kendilerinin ortaya çıkmamalarını ve bu dönemde meydana yalnız Süleyman Paşa'nın sürülmesini uygun görmüştür.

Tahttan indirme işinin Meşrûtiyet için yapıldığına inanan, Midhat Paşa dışındaki tek kişi, Süleyman Hüsnü Paşa'dır.

Konu ile ilgili olarak son hafta içinde elde edilenler ise şunlardır:

Hüseyin Avni Paşa'nın bacanağı Şûrây-ı Askerî üyesi Mirliva Hüseyin Sabri Paşa; «Mösyö» diye anılan Mirlivâ Necib Paşa; Miralay Hacı Râşid Bey; Donanma Komutanı Tümamiral Ârif Paşa; eski İstanbul Kadısı Kazasker Ahmed Hulûsi Efendi; Fetvâ Emini

Kazasker Kara Halil Efendi; İstanbul Merkez Komutanı Mirlivâ Mustafa Seyfi Paşa; Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Dâhiliyye Miralayı Ahmed Hıfzı Bey; ünlü ediblerden Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Manastırlı Rıfat Efendi; Kolağası Bedri Efendi; 1. Ordu 2. Tabur Binbaşısı Edhem Bey; 4. Tabur Binbaşısı Osman Ağa; 5. Tabur Binbaşısı İzzet Efendi ve muavini Yüzbaşı Necib Efendi.

Süleyman Paşa, Askerî Mektebler Nâzırı olduğundan maiyetinde üçyüze yakın Harbiye talebesi vardı. Bunlar silâhlı, iyi tâlimli, fikren de Paşa'ya bağlı gençlerdi. Fakat taburlar üzerinde bir komutası yoktu. Bu sayıda bir öğrenci grubu ile böyle mühim bir başarıyı taahhüd etmek mümkün değildi. Bu düşünce ile Süleyman Paşa, vak'adan aşağı-yukarı yirmi gün önce, Taşkışla'nın önünden geçerek, kışlanın yanındaki Hassa Beşinci Tâlia Taburu Binbaşısı İzzet Efendi'yi görmüş ve kendisine konuya ilişkin ve onun gayretini sağlayacak sözler söylemişti. Çünkü Vekillerin hiçbirinin muvafakatı sağlanamadığı veyâ onlarla bu yolda görüşme ve anlaşmaya uygun bir ortam elde edemediği hâlde bile Süleyman Paşa kendi başına bir fedâkârlık göstermeğe kararlıydı.[21]

İzzet Efendi zâten millî haysiyet sâhibi bir kimse olduğu için böyle hayırlı bir işin gerçekleşmesine Taburu ile çalışacağına söz vermişti. Fakat Süleyman Paşa, bir Taburun yetmeyeceğini belirterek diğer Ta-

---

(21) Süleyman Paşa (Yeni dile ve yeni harflere çevirerek bastıran Kızı Mediha Gezgin) : **İnkılâp Hissi yâhud Sultan Abdulaziz'in Tahttan İndirilmesi İle V. Murad'ın Tahta Çıkarılması)**, İstanbul 1953, s. 10 v.d.

burlar Binbaşılarının, yâni Hassa Dördüncü Tâlia Taburu Binbaşısı Osman Ağa ile, Hassa Birinci Alayı İkinci Taburu Binbaşısı Edhem Bey'in fikirlerini de aldı. İzzet Efendi, onların da böyle bir işe istekli olduklarını söylemişti. Bu görüşmelerden birkaç gün sonra İstanbul Merkez Komutanı Mirliva Mustafa Seyfi Paşa, Süleyman Paşa'nın evine gelerek kendisiyle görüşmüş; konuyu açarak, öyle bir girişimde kendisinin de hazır olduğunu bildirmişti; Süleyman Paşa'nın elinden tutarak ona söz vermiş, yemin etmişti. İşte, karar verilen Cuma gecesine kadar Süleyman Paşa'nın teşebbüsleri bunlardı.

O gece Harbiye Vekili Paşa Hazretleri Süleyman Paşa'ya, Cumartesi günü Harbiye Mektebi'ne geleceklerini söylediler. Nitekim ertesi günü saat beşde mektebe geldiler, imtihan edilmekte olan talebeyi teftiş ettiler. Sonra Süleyman Paşa'nın odasına gidilerek zamanın vahâmeti meselesi görüşüldü. Hüseyin Avni Paşa, her işinde istibdâda yönelik bir inatçı kimse olduğundan, kendinin azledilmiş bulunduğu dönemde yapılmış işleri, şimdi tekrar makamına gelince acı bir dille eleştiriyor; her şeyle alay ediyor, herkeslere hakaret etmeğe kalkışıyordu. Verilmiş kararları, fırsat buldukça kaldırmak ve değiştirmekten haz duyuyordu.

Hüseyin Avni Paşa'nın azledilmiş bulunduğu sırada Süleyman Paşa, Askerî Okullar'da büyük islâhat yapmıştı. Gördüğü lüzum üzerine Harbokulu eğitim süresini Fransa'nın (École de Saint-Cyr) denilen Harbiye'sinin programına göre iki yıla indirmiş; Fizik, Kimya ve Hendese-i-Resmiye (Geometri) ile Osmanlı

Edebiyâtı derslerini top-yekûn İ'dâdî'lere (Lise'lere) aktarmış; Kurmay sınıflarının eğitim süresini dört yıl yaparak bu icrâatı ile Hazine-i-nizâmiye'ye büyük yararlar sağlamıştı.

İşte Hüseyin Avni Paşa, zamanına rastlamayan şu yenilik ve değişikliklere, yaradılışı gereği karşı çıkıyordu. O Cumartesi de Süleyman Paşa'ya : «Yine mektebi alt-üst etmişsin, Harbiye'yi iki seneye indirmişsin» diye başlayarak yapılan ıslâhat ve değişiklikleri yermiş, eleştirmişti. «Ben makamda bulunsaydım bunları yaptırmazdım; yokluğumu fırsat bildin de bu işlere giriştin» demişti. Süleyman Paşa da : «Siz de makamda bulunsaydınız sebeblerini göstererek sizi ikna ederdim. Şimdi himmetinizle Harbiye Mektebi (Saint-Cyr), İ'dâdî mektebleri (Liseler) programlarına göre yapıldı. Fizik, Kimya ve Geometri gibi Harbiye Mektebi ile alâkası olmayan dersleri İ'dâdî (Lise)'ye aktardık ki, Avrupa mekteblerinin programları da aynı bu sistem üzerine düzenlenmiştir» dedi.

Hüseyin Avni Paşa'nın : «İşte ben sizin bu hatâlarınıza teessüf ederim. Biz Avrupalılara kıyas olunamayız; kendimizi Avrupalılara uydurmanın lüzumu yoktur» demesi üzerine Süleyman Paşa'nın tepesi attı :

«Efendim, âdetlerimizi ve kıyafetimizi Avrupalılara taklid etmek istek ve inancında değilim. Lâkin yaradılış bakımından onlardan aşağımıyız ki kabiliyetlerimizin noksanlığına hüküm buyuruluyor? Onların meslek ve tahsiline erişemiyeceğimiz endişesine düşülüyor? Halkımızın zekâsının onlarınkinden üstün ol-

duğunu söyleyebilirim. Yalnız gayret vermekde ve teşvikte Hükûmetin kusuru vardır.»

Bu cevâba karşı Hüseyin Avni Paşa hâlâ eski fikrinde ısrar edince, Süleyman Paşa: «Haydi buyurduğunuz gibi olsun da mektebin tahsil müddeti yine üç yıl kalsın. Fakat 1296 yılından i'tibâren Harbiye'den yılda ikiyüzelli subay çıkacağı mevcud cedvellerden anlaşıldığına göre, bugünkü büyüklüğü ile okul 750 Harbiyeli'yi alamıyacaktır. Bu takdirde, şimdiden fazla gelecek talebe için gerekli dâirenin inşâsına geçilmelidir ki 96 yılına kadar inşaat bitirilmiş olsun» dedi.

Bunun üzerine Hüseyin Avni Paşa, Devletin yaşayacağına da inanmayan sakat düşüncesiyle şöyle konuştu:

— Be canım, 96 senesine kadar bakalım Devletin ömrü bâkî kalacak mı? Yine Mahmud Nedim Paşa'nın Sadârete geleceği söyleniyor. Memleket, Rusya'nın tahakkümü ve istilâsı altında kalacağında şübhe yoktur. Sultan Abdulaziz'in Rusya meclûbu (tutkunu) olduğu ve Devlet ahvâlinin vahimliği ve Devletin çöküş belirtileri göze çarpıyor. Sen de bir taraftan 96 senesinde mektebden talebe çıkarmak hesaplarıyla uğraşıyorsun.

— Sizin ağzınızdan böyle sözlerin çıkmasından dolayı teessüf ederim. Görünmekte dediğiniz vahâmet (korkulacak hâl)'in def' ve bertaraf edilmesine hâl ve zaman uygun ve makamınızın kuvveti yeterlidir. İsterseniz bu vahim netice üzerimize gelmez.

— Ne yaparsın? Elden ne gelir?

— İspanya Kraliçesini vaktiyle asker tahttan indirmedi mi?

— İşte demincek de söyledim, sizi ikna' edemiyorum, biz Avrupalılara kıyas olunamayız. İşte hatânız burada pek büyüktür.

— Ben bu inançta değilim.

— A canım ahlâk bozuktur. Taburlarda Pâdişâhın kendi Sarayında yetiştirdiği birçok subaylar var. Bunlarla iş görülür mü?

— Bana kalırsa memleketimizde bozuk ahlâklılar, yalnız Vekiller sınıfına dâhil olanlar arasındadır. Herkes milletin kurtuluş ve selâmeti meselesinde müttefiktir. Hattâ o kendisine mensub dediğiniz adamlar da memleketin tehlikeden korunmasını bizim kadar isterler. Eğer içlerinde bunları düşünmeyenler varsa, onların ayıklanması, def' edilmeleri mümkündür. Hem de iki, üç Binbaşı ile bu mesele hallolur. Bu öyle büyümsenecek bir iş değildir.

— Şimdi o dediğin Binbaşıları, Tabur komutanlarını öğrenip, onlar da Taburlarının subay ve erlerine kendilerini sevdirinceye kadar zamanlar geçer.

— Ben size mektep subaylarından taburlara Binbaşı verelim demiyorum. Taburu ile birlikte bu işe hizmet edecek Binbaşı bulurum diyorum.

— Onlar kimdir?

— İsimlerini şimdi size bildiremem. Fakat öyle adamların var olduğunu te'min ederim ve daha doğrusu Taşkışla'da bulunan taburların Binbaşılarını bu

işe iştirâk ettirebilirim. İstanbul'daki taburlardan birinin Binbaşısı da maksadımıza hizmete elverişlidir. Yalnız, tahttan indirme vak'asından sonra yerine geçecek zat da istibdad usulü ile idâreyi ele alacaksa bu tehlikeye girmenin lüzumu ve mânâsı yoktur. Hem ben, Pâdişah olacak zât, Meşrûtiyet usulünü kabul ve imzâ ettikten sonra tahta çıkmalıdır, derim.

— Pek o kadar ileri gidilmezse de hâlimize uygun bir konstitüsyon lâzım olduğuna ben de inanıyorum ve mutlaka öyle bir şey yaparız. Aslında artık bu fikrin icrâsına bir engel de kalmaz...

— İstibdad usulünün kalkması şartıyla ve Cenâb-ı Hakkın yardımıyla bu işi üstlenirim.

Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa'nın yanından her hâlde tatmin edilmiş olarak ayrılmışdı ki, bundan sonra Sadr-ı-a'zam Rüşdi Paşa'yı, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'yi görmüş, onlarla da anlaşmıştır.

İşler hızla yürümekteydi. Hüseyin Avni Paşa, Pazar günü Süleyman Paşa'yı arattı. Harbiye'ye, evine, Sadrıa'zam Rüşdi Paşa'nın ve Defter-i Hâkanî Nâzırı Yusuf Paşa'nın yalılarına adamlar gönderildi. Hasta olan bir ahbâbına ziyârete gitmiş olan Süleyman Paşa'yı nihâyet buldular. Halbuki bu sırada son vapur da hareket etmişti. Süleyman Paşa Beşiktaş'dan bir kayığa binerek Hüseyin Avni Paşa'nın Üsküdar'da Paşalimanı'ndaki yalısına gitti. Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa'ya Sadrıa'zam ile görüştüğünü; Şeyhülislâmın, Kadıasker Filibeli Halil Efendi ile Şirvanî Ahmed Efendinin de kendileriyle birlikte hareket edeceklerini bildirdi. Sonra plânı Süleyman Pa-

şa'ya anlattı : Pazar günü Sultan Aziz, Yıldız Köşkü'ne gidecektir. Süleyman Paşa yanına bir tabur asker alıp köşkü kuşatır, sonra onbeş kadar silâhlı subay ile Pâdişahın yanında durup O'nu muvakkaten tutar. Bu sırada Sultan Murad sarayından alınıp Topkapı Sarayı'na getirilir ve bu suretle mesele halledilir. Eğer o gün Sultan Aziz, Yıldız'a gitmezse, Sarayın etrâfı askerle çevrilir; bir bölük süvari ile Sultan Murad'ı tahta çıkarırlar.

Hüseyin Avni Paşa'nın bu plânı, iki sene önce Nâzırlardan bâzılarının düşündükleri plân idi. O gece bu plâna karşı çıktılar. Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa, Pâdişâhın Saray'dan bir bölük askerle alınmasının şüpheyi çekeceğini anlattı. Redif ve Süleyman Paşalar da aynı fikri ileri sürdüler. Nihâyet Sultan Murad'ın alınıp Harbiye Nezâreti'ne «Bâb-ı Ser-askerî'ye» getirilmesine, Süleyman Paşa da taburlarını alıp Sarayı kuşatmağa, Redif Paşa'nın da Umum Komutan olmasına karar verildi. Şimdi bunun tatbiki için gün ta'yin etmek ve yeni Pâdişah Murad Efendi ile meseleyi görüşmek gerekti.

Süleyman Paşa, Binbaşı İzzet Efendi'yi yanına çağırdı. Taşkışla ile Silâhhâne Karakolu'ndaki üç taburun subayları arasında bu işe yanaşmıyacak olan şüpheli şahısların listesini istedi. Sonra gerek Harbiye'de ve gerek taburlarda cebhâne olmadığını anladı. Bunları sağlamak için tedbirler aldı. Hüseyin Avni Paşa da, Süleyman Paşa'yı çağırarak Salı günü gündüzün kararın tatbik edileceğini bildirerek Midhat Paşa ile bu meseleyi görüşmesini, Murad Efendi'ye keyfiyeti bildirmesini söyledi.

Süleyman Paşa, Midhat Paşa'nın konağına gitti. Durumu anlattı. Süleyman Paşa, Midhat Paşa'nın konağında iken, Sultan Aziz bir yâver göndererek Hüseyin Avni Paşa'yı aratmıştı. Bu aratmadan şüphelendiler, Saray'ın meseleyi haber aldığını zannettiler. Artık bir an önce plân uygulanmalıydı. Kaybedilecek vakit yoktu. Bu sefer Murad Efendi bu plâna i'tiraz etti. Saray'dan çıkıp Bâb-ı Seraskerî'ye gidemiyeceğini söyledi. Süleyman Paşa fikrinde ısrar etti. Murad Efendi'nin adamına :

— Bana kalırsa Efendi Hazretleri, şimdiden Meşrûtiyet İdâreyi dahî taahhüd buyurmalıdır, dedi.

Bu sözü yerinde bulan Midhat Paşa da şunları söyledi :

— Evet!.. Murâdımız bir despotu kaldırıp yerine bir diğer despot getirmek değildir. Elbette böyle olacaktır. Cülûsları ânında bir Hatt-ı Hümâyûn neşrederler. O arzu hâsıl olur.

O gece akşam yemeğini Hüseyin Avni Paşa'nın yalısında yediler. Yemekden sonra Hüseyin Avni Paşa, Saray'dan bir Yâver gelip kendisini çağırdıklarını; her hâlde bu işin anlaşıldığını söyledi. Bu ciheti de görüştüler. Artık işin bir gün dahi ertelenmesine imkân olmadığına, sabahın erken saatında teşebbüse geçmek gerektiğine karar verdiler. O sırada vuku' bulan birkaç hâdise, Hüseyin Avni Paşa'nın şüphesini artırmıştı. Bunun üzerine Süleyman Paşa :

— Efendim!.. Lâkırdı ile vakit kaybetmeyelim. Bana müsaade ediniz. Taşkışla'ya gideyim. Askeri gö-

reyim. Ahvâlini tahkik edeyim. Mutlaka askerin başında bulunayım. Eğer mesele duyulmuş ise bir çâresine bakarız. Ben Taşkışla'da veyâ Harbiye'deyim. Benden ma'lumat alabilirsiniz.

Hüseyin Avni Paşa da İstanbul'dan bir Tabur asker getirilmesini düşündü. Yalıda bulunan Mirlivâ Hüseyin Paşa'yı yanına çağırdı. Kendisine Seraskerlik Dâiresi'nden bir Tabur getirilmesini emretti. Daha sonraları Ardahan'ı Ruslara teslim eden bu Hüseyin Sabri Paşa, tereddüd gösterdi. Kendisi âmir olmadığını, asker sözünü dinlemezse ne yapacağını sordu. Süleyman Paşa dayanamıyarak söze karıştı :

— Gel buraya!.. Diye yanına çağırdı. Karşısındaki iskemleye oturttu. Bâb-ı-Seraskerî'ye git! Merkez Kumandanı Mirlivâ Mustafa Seyfi Paşa'yı bul!.. Ve ona : «Sen Süleyman Paşa ile bir ahd etmişsin, O'nun gecesi bu gece imiş... Askeri alsın, gelsin» diyor diye söyle... O gelir dedi.

Bundan sonra Hüseyin Avni Paşa yine o akşam yalısında bulunan Mirlivâ Necib Paşa'yı yanına çağırdı. Biat olununcaya kadar Tarabya ve Büyükdere'deki telgrafhânenin tutulmasını emretti. Necib Paşa bu işi yalnız başına yapamıyacağını söyledi. Süleyman Paşa yine söze karıştı :

— İstinye Karakolu'na git! Orada Yüzbaşı Halil Ağa vardır. Ona : «Beni Süleyman Paşa gönderdi. Bölüğünü silâh-başı edip benimle beraber gideceksin» de. O benim ismimi işittiği gibi askerini alır, sizinle telgrafhâneye gider ve orayı tutar. Her bir emrinizi yerine getirir, dedi.

Kayserili Ahmed Paşa da hazırdı. Murad Efendi, Bâb-ı Askerî'ye gelince, Bayazıttaki Yangın Kulesi'ne bir işâret çekilecek; işâreti gören gemiler donanacak, Karakol Gemisi bir top atacak, bunu işiten Harbiye topçu talebeleri ikinci topu atacaklar, bu suretle yüz-bir tâne top atılarak Sultan Murad'ın Pâdişahlığı ilân edilecekti.

Süleyman Paşa, yanında Miralay Hacı Râşid Bey, Hüseyin Paşa ve Miralay Mustafa Bey'le beraber Hüseyin Avni Paşa'nın yalısından ayrıldılar. Hüseyin Paşa, Bâb-ı Seraskerî'ye gitti. Süleyman Paşa da Tophâne'de bir ata binerek Harbiye'ye geldi. Doğruca Miralay Ahmed Bey'in odasına gitti. Oraya Erkân-ı-harp Kolağası Rifat Efendi'yi çağırdı. Ona şu emri verdi :

— Taşkışla'ya git!.. Bir soran olursa, Beyoğlu'nda bir yerden geliyorum; cebhâne arabalarının geçtiğini gördüm; acaba taburlar memuriyete mi gidecek diye merak ettim de arkadaşlara vedâ için geldim, de. Doğruca İzzet Efendi'nin odasına git!.. Hemen buraya gelsin, beni Mekteb-i Harbiye tâlimhânesinin meydanında bulsun...

Sonra Ahmed Bey'den cebhânenin gelip gelmediğini sordu. Geldiğini haber alınca daha başka emirler verdi. Bir müddet sonra İzzet Efendi gelince ona da tâlimat verdi. Sabahın erken saatinde işe başlanacağını bildirdi. Kendisinin de sabahleyin Taşkışla'ya geleceğini söyledi.

Diğer tarafda Hüseyin Paşa da Bâb-ı Seraskerî'ye gidip, Mustafa Seyfi Paşa'yı çağırmış; Süleyman Paşa'nın sözlerini söylemiş; Mustafa Seyfi Paşa da Beşinci Ordu Taburu ile oraya geleceğini bildirmişti.

Harbiye'de sabahleyin erkenden kalk borusu çalındı. Sonra silâh başına emri verildi. Herkese fişek dağıtıldı. Topçular toplarının başına geçti. Taşkışla'da Miralay Emin Bey'in kendisine tarafdar olmadığını bilen Süleyman Paşa, «Serasker Paşa, Mekteb-i Harbiye'dedir. Seni istiyor» diye yanına çağırttı. Emin Bey'i kendi odasına götürüp, Mülâzım Mustafa Efendi'yi yanına nöbetçi dikti ve Yüzbaşı Kadri Efendi'ye de Emin Bey'in kılıcını almasını emretti.

— İki saat burada tevkif olunduktan sonra bırakılacaksın. Merak etme!.. diyerek uzaklaştı.

Bu sırada Serasker Paşa'nın yanından geldiğini söyleyen bir subaya pek güvenmiyen Süleyman Paşa, ona lâzım gelen haberi vermiş; fakat yanına kendi adamını koyup Serasker Paşa'nın yalısına gidip gitmediğini tahkika memur etmiş, şâyet kaçmağa cüret ederse vur emrini vermişti.

Harbiye'nin subayları Süleyman Paşa'nın emriyle abdest aldılar, iki rekât namaz kıldılar. Bu işte ya muvaffak olmak veyâ asılmak vardı. Süleyman Paşa da kılıcını muâyene etti. Paslı buldu. Subaylardan fazla bir kılıç istedi. Siyah kayışlı bir kılıç verdiler. Beline taktı. Hacı Râşid Bey'i Taşkışla'ya gönderdi. Ahmed Beye de talebelerin Murad Efendi'nin dâiresi önüne indirilmesini emretti. Karakol Gemisi'nden birinci top atıldıktan sonra diğer topların Harbiye talebesi tarafından atılacağını bildirdi. Sonra yalnız başına Taşkışlanın yolunu tuttu.

Taşkışlaya gelince doğru İzzet Efendi'nin odasına gitti. İzzet Efendi taburunun birinci Yüzbaşısı Necib

Efendi vâsıtasıyla sabahleyin Saraya gidileceğini Murad Efendi'ye bildirdiğini anlattı. Süleyman Paşa, İzzet Efendi'ye hemen taburun silâh başı edilmesini emretti. Sonra Binbaşı Osman Ağa'yı çağırdı :

— Senin milletini sever, hamiyetli ve gayretli bir adam olduğunu ötedenberi işitirdim. İşte hamiyet göstermenin günü bugündür. Askerini silâh başı et!.. Fişek dağıt!.. Benimle beraber gel!.. dedi. Osman Ağa sordu :

— Nereye gideceğiz? Ne yolda sarf-ı hamiyet edeceğiz?

Süleyman Paşa cevap verdi :

— Saraya gideceğiz!.. Milletin selâmetini istihsal edeceğiz!..

Osman Ağa bu söz üzerine selâm vererek askerine fişek dağıtmak üzere çekildi. Bu sırada Mustafa Seyfi Paşa da bir tabur askerle Taşkışla'ya gelmiş bulunuyordu. Süleyman Paşa, Taşkışla'daki askerleri de alarak hareket emri verdi. Taburların bulunacağı yerleri ta'yin ederek yola çıktılar. Kendisi de İzzet Efendi'nin taburu ile Harem Dâiresi ve Murad Efendi'nin dâiresi tarafına gitti. Mustafa Seyfi Paşa'nın kuvvetleri, Dolmabahçe Meydanı'nda ihtiyatta bulunuyordu. İçeriden dışarıya, dışarıdan içeriye kimsenin girmemesini emretti. Süleyman Paşa kuvvetleri Sarayın etrafını tuttuğu vakit, Saray Muhafızları buralarda dolaşmakta idiler. Süleyman Paşa bunları toplayarak kendi askerleri arasına kattı.

Harbiye talebesi daha önce gelmiş, Murad Efendi'nin bulunduğu yeri tutmuştu. Süleyman Paşa bu-

raya geldi. Yanına iki bölük asker alarak kapıdan içeri girdi. Bölüğün birini sağ, diğerini sol tarafa koydu. Dışarı çıkmak isteyenlerin vurulmasını emretti.

Doğru Murad Efendi'nin bulunduğu dâirenin kapısının önüne geldi. İçeriye seslendi :

— Kapıyı açın!.. Efendimizi isterim!..

Kapının açılması bir az gecikince bağırdı :

— Çabuk olunuz!.. Efendimize haber veriniz!.. Dışarı teşrif etsinler.

Nihâyet kapı omuzlanarak açıldı. Murad Efendi'nin yanındaki adamlardan birkaç kişi Süleyman Paşa'yı gördüler. Belinde siyah kayışlı bir kılıç bulunan Paşa'yı tanımadılar. Hemen Murad Efendi'nin yanına giderek :

— Bir Binbaşı sizi istiyor, dediler. Sultan Murad cevap verdi :

— İçeri gelsin, bakayım, göreyim, kimdir. Onun üzerine çıkayım...

Murad Efendi'nin adamları Süleyman Paşa'nın yanına geldiler.

— Efendimiz sizi görmeyince çıkmayacak!.. Buyurun içeri girin!.. dediler.

Süleyman Paşa, Murad Efendi'nin huzuruna çıkarken, «Efendi Hazretleri belki korkar» diye rovelverini almak istediler. Paşa şu cevabı verdi :

— Başıbozuğa silâh teslimi, nâmûs-u askerîye dokunur!..

Sonra silâhını kapıda duran Yüzbaşı Necib Bey'e vererek içeri girdi.

Bu sırada Sultan Murad merdivenin üst kısmında duruyordu. Yanında, başı örtülü olarak Annesi de vardı. Sultan Murad'ın yanındaki lâlası Süleyman Ağa, Paşanın yaklaştığını görünce :

— Bu, Süleyman Paşa'dır!.. dedi.

Süleyman Paşa, Murad Efendi'ye yaklaşarak selâm verdi.

— Buyurun!.. Teşrifinize muntazırız!.. Asker sizi bekliyor, dedi.

Önde Süleyman Paşa olmak üzere dışarı çıkmağa başladılar. Kapının iki tarafındaki asker selâm duruyordu. Dışarıda Harbiye talebesi de yeni Pâdişâhı selâmladı. Dış kapıdan epeyi ayrıldıktan sonra Serasker Hüseyin Avni Paşa arabası ile geldi. Murad Efendi'yi arabasına aldı. Araba Dolmabahçe Câmii avlusuna geldi. Burada sâhilde üç çifte bir kayığa bindiler. Biraz açıldıktan sonra karşıdan Serasker Paşa'nın beş çifte kayığının gelmekte olduğu görüldü. Hava yağmurlu ve fırtınalıydı. Hemen Paşa'nın beş çifte kayığına bindiler. Havanın gittikçe fenalaşması üzerine Salıpazarı önlerinde bulunan küçük bir vapura işaret ederek onu durdurdular ve bu vapurla Sirkeci'ye yanaştılar.

Sirkeci'de sâhile çıkınca Hüseyin Avni Paşa, Sultan Murad'ın sâlimen Sirkeci'ye ulaşmış olduğunu Vâlide Sultan'a bildirmek üzere bir adamı geri gönderdi. O da gelerek durumu Süleyman Paşa'ya bildirdi.

Vâlide Sultan bu müjdeyi Süleyman Paşa'nın ağzından duymak istemiş, onu huzuruna çağırmıştı. Süleyman Paşa, Vâlide Sultanla görüşürken verilen işaret üzerine Karakol Gemisi'nden ilk bîat topunun atıldığı duyulmuştu. Süleyman Paşa bu topun bîat topu olduğunu söyleyerek müsaade alıp huzurdan çıkmıştı.

Diğer taraftan Sultan Aziz ise, olan bitenden habersiz uyumakta idi. Birdenbire toplar atılmağa başlanınca uyandı. Denize baktı. Gemilerin donanmış olduklarını gördü.

— Murad'ı cülûs ettirdiler, diyerek kalktı, giyindi.

Bâb-ı Seraskerî'de cülûs işi bittikten sonra Seryâver Miralay Mustafa Bey, Süleyman Paşa'ya şu haberi getirdi :

Sultan Murad Hazretleri, Sultan Abdulaziz Saray'dan çıkıp Topkapı Sarayı'na nakledilmedikçe Dolmabahçe Sarayı'na teşrif etmeyeceklerdir. Cevher Ağa vâsıtasıyla Abdulaziz Hazretleri'ni çıkarsınlar...

Bu emir üzerine Süleyman Paşa, Dârüssaàde Ağası Cevher Ağa'yı çağırttı. Cevher Ağa korkarak saklandı ve kendisini yoktur dedirtti. Süleyman Paşa da Sultan Murad'ın adamları vâsıtasıyla sakländığı yeri haber aldı. Buraya adam göndererek :

— Bulunduğu yeri haber aldım. Gelir, zorla çıkarırım. Sonra ayıp olur. Korkacak bir şey yok. Kendisine bâzı tebligat ve irâde ihtar edeceğim, diye haber gönderdi. Cevher Ağa, bu haberi alınca birkaç adamı ile dışarı çıktı. İlerliyerek caddenin ortasında duran Süleyman Paşa'ya yaklaştı. Eğilerek selâm verdi.

Süleyman Paşa, milletin Sultan Murad'ı tahta çıkardığını, Sultan Abdulaziz'in hemen Topkapı Sarayı'na nakledilmesini irâde ettiğini söyledi. Cevher Ağa, bu irâdeyi nasıl söyleyeceğini düşünerek Dolmabahçe Karakolu'na gitti. Redif Paşa'yı gördü. O da bu hususta ısrar edince, yanına Başmâbeyinci ile Başkâtibi alarak Sultan Aziz'in huzûruna çıktı. Başkâtip Âtıf Bey :

— Murad Efendi cülûs etmiş... Efendimizin de Topkapı Sarayı'nda istirahatleri ferman buyurulmuş, dedi.

Sultan Aziz bu sözleri soğukkanlılıkla karşıladı. Oğulları Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celâleddin Efendilerle beraber onbir kadın, beş uşak ile kayıklara binildi.

Sultan Aziz Dolmabahçe Sarayı'ndan uzaklaştıktan sonra Sultan Murad Saraya geldi. Süleyman Paşa akşam üstü Beşinci Tâlia Taburu'nu Saray muhâfazasına me'mur etti. Kendisi de diğer taburların başına geçerek müzika ile Taşkışla'ya hareket etti.

Bu olay Hicrî 1293 yılı Cemaziyelevvelin 6. (30 Mayıs 1876) Salı günü olmuştur.

Yılmaz Öztuna, Abdulaziz'in tahttan indirilmesi olayının sonucu hakkında şunları söylemektedir:[22]

«Sultan Aziz'in hal'i, Türkiye târihinin gerçekten dönüm noktalarından biri olmuştur. Pek uğursuz bir dönüm noktası. Hal'i hemen tâkip eden felâketler, Türk imparatorluğunun içte ve dışta ehemmiyetli de-

---

(22) Yılmaz Öztuna : **Büyük Türkiye Târihi**, Cild: 7, s. 108.

recede sarsılması ve zayıflaması; büyük toprakların kaybı ile neticelenmiştir. Haksız, hukukî her türlü mesnetten mahrum, şahsî garaza dayanan bir işlem olduğu için, bir seri haksızlıklara ve hukuksuzluklara yol açmıştır.»

Öztuna, «Bir Darbenin Anatomisi» adlı eserinde de şunları bildirmektedir:[23]

«30 Mayıs 1876 Sultan Abdulaziz Vak'ası, bir ihtilâl değildir. Zira halktan gelmemiştir. Alelâde bir darbe-i hükûmet'tir (coup d'état).

Çok alelâdedir. Onun içindir ki çok şaşırtıcıdır. 63 kişilik bir cuntanın eseridir. Bu 63 kişi, 300 Harbiyeli ile 2 tabur Türkçe anlamayan askeri ve bir batarya ile birkaç gemiyi, pâdişâhın emriyle pâdişâha yardım edecekleri gerekçesiyle kandırmıştır. Darbeyi vuran, Harbiye kumandanı olan 38 yaşında genç bir tümgeneraldir. Hem çok iyi bir asker ve kumandan, hem mühim bir fikir adamı ve yazar olarak meşhurdur. Darbenin hazırlayıcısı, 55 yaşındaki bir mareşalin basit bir âleti olmuş ve darbeyi vurduktan sonra, âlet muâmelesi görmüştür.»

«...63 kişilik ve bâzıları alelâde adamlar olan cuntanın 5 kişisi kabine'de bakandır : Sadrâzam (Başbakan), Şeyhulislâm, Serasker, Şûrây-ı Devlet Reisi ve Bahriye Nâzırı.

Darbe, hükûmdara karşı olup, hükûmete karşı değildir. İmparatorluğun vârisi olan Velîahd, eyleme katılmamakla beraber, 63 kişilik cunta'nın içindedir.

---

(23) Yılmaz Öztuna : **Bir Darbenin Anatomisi**, İstanbul 1987, ss. 506-508.

Darbe, sâdece Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın eseridir. Hattâ sırf darbe tekniği olarak ele alındığı takdirde, şaheserdir. Zîrâ Pâdişah dışında kimse hayâtını kaybetmemiş, hiçbir ciddî ayaklanma olmamış, âdetâ tereyağından kıl çekilmişdir. Ancak darbe, sırf şahsî kine ve menfaate, para ve makam hırsına dayanmakdadır.

Ama ilk defa olarak bu darbe'de «vatan» ve «millet» nâmına hareket edildiği iddia olunmuşdur. Hiçbir darbe, bir ideolojiye dayandırılmaksızın mümkün değildir. Bu darbe için de bir ideoloji bulunmuş ve resmen ilân edilmişdir : Meşrûtiyet denen taçlı demokrasi. Bu ortamı ve ideolojiyi hazırlayanlarsa Yeni Osmanlılar'dır.»

«...Darbe, 93 felâketinin sebebi ve başlangıcı oldu.»

Târihçi Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir'le birlikte yapdığı daha sonraki bir değerli araştırmasında da (30 Mayıs 1876 Askerî Darbesi)'ni, özellikle Hüseyin Avni Paşa'nın sorumluluğuna bağlayarak konuyu ayrıntılı bir surette sergilemekdedir:[24]

«Süleyman Paşa, 38 yaşında bir Tümgeneraldi. Askerî Okullar ve Harbiye Kumandanı idi. Sarışın, kurşunî mavi gözlü, yakışıklı, hem askerlik, hem târih ve edebiyat kültürüne sâhipti. İlk Türk milliyetçilerindendir. Bugünki mânâda milliyetçilik, Fransa'dan gelme bir fikirdir. Pekçok Avrupa ülkesine de Fransa'dan sıçramıştır. Süleyman Paşa, Fransızca târih ve fikir kitabları, Fransız İhtilâli'ne âid yayınlar

---

(24) Yılmaz Öztuna ve Ayvaz Gökdemir: **Türkiye'de Askerî Müdahaleler,** İstanbul 1987, ss. 22-23.

okumuşdu. Bunların arasında eski Türk târihine dâir Fransızca kitaplar da vardı.

Zamanla Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü ve dünyâ üzerindeki yerini kaybettiğini, gerilediğini anladı.

...1876 sınırları, Süleyman Paşa için haysiyet kırıcı idi. Kırım gibi Osmanlı Türk ülkeleri ayaklar altında kalmış, onu Kafkasya tâkip etmişti. Süleyman Paşa'ya göre önce Meşrûtiyet ilân edilerek devlet kalkınmalı idi. Zirâ İngiltere ve Fransa böyle yapmışlardı. Bir taçlı demokrasi, seçilmiş meclisler ve anayasa... İmparatorluğa şifâ verecekdi. Bugünkü Pâdişâhın bunlara yanaşacağı çok şüpheliydi. Veliahd Murad Efendi ise Meşrûtiyetçi olduğunu çoktan Yeni Osmanlılar'a bildirmişdi. O'nu tahta geçirmek gerekiyordu. Binaenaleyh Süleyman Paşa, darbeye katılanlar arasında samimiyetle Meşrûtiyeti isteyen tek kişi idi.»

II. Abdulhamid Han'ın, amucası Sultan Abdulaziz'in tahttan indirilmesine ilişkin değerlendirme ve görüşleri son derece ilginçtir. Daha sonra iktidâra gelince Amucasının uğradığı sonucun hesabını soran ve ilgilileri cezalandıran II. Abdulhamid Han, hâtıralarında şunları yazmışdır:[25]

«Sultan Abdulaziz'i hal' fikri, en evvel Hüseyin Avni Paşa'dan hâsıl oldu. Sebebi de, Pâdişahın kendisini daha evvel Isparta'ya sürmesi idi. Amucam merhum, vakur ve herkesi kendi gibi kerîm zannedecek

---

[25] Sultan Abdulhamid: **İkinci Abdulhamid'in Hâtıra Defteri**, Selek Yayınevi, İstanbul 1960, ss. 112 ve 117-118.

kadar da hayırhâh idi. Hüseyin Avni Paşa gibi kindar bir adamı bir az sonra hem affetti, hem Seraskerliğe getirdi. İşte Amucam, bu hatâsına kurban gitmişdir.

Midhat Paşa, hal' işine karışmakla idâre adamı olmakdan çıkarak, ihtilâlciler sınıfına geçdi. Hükümdârın hiç biri, hal' işine karışmış bir adama i'timad edemez. Velev Hükümdâr-ı mahlu' hasm-ı cânı olsun. Ve dünyâda hiç bir ihtilâlci görülmemişdir ki, yıkmakda gösterdiği muvaffakiyeti, yapmak hususunda da gösterebilmiş olsun.»

«...93'de Ziyâ Paşalar, Kemâl Beyler, Âbidin Paşalar Kanûn-u Esâsî'nin lâyihasını hazırlamaya çalışdıkları gibi, Serkâtibim Said Paşa ve o sırada Müşir olan Mekâtib-i Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa da birer lâyiha tanzim ve takdim etmişlerdi. Lâkin bu zevâtın hiç biri arasında muvafakat-ı efkâr (fikir uygunluğu) yokdu. Kemâl Bey, bu hususda Midhat Paşa'ya muârız idi. Bana yirmiye yakın ariza verdi. Yıldız Sarayı'nın Harbiye Nezâreti'ne taşınan evrâkı arasında mahfuzdur. Bu kâğıdların kıymet-i târihiyeden başka değerleri olmadığından, yağma ve fürûht edilmemişdir (satılmamışdır) ümidindeyim.»

SÜLEYMAN PAŞA SIRP SAVAŞI'NDA

Sultan Murad'ın tahta çıkışı üstünden daha bir ay geçmemişdi ki, 27 Haziran 1876'da Belgrad'dan İstanbul'a bir ultimatom gelmişdi. Bâb-ı-âlî, Sırbistan'ın isteklerini kabul etmedi. Birkaç gün sonra Sırbistan, Osmanlı İmparatorluğu'na harb ilân etti (2 Temmuz 1876). Hükûmet de Sırplarla savaş için Abdulkerim Nâdir Paşa'yı Serdar tâyin etti.

Süleyman Paşa, 1876 Haziranında, Askerî Mektepler Nâzırlığı üzerinde olduğu hâlde, Meclis-i Vükelâ kararıyla ve Harb Müşâviri sıfatıyla, o sırada Sırb Muhârebesi'ne me'mur edilerek, İstanbul'dan hareke te hazırlanan Serasker Abdulkerim Nâdir Paşa ile beraber Sofya'ya gitmişdir. Daha sonra İstanbul'a döndürülmeyerek, İstanbul'dan verilen emir üzerine Şehirköy (Pirut) bölgesi komutanlığına ta'yin olunmuşdur. İlkönce, ünlü Rus generali Çernyaev'in komutası altındaki Babinaglava'ya yığılmış Sırb Tümeni ile çarpışarak bu tümeni çok ağır bir yenilgiye uğratmış ve Ahmed Eyûb Paşa'nın Niş'den, Kinazevaç doğrultusunda harekete geçen Tümeniyle birleşmişdir. Böylece oluşan yeni muazzam kuvvetin birinci hat komutanlığında bulunan Süleyman Paşa, Kinazevaç kasabasının fethi ile kurtarılmasında büyük hizmet ve başarı sağladığı gibi, Aleksinaç Zaferi'ni de kazanarak, askerleriyle ilkönce Aleksinaç'a girmek şerefini kazanmışdır.

Bu başarılarından ötürü Süleyman Paşa'ya Birinci Mecidî Nişanı verilmiştir.[26]

[26] **Ceride-i Havâdis**, 10 Zilka'de 1293/27 Kasım 1876, Nu. 3250.

Sırb Mütârekesi'nden sonra, yeni Pâdişâhın —II. Abdulhamid Han'ın— emriyle Süleyman Paşa, Serdar Abdulkerim Nâdir Paşa ile İstanbul'a döndükleri sırada, bir süre Midhat Paşa başkanlığında Bâb-ı-âlî'de toplanan (Kanûn-ı Esâsî Komisyonu)'na, Pâdişâh'a ve kâleten me'mur edilmiş; daha sonra Kanûn-ı Esâsî (Anayasa)'nin bütün maddelerini incelemek ve eleştirmek için Ziyâ, Kemâl ve Âbidin Beylerden oluşan Kanûn-ı Esâsî Komisyonu'na da başkanlık etmiştir.

Kanûn-ı Esâsî lâyihası, Meclis-i Hass-ı Vükelâ'ca oybirliğiyle kabul edilip, 6 Aralık 1876 (25 Teşrinisânî 1292)'da Pâdişah'a sunulmuştu. Fakat uzun zaman bir türlü onaylanmamıştır. Bunun üzerine Süleyman Paşa, Nâmık Kemâl'le verdikleri karar gereğince, onaltı veyâ onyedi Aralık'da yalnız olarak, Sultan Hamid'le mülâkatta bulunmuşlardır.[27]

SÜLEYMAN PAŞA'NIN MAREŞALLİĞİ

Sultan Murad'ın cinnet belirtileri göstermesi üzerine, II. Sultan Abdulhamid, kendisinden güven-sözü alınarak Pâdişah ilân edilmişti. Meşrûtiyet'e tarafdar görünerek tahta çıkdıkdan sonra Abdulhamid Han, herşeyi kendi eline alarak devleti idâreye başlamış; Meşrûtiyet tarafdarlarını ve özellikle Sultan Aziz'i

---

(27) Süleyman Paşazâde Sâmî: a.g.e., s. 6 v.d. Bu konu için ayrıca bk. Ahmed Midhat: **Üss-i İnkılâb**, C. II, ss. 205, 321, 381, 388 v.d. Nâmık Kemâl'in Ahmed Midhat Efendi'ye mektubu, **Tanin**, 19, 20, 21, 28 Temmuz 1324; Fevziye Abdullah Tansel: **Nâmık Kemâl'in Mektubları**, C. II, ss. 250 v.d.; Fevziye Abdullah: **Süleyman Hüsnü Paşa ile Nâmık Kemâl'in Münasebat ve Muhâberâtı, Türkiyat Mecmuası**, C. XI, 1954, s. 135.

tahttan indirenleri bir bir uzaklaştırmak için tedbirler almaya başlamıştır.

Sırp ve Karadağ yöresinde bulunan askerî birliklere kışlık giyecek ve yiyecek öte-beri göndermek amacıyla kurulan ve Bayazıd Meydanı'ndaki Misâfirhâne-i Askerî'nin bir odasında toplantılarını yapan **(Hediye-i Askeriye Cemiyeti)** ile Nâmık Kemâl de, Süleyman Paşa da ilgili bulunuyorlardı.

Hediye-i Askerîye Cemiyeti tarafından «vatanın korunması için asker toplamak» amacıyla 31 Aralık 1876'da teşkil olunan **Asâkir-i Millîye Cemiyeti**'nde de Nâmık Kemâl üye idi. Kuruluşun çalışmaları ile Süleyman Paşa'nın da yakın ilgisi vardı.(28)

Abdulhamid Han, İstanbul'da Midhat Paşa'nın himâyesinde teşkil olunan bu Asâkir-i Mülkiye Taburları işinden kuşkulanarak, bunları lağvettirmiştir. Süleyman Paşa, **Hediye-i Askeriye** ve **Asâkir-i Mülkiyye** işlerinin Pâdişâh'ı kuşkuya düşüreceğini daha önce düşünmüş ve Ziyâ Bey (Paşa)'le Midhat Paşa'ya bu fikrini bildirmişti. Fakat Midhat Paşa buna aldırış etmemiş; ancak Abdulhamid'in azarlamasına uğradıktan sonra bu kuruluşları dağıtmıştır.

Selânik Vâlisi Nâzım Paşa da hâtıralarında konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:(29)

«Hersek Vak'ası başlamıştı. Askere kışlık levâzım vesâire tedarik etmek için (HEDİYE) ismiyle Baya-

---

(28) **Süleyman Paşa Muhâkemesi**, s. 64 v.d.; **Sabah Gazetesi**, 13 Zilhicce 1293 (1876); **Ceride-i Havâdis**, Nu. 32774, 14 Zilhicce 1293 (1876).

(29) Sâbık Selânik Vâlisi Nâzım Paşa : **Bir Devrin Târihi**, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1932 Pazar, Sayı: 2792, s. 2.

zıd'da bir cemiyet kurulmuştu. Bu cemiyetin üyeleri arasında ben de vardım. Ziyâ Paşa Reis'di. Nâmık Kemâl Bey de faâl üyelerdendi.

...Cemiyetin yazışma işleri bana verilmişti. Aynen verilen eşyâ bedeli de dâhil olmak üzere 101 bin küsûr lira iâne toplanmış ve Orduya gönderilmişti. Hediye Cemiyeti'mizin üyelerinden çoğu hürriyet tarafdarı idi. Bundan ötürü, er-geç bu kuruluşa nazar değeceğinden korkuyorduk. Nihâyet korktuğumuz başımıza geldi. Ziyâ Paşa ile Nâmık Kemâl Bey'in tensibi ile, cemiyetimizin (Asâkir-i Mülkiye Taburları) teşkil etmesi kararlaştırılmıştı. Cemiyetimizin bu kararı ilân olundu ve dehşetli rağbet gördü.

...İstanbul sokakları (Âsâkir-i Mülkiye Taburları) er ve subayları ile doldu... Tam hazırlıklar tamamlanıp, taburların yola çıkma zamanı gelince, birdenbire, bir gün kıyâmet koptu. Cemiyetin reisi Ziyâ Paşa, vezirlik pâyesiyle Şam Vâliliğine, cemiyetin faâl üyelerinden Süleyman Paşa Feriklikle Hersek'e gönderildiler. Âdetâ nefyedildiler. Cemiyetin reisliğine Ahmed Vefik Paşa ta'yin olundu. Asâkir-i Mülkiye Taburları derhâl dağıtıldılar. Nâmık Kemâl, Nuri Bey, Ebuzziyâ, Hâlet Bey ve ben cemiyetten çekildik.»

Askerî kuvveti elinde tutarak birçok işler görmeğe muktedir olan Süleyman Paşa'yı merkezden uzaklaştırmayı uygun gören Pâdişah, 27 Aralık 1876 (15 Aralık 1292)'da onu Müşirliğe (Mareşalliğe) yükselterek Ahmed Muhtar Paşa'nın yerine, Bosna ve Hersek Komutanlığı'na ta'yin etmiştir. Kurban Bayramı namazından sonra kutlama töreninde bulunmak üzere Dolmabahçe Sarayı'na gelen Süleyman Paşa, Mâbeyn

Müşîri Mahmud Celâleddin Paşa'nın odasındayken, Müşirlikle Bosna - Hersek Komutanlığına ta'yini irâdesini almıştı. Bu ta'yini soğuk karşılayan Süleyman Paşa, hoşnutsuzluğunu açığa vurmuş ve Dâmad Paşa ile biraz sertçe konuşmuştu.

4 Ocak 1877 (23 Aralık 1292) Perşenbe günü, Harbokulu'nda düzenlenen muhteşem bir törenle, Süleyman Paşa'nın Müşirliğe (Mareşalliğe) yükselmesini bildiren İrâde-i-Seniyye okunmuştur.

Sultan Abdulhamid, daha önce Süleyman Paşa'yı mesleği ile ilgisi olmayan bir me'muriyete, Hicaz, Irak ve Arabistan'ın nüfusunu yazmağa me'mur etmek istemişse de, kendisinin askerî hizmetleri ve muharebe ihtimalleri gözönüne alınarak bu ta'yin tasavvuru Vükelâ Meclisi'nce kabul olunmamıştır. Sadr-ı-âzam Rüşdî Paşa durumu Pâdişâha arzedince, Bosna - Hersek Komutanlığı işlemi yapılmıştır.

Sultan Hamid, Süleyman Paşa'yı bir an önce İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyordu. Bir gün sonra vapura binerek yola çıkacak olan Süleyman Paşa'ya Pâdişah, Mâbeyn Feriki Said Paşa'yı göndererek : **«Bana sadakatla hizmet edeceğine söz versin»** diye haber salmış ve vaad almıştı. Bundan da, Sultan Hamid'in Süleyman Paşa'ya güven beslemediği açıkca anlaşılıyordu. Amucası Abdulaziz'in tahttan indirilmesi; garip bir şekilde ölümü; kardeşi Murad'ın tahta çıkarılışı, kısa bir süre sonra delirmesi ve tutuklanması, Sultan Abdulhamid'i çok sarsan ve düşündüren olaylardır. İktidâra geldikten sonraki tasarruflarında bu olayların te'siri büyüktür. Hâtıralarından da açıkca anlaşıldığı gibi, bu olaylarla ilgili kimselerden nefret

eden Abdulhamid Han, bunlara aslâ güvenmemiş[30]; onları her fırsatta çevresinden ve Başkentten uzaklaştırmış; birer bahâne ile tutuklatmış, sürgüne yollamış ve en ağır şekilde cezalandırmıştır.

Süleyman Paşa, Karadağ'a gider gitmez bu bölgede yıpranmış ve malzemesi eksilmiş kuvvetleri takviye ederek harekâta başladı. Sorumluluk üstlendiği her hareketinde başarı sağladı. Karadağlıları adam akıllı hırpaladı. Pâdişah bu başarılarını duyduğu Süleyman Paşa'ya bir kutlama telgrafı gönderdi.

Bu sırada Ruslar da harb ilân ettiler. Tuna'yı geçerek Balkanlara doğru hareket ettiler. Bunu haber alan Süleyman Paşa, «Ruslara karşı galip gelmedikten sonra, Karadağ'da savaşmanın bir faydası olamıyacağını, Karadağ'da yenilsek de Ruslara karşı galip gelince bunun önemi olmadığını» Pâdişaha bildirdi. İki gün sonra Süleyman Paşa yanında bulunan 43 Tabur yâni 18.000 kişilik kuvvetle Edirne'de düşmanı karşılamağa me'mur edildi.

Süleyman Paşa, Rusların Şıbka geçidinde durdurulmasını, buranın mutlaka elde edilmesini ileri sürüyordu. Bunun için de Mehmet Ali Paşa ile Osman Paşa'nın harekâtta bulunmalarını teklif ediyordu. Ruslar, Osman Paşa'nın harekâtta bulunacağını anlayarak tedbir aldılar. 20 Ağustos'da ise Ruslar, Süleyman Paşa'nın Şıbka'yı zabt için harekete geçeceğini anlamış bulunuyorlardı.

21 Ağustos'dan i'tibâren Şıbka tepelerinde her gün sabahdan akşama kadar savaş sürdü. Ruslar,

---

(30) Sultan Abdulhamid: **Siyâsî Hâtırâtım**, Dergâh Yayınevi, Beşinci Baskı, İstanbul 1987, ss. 74, 96 v.d.

Türk askerlerini mevzilerinden çıkarmak için sürekli top ve tüfek ateşi açmakta idiler. Düşman, istihkâmlarının sol tarafında bâzı tepelerin mühim noktalarının Türklerin eline geçmesi üzerine geri-çekilme hattının kesilmekte olduğunu görmüş, bundan kurtulmak gayesiyle buralara müthiş saldırılarda bulunmuştu. Verdikleri ağır kayıba bakmayarak mütemâdiyen saldırmaktaydılar. Üç Rus bölüğü, müthiş savaşlar vererek bu tepelere tırmanmayı başardı. Bunu gören Veysel Paşa, derhâl Birinci ve Üçüncü Türk Livâsı'nın taburlarıyla istihkâmdaki arkadaşlarının imdâdına koşmuş, düşmanı çekilmeğe mecbur etmiştir.

Geri çekilen Rusların kaybı çok ağırdı. Gece karanlık basmasına rağmen, Ruslar saldırmaya devam ettiler. Bütün bu hücumlara rağmen Ruslar, Türklerin elindeki istihkâmları zabtedemediler. Ağır kayıplar vererek çekildiler.

Diğer tarafta Mehmed Ali Paşa ve Osman Paşa harekete geçince, Lofca, Ruslar tarafından zabtedildi. Burasının zabtı, Plevne ile Balkan Ordusu'nun arasını, ilişkisini kesmiş bulunuyordu. Halbuki Süleyman Paşa, bu tehlikeyi daha önceden görmüş, Orhaniye'de bulunan Hıfzı Paşa komutasındaki 20 Taburun hemen Plevne'ye gönderilmesini İstanbul'dan rica etmişdi. Süleyman Paşa, kendisi için de istediği 16 tabur yardımcı kuvvet yerine ancak yedi tabur almıştı. Bunun üzerine Müşir Süleyman Paşa, bir Harb Meclisi kurarak burada bir gece baskınına karar vermiştir. Gece baskını 16 Temmuz'da yapıldı. Türkler kahramanca çarpışarak bir mühim dağı zaptettilerse de bunu ellerinde tutamadılar.

1877 Eylûl (1294 Ramazan) ortasında Süleyman Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın yerine Tuna Umûm Komutanlığı'na ta'yin olundu. Plevneyi kahramanca savunmakta olan Osman Paşa İstanbul'a bir telgraf çekerek kış yaklaştığı için, bir taraftan Yantra'ya bir saldırı düzenlenmezse, diğer taraftan Süleyman Paşa ordusunun Orhaniye'ye giderek oradaki Şevket Paşa kuvvetleriyle birlikte dışarıdan Plevne'ye imdâda koşmazlarsa, Plevne'de daha uzun zaman direnemeyeceklerini bildirdi. Buna karşı bütün bu harekâtı idâre etmesi için Gazi Osman Paşa'ya Serdâr-ı Ekrem'lik, yâni Başkomutanlık teklif edildi. Osman Paşa, Plevne'den uzaklaşmasının doğru olmadığını, Doğu Ordusu'nun her taarruzunu idâre edecek bir komutan varsa, onun da Süleyman Paşa olduğunu bildirdi. İşte bundan sonradır ki, Plevne'den umud kesildiği bir sırada Süleyman Paşa'nın me'muriyet unvânı (Umûm Rumeli Harb Orduları Kumandanlığı)'na değiştirilmiştir.

Bu sırada yapılan muharebelerde ve özellikle «Elne» çarpışmasında Süleyman Paşa kuvvetleri onüç top ve birkaç yüz esir alarak büyük bir muzafferiyet elde etmişti. Zilka'de ayı sonlarında ve Teşrin-i-sânî'nin otuzunda, Plevne'nin esâreti ve Rusların Balkanlara saldırması üzerine Elne'yi boşaltıp Tuna Şark Ordusu'ndan kırkdokuz tabur asker alarak düşmanın Orhâniye, Sofya ve Tatar-Pazarcığı tarafından girip-geçmesini engellemeye me'mur edilmiştir. İşte bu sırada İstanbul'la Süleyman Paşa arasında Genel Komutanlık Karargâhı'nın yeri konusunda şiddetli bir anlaşmazlık çıkmıştır.

Başkomutan tâyin olunan Süleyman Paşa, bu değişiklikten haberi olmayan Mehmed Ali Paşa'ya durumu bir telgrafla bildirmiş; sonra iki komutan buluşarak durumu görüşmüşlerdir. Mehmed Ali Paşa ordusunun kuvvetini, komutanlarının isti'dad ve yeteneklerini anlatmışdı. Süleyman Paşa, komutanlar arasındaki düşmanlık, çekememezlik ve hırsın sonucu vazifelerin gereğince yapılmadığını öğrenmişdi.

Süleyman Paşa, Ordu'daki yiyecek durumunun son derece fena olduğunu görmüş; hemen İstanbul'a birkaç milyon peksimet gönderilmesini yazmıştı. Şumnu'da üç milyon okkadan fazla buğdayın çürütülmüş olduğunu öğrenince, sorumlu Levâzım Reisi Ahmed Paşa'yı muhâkeme edilmek üzere İstanbul'a gönderdi. Süleyman Paşa'nın muhâkeme edilsin diye merkeze yolladığı bu Ferik Ahmed Vehib Paşa, daha sonra Süleyman Paşa'yı mahkûm edecek mahkeme hey'etinin Savcılık makamında bulunacaktır.

Târihte 93 Harbi diye ünlü savaşa karşı Macarlar da büyük ilgi duymuşlardı. Macar Parlâmentosu Süleyman Paşa'ya Macar tabaası hakkı vererek bu kararını resmî bir yazı ile Bâb-ı-âlî'ye bildirmişti. Hükûmet de durumdan Süleyman Paşa'yı haberdar etmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, savaşta orduların İstanbul'dan komuta edilmek istenmesi, komutanlar arasında anlaşmazlık çıkmasına sebeb olmuş ve çok kötü sonuçlar doğurmuştu. Ruslar bir yandan imdad kuvvetleri alarak ordularını kuvvetlendirirken, Türkler, İstanbul ile haberleşmek, yapılacak işleri merkeze bildirmek ve merkezin onayını almak yüzünden zaman kaybediyorlardı. Kendisini tam sorumlu duru-

ma sokmak isteyen İstanbul'un bu davranışına Süleyman Paşa, baştan beri karşıydı.

Plevne kuşatması, bütün ağırlığıyla devam ediyordu. Süleyman Paşa, Osman Paşa ile irtibat sağlayamıyordu. Pâdişah, Süleyman Paşa'ya Başkomutanlığı, İstanbul'daki Askerî Meclis'in hiç bir baskısı olmaksızın, gûyâ tamâmen bağımsız olarak hareket etmek üzere vermiş bulunuyordu. Oysa ki, kısa bir süre sonra yine İstanbul'dan emirler gelmeğe başlamıştı. Kasım ayı Plevne konusunda İstanbul ile Süleyman Paşa arasında yapılan haberleşme ile geçmişti. 8 Aralık'ta Başkomutan Süleyman Paşa, Sadrıâzam Edhem Paşa'ya uzun bir telgrafla durumu bildirdi. Savaş sırasında Rusların ve Bulgarların Türklere yapmış oldukları zulüm ve işkenceleri anlattı. Şubat ayına kadar bir ateşkes yapılmasını; bu süre içinde orduyu düzenleyerek Rusları Tuna'nın öbür tarafına atmak mümkün olabileceğini bildirdi.

Bu sırada Plevne kahramanca dayanıyordu. Fakat gün geçtikçe hiç bir yardım alamadığından kuvveti azalmakta, erzâkı bitmekteydi. Nihâyet Osman Paşa bir çıkış, bir yarma hâreketi yapmağa karar verdi. Bu hareket de başarıya ulaşacakken Osman Paşa yaralandı ve düşmana teslim olmak zorunda kaldı. Plevne'nin düşmesi, İstanbul'daki şaşkınlık ve heyecânı büsbütün artırdı. Askerî Meclis dağıtılarak onun yerine Saray'da başka bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon, çoğunlukla ömründe savaş görmemiş bir takım subaylardan oluşuyordu. Bu sırada Rauf Paşa da Serasker tâyin olunmuştu. Süleyman Paşa, Rauf Paşa'yı kendisinin düşmanı saydığı için hemen isti'fa-

sını vermişse de Pâdişah ve Sadrıâzam'ın ısrârı üzerine isti'fasını geri almıştır. Türk Ordusu'nun genel durumu hiç iyi değildi. Süleyman Paşa, durumu şifahî olarak anlatmak için İstanbul'a gelmeğe izin istedi. Bu müsaadeyi verdiler. Süleyman Paşa Varna'ya geldi. Vapura binmek üzere iken Sadrıâzam'dan ve Rauf Paşa'dan Sofya'ya gitmesi için emir aldı. Bu emre aldırış etmeden yanına dört tabur piyâde ve bir batarya top alarak, vapura bindi.

Süleyman Paşa'nın böyle yanına asker alarak İstanbul'a gelişi, Pâdişâhı kuşkulandırdı. Abdulaziz olayından sorumlu Süleyman Paşa'ya Pâdişah güvenmediği için, hemen o gün İstanbul'dan geri dönmesini emretti. Süleyman Paşa, bir gece olsun kalıp âilesini görmeğe müsaade istedi. Bir gece için yaptığı bu ricası kabul edildi. O gün Süleyman Paşa Pâdişah'ın huzuruna çıkarak durumu olduğu gibi anlattı. Ertesi sabah yine Pâdişah'ın huzuruna kabul edildi. Söz arasında Pâdişah Süleyman Paşa'dan sadakat talebinde bulununca, kendisine hâlâ güvenilmediğini anlayarak çok üzüldü. O da açık kalble, kendisine güvenilmedikden sonra artık mağlup ve perişan bir ordunun başına gitmenin lüzumsuzluğunu belirtti. Pâdişah fikrinde ısrar etti. Kendisine görünüşte inanıyormuş gibi davrandı. Hattâ beşyüz lira ihsan etti. Birinci rütbeden Osmanî Nişanı verdirdi ve bizzat kendi eliyle Süleyman Paşa'nın boynuna bir gümüş imtiyaz madalyası taktı.

Süleyman Paşa o gün İstanbul'dan ayrılarak hemen Sofya'ya hareket etti. Süleyman Paşa Sofya'ya vardığında durumun daha kötü bir hâl aldığını gör-

dü. Ruslar Sofya yolunu kesmişler, kuzeydeki Türk kuvvetlerini erzaksız ve mühimmatsız bırakmışlardı. Şehirköy'deki kuvvetlerimiz Sırplar, Torok'dakiler de Ruslar tarafından baskı altına alınmış bulunuyorlardı. Bu durum karşısında Süleyman Paşa, kuvvetlerini Sofya'da toplamağa çaba harcadı. Çevredeki birliklere emirler vererek onların hemen Sofya'ya geri çekilmelerini bildirdi. Yaptığı işler hakkında da telgrafla İstanbul'a haber verdi. Bu telgrafına Serasker'den bir takdir cevâbı aldı. Rauf Paşa'nın gönderdiği takdirnâmede Süleyman Paşa'nın Balkan hattını sonuna kadar savunmaya me'mur edildiği bildiriliyordu. Bunun üzerine Süleyman Paşa, Sofya'ya bir komutan vekili bırakarak Edirne'de bir savunma hattı kurmak için hareket etti. Edirne'de çalıştığı sırada Rauf Paşa, Edirne'den çıkıp Umûm Kumandanlık Merkezi'ni savunma hattının başka bir noktasına, telefon bulunmayan Otluk Köyü'ne naklini bildirmekteydi. Süleyman Paşa ise Edirne'de bulunmanın lüzum ve önemini anlatarak fikrinde direniyordu. İşin incelenme ve araştırılmasına karar verildi. Süleyman Paşa fikrinden vaz geçmeyince, Pâdişah onu telgraf başına çağırtarak azarladı. Bu davranış Paşa'nın onuruna dokunmuştu. Süleyman Paşa, komuta yerinin Edirne'den başka bir yerde olamıyacağını; kuvvetlerin sevk ve idâresi için böyle bir merkezde bulunmanın zorunlu olduğunu, aksi hâlde isti'fâ etmek mecburiyetinde kalacağını bildirdi.

Bütün bu haklı ısrar ve yerinde görüşlere rağmen Süleyman Paşa kuvvetleri Edirne'den Zağra'ya hareket ettirilmiş; yapılan savaşta Ruslar galip gelmiş, Edirne yolu açılmış ve şehir kolayca düşmanın

eline düşmüştü. Süleyman Paşa bu durum karşısında, artık herşeyin bittiğini, deniz kuvvetlerinden hemen iki zırhlı gönderilerek Çanakkal'a'nın savunulmasını, Boğaz'ın düşman kontrolüne geçirilmemesini bildirmişti. Buna olumlu bir cevap verilmişse de, günler geçiyor, Ruslar ilerliyor, fakat zırhlılar hâlâ görünmüyordu. Nihâyet Süleyman Paşa bu duruma dayanamıyarak şöyle bir telgraf çekti :

«Rusların külliyetli asker sevketmek üzere oldukları güvenilir kaynaklardan haber alınmıştır. Dün gece Mariz limanında bir ufak vapur dolaştığı da görülmüştür. Rusların Mariz Körfezi'ne torpil dökmekte olduğunu hissediyorum. Karada bir çok askerimiz ve İstanbul'da donanmamız varken, düşmanın yanı başımızda ve gözümüzün önünde torpil dökmesi ve elimizde bulunan Mariz limanına, yâni istihkâmımızın sol başına karakol koyacak bir sefinemizin bulunmayışı da ağlanacak fecâyi'dendir. Zırhlı istiyorum, göndermiyorsunuz. Bu durumda bir gün Kale-i Sultâniye'ye çok miktarda Rus askeri geçtiğini haber alacaksınız. Bu telgrafnâmenin size erişmesinde zırhlı göndermezseniz ben kendimi hâlen bulunduğum me'muriyetten düşmüş sayacağım. Hâsılı iki güne kadar zırhlı gelmediği hâlde isti'fa ediyorum. Kumandayı kime verirseniz veriniz. Din ve vatan kardeşlerimi gözümün önünde eli bağlı düşmana teslim edemiyeceğimi ve buna râzı bulunanlardan olmadığımı arz ve isti'fay-ı lütf-u merhamet eylerim. 2 Kânûn-u-sânî 93.»

Bu telgrafın bir nüshası Selânik Meb'usu Mustafa Bey'in eline geçmişti. O da bu telgrafı Meb'usan Meclisi'nde ayağa kalkıp okumuştu. Bunun üzerine

mebuslar Serasker Rauf ile Bahriye Nâzırı Said Paşaların azledilerek muhâkemeye sevkedilmelerine ve Rauf Paşa'nın Meclis'e çağırılarak açıklama yapmasına karar verdiler. Rauf Paşa bu kararı duyunca Pâdişaha koştu. Süleyman Paşa'nın Meclisi de alt-üst ettiğini yana yakıla anlattı. Zâten Pâdişah da Süleyman Paşa'ya karşı iyi niyet beslememekte idi. Meclis-i Meb'usan'ın dağıtılmasını ve Süleyman Paşa'nın Gelibolu'da tutuklanmasını emretti.

Süleyman Paşa telgrafını yolladıkdan beş gün sonra (7 Kânûn-u-sânî 1293) isti'fasını vermişdi.

Bu sırada Çanakkal'a'ya İngiliz gemileri gelmeğe başlamıştı. Süleyman Paşa sâhile çıkıp ziyâretine gelen İngiliz amiraline ziyâretini iâde için hareket ederken, Serasker Rauf Paşa'nın 16 Şubat 1878 (3 Şubat 1293/12 Sefer 1295) târihli tahrirâtıyla bir tutuklanma emri aldı. Tezkereyi getirenler, kıyıya yaklaşmış olan Türk zırhlısının süvarisi ile iki serasker yâveri idi. Tezkerede : **«Harb Ordu-yu-Hümâyunlarında kumandanlık me'muriyetiyle bulunduğunuz zamanda vukua gelen muhârebelerde görülen kötü-hâl ve hareketinizin ve buna ilişkin hususların Dîvân-ı Harb-ı Mahsus'da tetkik ve tahkiki için muhakeme altına alınmanız havâs-ı Vükelâ karariyle muktezîy-i irâde-i Seniye'den olub... ol vakte kadar emsâliniz misillû bir mahalde ikametiniz lâzım gelmiş ve şimdilik Kale-i Sultaniye'de ikametiniz emr-ü ferman cenâb-ı Pâdişâhî»** olduğu bildirilmekte idi.

Süleyman Paşa bu tezkereyi ayakta okudu. Sonra İstanbul'dan gelmiş Yâver İsmail Bey'e döndü :

— Amiral'e iâde-i ziyâret borçluyum. Sandal da gelmiş bekliyor. Evvelâ gider borcumu öderim. Döndüğümde Mâbeyin Başkâtibi'ne bir telgraf yazarım ve onun karşılığını aldıktan sonra hareket ederim, dedi.

Süleyman Paşa İngiliz gemisinden döndükden sonra İstanbul'dan Paşa'yı tutuklamak için gönderilen Yâver İsmail Bey ile arkadaşları hemen evine geldiler. Paşa'ya derhâl zırhlıya binmek üzere acele etmesini söylediler. Paşa ise, İstanbul'a telgraf gönderdiğini, cevabı gelinceye kadar, yâni ertesi sabaha kadar beklemelerini bildirdi. İsmail Bey ise bunu dinlemeyip ısrar edince, Süleyman Paşa yâverleri vâsıtasıyla bu adamları kapı dışarı attırdı.

17 Şubat 1878 (4 Şubat 1293) günü tutuklanma emrini alan Süleyman Paşa, 18 Şubat 1878 (5 Şubat 1293) sabahı, İstanbul'dan gönderilmiş adı «Mukaddeme-i Hayr» fakat aslı «Şer başlangıcı» olan zırhlıya bindirilerek, iki saat yolculuktan sonra Kale-i Sultaniye'ye getirilmiştir. Burada muhâfız Hüseyin Paşa'ya teslim olundu. Hüseyin Paşa, kendisini muhâfızlık dâiresinde bir odaya hapsetti. Süleyman Paşa bu odada ihtilâttan men'edilmişti; hiç kimseyle görüştürülmüyor, konuşturulmuyordu. Âilesine bile mektup yazıp gönderememekteydi.

İstanbul'da 8 Şubat 1293 târihinde Süleyman Paşa'yı muhâkeme edecek Harb Dîvânı kuruldu.[31] Harb

---

[31] 17 Sefer 1295 (1879 Ocak)'de kurulan Harb Dîvân-ı'nın başkanlığına önce Müşir Derviş Paşa tâyin edilmişse de bir ay sonra Harb Dîvânı Başkanlığı'na üyelerden Müşir İzzet Paşa geçerek Derviş Paşa üyeliğe naklolunmuş ve yirmiüç gün sonra da Sâmih Paşa Reis olmuştur. Harb

Dîvânı, araştırmasını yapdıkdan sonra, Süleyman Paşa'nın muhâkeme edilmek üzere İstanbul'a getirilmesini istedi. Bunun üzerine o sırada asker ve eşyâ taşıyan, Kale-i Sultaniye'den geçeceği bilinen (Hüdâvendigâr) firkateyni süvarisine Süleyman Paşa'yı alarak İstanbul'a getirmesi için emir verildi.

Süleyman Paşa, Kale-i Sultaniye'de 28 gün tutuklu kalmıştı. 3 Mart 1294 günü İstanbul'a hareketle, 4 Mart günü kapalı bir arabaya konularak Sirkeci'den doğru Taşkışla'ya getirilmiştir. 17 Mart 1878 (4 Mart 1294) günü Taşkışla Komutanlık Odası'na hapsedilen Süleyman Paşa'nın kapısı önüne ve penceresinin altına süngülü muhâfızlar dikilmişti.

Süleyman Paşa'nın Muhâkemesi

22 Nisan 1878 (9 Nisan 1294) günü Süleyman Paşa'nın tutuklu bulunduğu odaya İbrâhim Paşa ile sorgu hâkimi İzzet ve sorgu kâtibi Hakkı Efendiler geldiler. Harb Dîvânı tarafından sorgusunu almaya memur edildiklerini söylediler. Daha önce Rauf, Necib ve Şâkir Paşalar tarafından düzenlenmiş olan sualleri sormağa başladılar :

— İsm-i âlîniz ve babanızın ismi ve yaşınız ve doğum yeriniz ne ve neresidir?

— Adım Esseyid Süleyman Hüsnü, babamın adı Esseyid Mehmed Hâlid, yaşım kırk ve doğumum Der-

Dîvânı Savcılığı'nı önce Ferik Ahmed Vehib Paşa yürütmüş; daha sonra Ferik Necib Paşa Savcı olmuştur. Müşir Safvet ve Nusret Paşalarla, feriklerden Ali Nizamî, Ali ve Mehmed Paşalar Harb Dîvânı'nda üye bulunuyorlardı.

saâdet'te (İstanbul'da), Süleymâniye'de Molla Gûrânî Mahallesi'dir.

— San'atınız nedir?

— Askerliktir.

— Rütbeniz ve mahal-li neş'etiniz nedir?

— Rütbem müşir ve mahal-li neş'etim Mekteb-i Fünûn-u Harbiye'dir.

Bundan sonra savaşa dâir bir sual soruldu. Süleyman Paşa günlerdir böyle bir soruya hazırlanmış ve kararını vermiş olduğu için cevabını verdi :

— İrâd olunan suallerin cevablarını vermeden önce kendimin ne sıfatla tanındığımı bilmek isterim. Her ne kadar âcizleri mevkuf isem de maznunen değil mağduren mevkufum. Rus Muharebesi'ne girdiğim 9 Temmuz 1293 (1876) târihinden istif'ama kadar azledilmediğim gibi bu esnâda bir tevbihe de ma'ruz kalmadım. Bilâkis müteaddid fermanlarla taltif olundum. Ve Balkan Kumandanlığı'ndan Tuna Umum Kumandanlığı'na, Tuna Umum Kumandanlığı'ndan Rumeli Umum Kumandanlığı'na terfi' ettirildim. Diğer kumandanlar ise su-i hâli görülerek azledilmişlerdir. Buna nazaran maznun olmayan kumandana maznun sıfatı verilerek sual sorulamaz. Eğer istizah etmek (açıklama yapılması) isteniyorsa Rus Savaşı 14 Haziran 1293 târihinde başlamıştır. Ben ise 9 Temmuz 1293 târihinde çıktım. Bu zamana kadar Ruslar Bal kanları aşarak Edirne'yi tehdide bile kalkışacaklarından Harb Dîvânı'nın benden istizaha başlaması ve muharebenin ortasında işi tahkik etmek istemesi adalete uymaz.

Süleyman Paşa'nın bu savunması uzundur. Sorgu Hey'eti yazılı olan bu savunmayı alıp odadan çıkmış; Harb Dîvânı, Süleyman Paşa'nın açıkladığı gerçeklere, yaptığı savunmaya aldırış etmemiş; isteklerine uymamıştır. İbrâhim Paşa, yine Paşa'nın odasına gelip sualler sormaya devam etmişse de Süleyman Paşa karşılık vermeyeceğini bildirmiştir. Süleyman Paşa'nın cevab vermesi için yapılan bütün başvurular bir sonuç vermeyince Harb Dîvânı meselenin yazılı olarak halli yolunu tutmuştur.

Süleyman Paşa da bu davranışının bir sonuca varmayacağını anlamıştır. Birinci dönem komutanlığına ilişkin soruları birer birer cevablandırmış; bu da bittikten sonra 39 sorudan oluşan üçüncü dönem komutanlığına âid suallere sekiz - dokuz günde cevab vermiştir.

Süleyman Paşa'nın bu muhâkemesi, hiç bir zaman harbde yaptığı ileri sürülen hatâlar yüzünden düzenlenmiş, yapılmış değildi. O, durumu dâimâ daha önce Pâdişah'a ve İstanbul'a bildirmiş, hattâ birçok defalar sonucun neye varacağını da belirtmişti.

Paşa, ağır şartlarda geçen tutukluluk günleri ilerledikçe kötümser olmağa başlamış; artık ya asılacağını veyâ kurşuna dizileceğini düşünüp beklemeğe başlamıştı. Duygu, düşünce ve durumunu gizlice Mahmud Celâleddin Paşa'ya bildirdi. Mahmud Celâleddin Paşa verdiği cevabda Süleyman Paşa'nın tevkif sebebini şu satırlarla açıklamaktadır: **«Tevkifinizin muhâkeme usullerine uygun olmadığından bahsederseniz, dünyâda herşeyin mâneviyâtı olduğu gibi bunun**

da, yâni bulunduğumuz hâlin de mânevî sebebi Sultan Abdulaziz Han merhumun hal'ine acele buyurmanızdan neş'et etmiştir.»

Süleyman Paşa bu mektubdan biraz teselli bulmuşsa da, gelişen olaylar onu daha da kötümser hâle getirmişdir. Daha önce kendisini kaçırmak için yapılan teklife aldırış etmemiş; bunun kendisini ortadan kaldırmak için düzenlenmiş bir tuzak olduğunu düşünmüşdü. Kaçarken nöbetçiler tarafından ateş edilip öldürülmesine bir meşru' sebeb hazırladıklarını sanmışdı.

Mahmud Celâleddin Paşa'nın mektubundan bir süre sonra Hoca Kâzım Efendi, Paşa'nın odasına gelerek : **«Yarın millet sizi buradan kurtaracaktır. Siz de onların başına geçip kumandayı üzerinize alınız»** demişti. Paşa ise bu sözlere sert ve şiddetli bir karşılıkta bulunmuştu. Gerçi ertesi günü, yâni 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Vak'ası diye ünlü Ali Suavi'nin vak'ası cereyan etmişse de, bunun Süleyman Paşa ile bir ilişkisi bulunduğu meçhuldür.

21 Mayıs günü Süleyman Paşa'ya cevablandırmadığı ilk komutanlık dönemi ile ilgili sorular tekrarlanmış, Paşa bunları altı günde cevablandırmışdır.

Süleyman Paşa'nın vaktiyle «Müşir» rütbesine yükseltilerek Ahmed Muhtar Paşa'nın yerine yollanmak suretiyle Başkentten uzaklaştırılması; sonra Harb Dîvânı'na gönderilerek bütün yetki ve rütbelerinin geri alınması; Bağdad'a sürgün edilişi ve orada altı yıl kalmasına karar verilmişken ölene kadar ondört yıl tutuluşu, hep Sultan Abdulaziz'in tahttan in-

dirilmesindeki rolü yüzündendir. Üstad Selcenoğlu İbnül' Emin, bu gerçeği açıkca şöyle belirtmektedir:[32]

«Vak'a-i hal'in başlıca icrâ me'murlarından olduğu için Süleyman Paşa'yı Pây-ı-tahtdan uzaklaşdırmak maksadı ile öyle mühim bir zamanda, öyle mühim bir kumandanlığa tâyin etmek, Sultan Abdulhamid merhumun vehm-ü vesvesesinden mütevellid bir tevcih-i gayrı vecihdir.

Süleyman Paşa kumandanlığa elyak ve gireceği harbde muvaffak olsun olmasın, o cihetin —fıtreten mütevehhim iken bir biri üstüne vâki' olan iki hal'-den ve amucasının uğradığı müsîbet-i azîmeden gözü korkarak büsbütün vehm-i mücessem kesilmiş olan— Şehr-i-yâr-ı vesvesekâr nazarında ehemmiyeti yok. Onun ehemmiyet verdiği cihet, Süleyman Paşa —böyle karışık bir zamanda— Pâyitahtda ve Mekâtib-i Askeriyye Nezâreti'nde bulunub da Amucası merhuma yapdığını, kendine de yapmağa kalkışması ihtimâli-dir.

Ba'zı emsâli gibi o Paşa'dan da hiç bir suretle emin olamadığı içün ona tevcih etdirdiği kumandanlık ve müşirlik, bilâhere —halkın deyimiyle— ocağına incir dikeceğine işâret idi.»

Süleyman Paşa, Taşkışla'da bir yıla yakın bir süre tutuklu kalmışdır. Bu müddet içinde yapılan sorgu ve duruşmalar sonucu 4 Ocak 1879 (23 Kânûn-ı-evvel 1294 / 10 Muharrem 1296) günü rütbesinin alınmasına ve altı yıl müddetle sürgünde kalmasına dâir

---

(32) İnal, İbnül' Emin Mahmud Kemâl: **Osmanlı Devrinde Son Sadrıâzamlar**, 4. Basılış, İstanbul 1969, ss. 1836-1837.

Hükm-ü Örfî, süngülü neferler önünde Süleyman Paşa'ya bildirilmişdir. Nereye gönderileceği bu târihde belirtilmemiş; mahkeme kararının tebliğinden birbuçuk ay sonra Bağdad'a sürülmesi kararlaşdırılmışdır. 19 Şubat 1879 (26 Safer 1296) Salı günü Pâdişâhın irâdesi tebliğ olunup rütbesi ve nişanları alınan Süleyman Paşa'ya ancak bir gece (20 Şubat 1879 Çarşamba) âilesi ile görüşmesi için müsaade edilmişdir. Ertesi günü (21 Şubat 1879/8 Şubat 1294 / 28 Safer 1296 Perşenbe) Dersaâdet Kumandanı Âdil Paşa tarafından Sirkeci'ye getirilen Süleyman Paşa, o gün Sirkeci Rıhtımı'ndan kalkan bir Fransız vapuruna bindirilerek İskenderun yolu ile Bağdad'a sürgün edilmişdir.

Bağdad'a kadar sürülmesine Seraskerlik Makamı Başyâveri İsmail Bey me'mur edilmiştir.[33]

Süleyman Paşa, altı yıl kalmak kararı ile gönderilip ondört yıl süre ile ölümüne kadar çilesini dolduracağı sürgün yeri Bağdad şehrine 17 Haziran 1879 (4 Haziran 1294/26 Cemâdiülâhır 1296) Pazartesi günü gelmişdir.[34] Süleyman Paşa'nın İstanbul'dan 21 Şubat'ta ayrılıp Bağdad'a 17 Haziran'da varışının sebebi, yetmişsekiz gün Haleb'de İstanbul'dan gelecek âilesini beklediği içindir.

Muhafaza altında İstanbul'dan Haleb'e dokuz günde gelen Süleyman Paşa, onbeş - yirmi gün sonra kendisine burada katılan eşi ve çocukları ile bir süre Haleb Vâlisi Kıbrıslı Kâmil Paşa (eski Sadrıâzamlardan)

---

(33) **Ceride-i Havâdis**, 22 Şubat 1879 / 29 Safer 1296 Cuma, Nu. 3943.

(34) **Umdet-ül-Hakayık**, s. 9.

tarafından misafir edilmişdir. Süleyman Paşa'ya iyi muamele ve güleryüz gösteren Haleb Vâlisi Kâmil Paşa, bundan yirmi gün sonra, 22 Mart 1879 (9 Mart 1294 / Rebiulevvel 1296)'da vâlilikden azledilmişdir. Süleyman Paşazâde Sâmi, bu konuda şu bilgileri vermektedir:[35]

«...Şunu da söylemeden geçemiyeceğim ki Nâfi' Paşa Hazretleri'nin ihyâ ettikleri hâtırât arasında, o târihde Haleb Vilâyeti vâliliğinde bulunan Sadrı esbak Kıbrıslı Kâmil Paşa Hazretleri bilhassa zikre şâyandır. Müşârünileyh (adı geçen) Hazretleri gerek bizzat ve gerek mücâmelât-ı resmiyeleriyle bilvâsıta merhum (Süleyman Paşa) hakkında fevkalâde âsâr-ı insaniyet ibraz etmişlerdir. Hattâ, peder-i merhûmun Haleb'e muvasalatından (varışından) (17 Şubat 1294) yirmi gün sonra (9 Mart 1295) vâlilikden infisâl (ayrılma, azledilme) etmişlerdir ki, bu infisâlde dolayısıyla o muâmelât-ı cemîlenin dahli olması müsteb'ad (uzak görülen, olacağı sanılmayan) değildir. Her hâlde, felâket-i mâziyesini ve hâl-i nekbet ve kerbetinde (talihsizlik, felâket ve kederli, tasalı hâlinde, zamanında) mazhar olduğu eyilikleri hâlâ unutamayan ve unutmamak lâzım geleceğine kani' olan âilemiz müşârünileyh hazretlerine bilhassa medyûn-u şükrandır.»

---

(35) Süleyman Paşazâde Sâmi (Toplayan): **Süleyman Paşa Muhâkemesi Zeyli**, Askerî Matbaa, İstanbul 1928, s. 26.

SÜLEYMAN PAŞA SÜRGÜNDE

Bağdad'a gelen Süleyman Paşa, önce Vilâyet Tabur Ağası'nın (Jandarma Alayı Komutanı'nın) evine misafir edilmişdir. Bu sırada Bağdad Vâlisi, Kütahyalı Abdurrahman Nurüddin Paşa (1882'de Sadrıâzam olmuşdur) ve Ordu Müşiri de Hasan Fevzi Paşa idi. Abdurrahman Nurüddin Paşa, Diyarbakır Vâlisi iken, Süleyman Paşa'nın gelmesinden dörtbuçuk ay önce Bağdad Vâliliğine atanmışdı. Vâli ve Ordu Müşiri paşaların ikisi de Süleyman Paşa'ya karşı soğuk ve çekingen davranmışlardı. Süleyman Paşa bunlardan bahsederken şöyle demektedir:(36)

«...Bunlardan birincisi mürüvvetkâr, meziyyetşiâr bir merd-i şefik, ikincisi küçük yaşdan beri birlikte ömür geçirdiğim makam-ı dâder bir sevgili refik idi. İhtimâl ki bu iki zat da bir kuvve-i mütehakkimenin taht-ı te'sirinde bulunuyorlar.»

Süleyman Paşa'nın sürgün hayâtını inceleyen Uzunçarşılı, makalesinde şöyle yazmakdadır:(37)

«Süleyman Paşa, Bağdad'da ilk zamanlarda maişetce bir az sıkıntı çekmiş, elindeki üç bin altını faize vererek geçinmiş ve bir müddet sonra bu parası bat-

---

(36) **Umdet-ül-Hakayik**, ss. 9, 10.

(37) İsmail Hakkı Uzunçarşılı: **Şıpka Kumandanı Süleyman Hüsnü Paşa'nın Menfâ Hayâtına Dâir Bâzı Vesikalar, Belleten**, Ocak 1948, C. XII, Sayı: 45, ss. 209-210.

mış ise de Ekim 1882 (1299 H.)'de hükûmetçe tahsis edilip zamanına göre mühim bir para olan 7.500 kuruş ma'zuliyet maaşı ile sıkıntısız yaşamışdır.»

Süleyman Paşa, Bağdad'da bulunduğu ilk yıllarda bağışlanması, sürgün yerinin değiştirilmesi için birkaç kere telgraflar çekmiş, başvurularda bulunmuşsa da, hiçbir olumlu sonuç elde edememişdir.

Süleyman Paşa, 15 Rebiulevvel 1297 (Şubat 1880) târihinde çok sevdiği arkadaşı Midilli Mutasarrıfı bulunan Nâmık Kemâl Bey'e göndermiş olduğu bir mektubunda :

«Tebdil-i menfâ için Başvekâlet makamına ve Seraskere müracaat edilmişdi; birincisinin : Ben Efendimize arzedemem; sonra vahim olur, dediği ve ikincisinin de leyte laalle ile imrar-ı vakit ettiğini İstanbul'dan yazıyorlardı. Said Paşa'ya gayr-i resmî olarak ayrıca bir arîza dahi yazmış idim; adamımızdan aldığım telgraf haberine göre o da bir netice-i müsmir olmamış. Bizim, İzmir, Midilli, Rodos gibi mahallere nakl-i mekânımız bile bir nimet-i kübrâ addolunuyor da mesâgı, bililtizam diriğ buyuruluyor. Doğrudan doğruya Zât-ı Şâhâne'ye bir telgraf çekeyim diyorum; bir de düşünüyorum ki kimden kime şikâyet edeceğim; hem Bağdad'a da Dîvân-ı Harb edebsizleri kağım; hem Bağdad'a da Dîvân-ı Harb edebsizleri kararı kasrîsi ile* gitmedim ya! O re'y-i mübarek bizzat karihadan sâdır oldu; ta'yin-i mahal bilvâsıta kendilerinin (yâni Pâdişahın) saniha-i içtihâdıdır» diyor.

Süleyman Paşa, bu görüş ve düşüncede olmasına rağmen yine de bizzat Pâdişah'a doğrudan doğruya ve

---

* **kasr : zorla iş gördürme, galip olmak, bir nesneyi aslından çıkarmak.**

yakınları aracılığı ile affı için birçok başvurularda bulunmuştur.

Uzunçarşılı değerli araştırmasında konu ile ilgili bütün moktub ve telgrafların metinlerini vermiş bulunmaktadır.[38] Biz burada bu belgelerin târih ve numaraları ile kimlere gönderildiğini belirtmekle yetineceğiz :

17 Mayıs 1880 (4 Mayıs 96) (Cemaziyelevvel 1297) târihli telgrafında iki yılı aşkın bir zamandır âilesiyle birlikde çektiği azâbı belirterek Pâdişah'a bağışlanmasını yalvarmaktadır.

Bu müracaatına hiçbir cevab alamıyan Süleyman Paşa, beşbuçuk ay sonra, 1 Kasım 1880 (19 Ekim 1296 Mali) târih ve 13259 numaralı telgrafla Pâdişah'dan affını tekrar niyaz etmiştir.

Buna da karşılık alamayan Süleyman Paşa, iki yıl bekledikden sonra bu kez uygun bir aracı ile ricâsını Hâkan'a ulaştırmayı denemiştir. Sultan Abdülhamid'in şeyhi, yüksek ahlâk ve iffeti ile tanınmış Zâfir Efendi'ye başvurmuş ve 15 Haziran 1298 târihli telgrafı ile, bağışlanarak tekrar bendeleri arasına katılmasını niyaz etmiştir. Bu telgraf, Şeyh Zâfir Efendi tarafından Sultan Hamid'e sunulmuşsa da, ondan da bir netice alınamamıştır.

Sürgünde büyük bunalım içinde bulunan Süleyman Paşa'nın, Abdülhamid'in amucası Sultan Aziz'in tahttan indirilişinde rolü olan kimseleri birer suretle cezalandırıp İstanbul'dan çıkarmış ve bu olayda ken-

[38] İ.H. Uzunçarşılı : a.g.m., ss. 212-221.

disinin birinci derecede ilişkisi bulunduğunu düşünmeyerek devamlı surette afvını istemesi, «havanda su döğmek»di. Öte yandan kendisinin Bağdad'da adım adım izlendiğinin farkında değildi. Kendisi hakkında verilmiş cezadan ve uygulanan muâmeleden ötürü etrafta sık sık atıp - tuttuğu da oluyordu. Nitekim Bağdad Vâlisi Takiyüddin Paşa, 6 Temmuz 1884 (23 Haziran 1300) târihinde Mâbeyn'e şifreli bir telgraf çekerek Süleyman Paşa'nın halk arasında fesad saçarak hükûmet yönetimini zor duruma düşürdüğünü arzetmiş ve başka bir yere nakledilmesini istemiştir.

Bu telgraf üzerine ne yapıldığı bilinemiyorsa da, Vâli'nin Süleyman Paşa'yı nakil etmeleri isteği ve teklifi dikkate alınmamıştır. Fakat, bu konu ile ilişkisi olup olmadığı hususunda birşey söylenemezse de, Takiyüddin Paşa vâlilikden uzaklaştırılmıştır.

Süleyman Paşa'nın Hastalığı

1886'da sindirim sisteminden rahatsızlanan Süleyman Paşa, kendisinin bir sağlık kurulu tarafından muâyene edilerek tedavisine karar verilmesini istiyordu. Çok ağrı verici bir hazımsızlık, yemeklerden bir-iki saat sonra mide ve bağırsaklarında hâsıl olan ve boğazından çıkan çok miktarda gazların gürültü ve gurultusu dışarıdan duyulup yanındakileri de rahatsız ediyordu. Süleyman Paşa'nın başvurusu üzerine 23 Haziran 1886 (10 Haziran 1302) târihinde şifreli bir telgrafla Ordu Müşirliği, İstanbul'dan Seraskerlik'den ne gibi bir işlem yapılmasını sormuştu. Bir yıl geçtiği hâlde bu sağlık konusundaki müracaatına da hiç önem ve cevab verilmemişdi.

Hastalığının artması üzerine Süleyman Paşa, 1887 (1303)'de bir dilekçe ile Altıncı Ordu Müşiri Hidâyet Paşa'dan tekrar muayene ve tedâvi ettirilmesini istedi. Hidâyet Paşa, erlikden yetişmiş, fakat cesareti ve kendisine verilen görevleri başarması sonucu Müşirliğe kadar yükselmiş seciyeli bir askerdi. Süleyman Paşa'nın dilekçesini bir Sıhhî Hey'et'e havâle etti. Doktorlar Kurulu, Süleyman Paşa'nın oturduğu eve giderek onu iyice muayene etmişler ve konsültasyonları sonucunda ortaklaşa bir rapor düzenlemişlerdi. Bu raporda Süleyman Paşa'nın orta boylu, orta bünyeli, asabî mizaçlı, beyaz tenli ve elli yaşlarında kadar olduğu yazılıydı. Doktorlar Paşa'nın, sağlık durumu açısından sıcak iklim dışında mu'tedil bir ülkede kalmasının gerektiğini tavsiye ediyorlardı.

Ordu Müşiri Hidâyet Paşa'nın imzasını taşıyan bir tahrirat ekindeki iki sağlık durumu raporunun aslı Seraskerliğe ve sureti Saray'a sunulmuştu.

Süleyman Paşa'nın bu Sağlık Kurulu'nca düzenlenmiş raporundaki doktorların tavsiyeleri üzerine ne işlem yapıldığı ve Ordu Müşirliği'nin tahriratına ne cevab verildiği bilinmemektedir. Bilinen gerçek, Süleyman Paşa'nın Bağdad'da ölene kadar kaldığıdır. Böylece bütün çaba ve başvurular hiçbir olumlu sonuç sağlayamamıştır.

Harb Dîvânı'nca verilmiş sürgün yeri Bağdad'da altı yıl ikamet cezası sona ermişti. Bunun üzerine de Süleyman Paşa, 1887 Eylûlünde (30 Ağustos 1303) Pâdişah'ın yakınlarından Besim Bey'e telgraf göndererek rütbesinin geri verilmesini ve afvını bir kere daha istirham etmiştir.

1889'da ağır bir surette hastalanıp 40 gün kadar yatakdan çıkamayan Süleyman Paşa, hayli zayıf düşmüştü. Kendisinin Dicle'de işleyen Umman-ı Osmanî vapurlarından biriyle beş - altı gün içinde Bağdad'a dönmek üzere, hastalığının hafiflemesi için Ammare'ye kadar nehir üzerinde bir sefer yapmasına müsaade istemiş; bunun için de Mâbeyn-i Hümâyun Başkitâbeti'ne 11 Teşrinisâni 1305 (1889) gün ve 8533 numaralı bir telgraf göndermişdi. Bu müracaatın nasıl karşılandığına ilişkin bir kayıd ve bilgiye de rastlanmamışdır.

1891 (1307 Mâlî) yılı Aralık ayı başlarında Süleyman Paşa'nın annesi vefat edince Paşa, âilesinin büyüksüz - sâhibsiz kaldığından bahsederek Irak ve diğer Arab memleketleri dışındaki vilâyetlerden birine naklini 26 Aralık 1891 (13 Aralık 1307) târih ve 10799 numaralı telgrafla Pâdişahdan istirham etmişdir. Bu, Süleyman Paşa'nın boşa çıkan en son başvurusu olmuşdur.

Süleyman Paşa'nın Ölümü

Annesinin vefatından ve 26 Aralık 1891 târihinde Pâdişâha çekdiği son telgrafından sekiz ay sonra, Bağdad sürgününde 14 yıllık çilesi dolan 54 yaşındaki Süleyman Paşa, 7 Ağustos 1892 (26 Temmuz 1308) günü ve yine Şehr-i Muharrem-ül Harâm'da Allahın rahmetine kavuşmuşdur. Süleyman Paşa, Bağdad'da İmam Mûsâ Kâzım Hazretleri'nin câmii içindeki Ebû Yusuf Mescid-i-şerifi'nin girişinde sol tarafa gömülmüşdür.

Kılıcı, kalemi, Türk Târihi, Türk Dili ve Grameri üzerindeki millî görüş ve düşünceleriyle Türklüğe,

Türk milliyetçiliğine büyük hizmetlerde bulunmuş bu çilekeş Türkçü'nün aziz kabrini düzenlemek şerefi, ölümünden onsekiz yıl sonra 1910'da, büyük Türk edîbi Süleyman Nazif'e düşmüşdür. 1910 yılında Bağdad Vâlisi bulunan Süleyman Nazif, çocukluğundan beri Süleyman Paşa'nın aziz hâtırasına derin bir saygı ve sevgiyle bağlıydı. Bağdad'a Vâli geldiği zaman ilk iş olarak Süleyman Paşa'nın unutulmuş, ihmâl edilmiş kabrini yapdırmak istemişdir. Süleyman Paşa'nın ölümünden onsekiz yıl sonra büyük bir kadirbilirlik örneği veren Süleyman Nazif, 21 sahifelik küçük risalesinde şöyle demekdedir:[39]

«...Vatanını, milletini, târihini seven her Türk, bu büyük Türkden saygıyla bahsedebilir ve etmelidir. Biz bugün kimsesiz bir kahramanın onsekiz yıl önce vatanın kalbinde bir yara gibi açılmış olan perişan kabrini düzenlemeğe teşebbüs etmekle o yarayı da —fakat bir parça utanma ile— sarmış olacağız.»

Fakat ne yazıkdır ki vefâlı, kadir bilir Süleyman Nazif, Süleyman Paşa'nın yaptırılacak mezarı başında söylemek üzere kaleme aldığı nutkunu, mezarın yapılması gecikdiği için okuyamamışdır. 24 Haziran 1326 târihinde Basra'da yazıldığı anlaşılan bu yazısını Süleyman Nazif, iki yıl sonra 1328 (1910)'de Bağdad'da bastırmışdır. Bu küçük risalesini (Kardeş) diye başlayan samimî bir seslenişle arkadaşı Süleyman Paşazâde Sâmi'ye sunan üzgün Süleyman Nazif, şöyle demekdedir:

---

[39] Süleyman Nazif: **Süleyman Paşa,** Dârüsselâm Matbaası (Bağdad) 1910 (1328), s. 2.

«Peder-i lâyemutunun kabr-i muazzezini tanzim ettirmek şerefi —o kadar istediğim ve çalışdığım hâlde— bana da nasib olmadı. Kader, mâziye âid bir zulüm ve hicâbı, meğer bir müddet istikbâle de teşmil etmek istermiş. Risâle şeklinde huzûruna ve huzûr-u umûmiye çıkan şu sözleri o merkad-ı münevverin atebe-i belendine vaz' edemediğim içün asıl medfensiz, meskensiz, melce'siz kalan benim akvâl-u-âmâlim oldu.»

«Abdulaziz'in tahttan indirilmesine sebeb olan, o arslan gibi Sultan'ın hayât-ı zâtiye ve târihiyesine hıyanetleriyle kasdeyleyen yalnız Mahmud Nedim Paşa'dır» diyen Süleyman Nazif, Süleyman ve Midhat Paşaların bu olayda vatanseverce vazifelerini yapdıklarını savunarak şu yargıya varmakdadır:

«...Süleyman Paşa, her mücâdeleden alnı açık olarak çıkmışdır. Utanmak bir vazife ise yalnız muârızlarına terettüb eder.»

«...Bizde edebiyâtın ilk müdevveni, yâni ilk üstâd-ı edebimiz olmak şerefi Süleyman Paşa'ya teveccüh eder.»

Süleyman Nazif, Süleyman Paşa ile ilgili çocukluk yıllarındaki hâtıralarını da şöyle yazmakdadır:

«Evvelâ bütün millet Süleyman Paşa'ya âşıktır. Ölüme cebheden dik nazarlarla yürümüş olan birçok kahramanların Süleyman Paşa'ya ağladıklarını hepimiz gördük. Felâkete dûçar edildiği zaman çocukdum. Fakat hâlâ en küçük teferruâtına kadar hatırımdadır. Pederimin dostları bizim evde toplandıkca bu mes'eleyi bilhassa mevzu-u hasbihâl ederek Süleyman

Paşa'nın felâketi bir felâket-i milliye olduğunu söylerlerdi. Bunların hepsi ciddi ve vakur adamlardı. Ve hepsi büyük bir cenâze huzurunda ta'zim ve telehhüf (hasret ve kederle yanıp yakılma) izhar eder gibi Süleyman Paşa'dan bahsederlerdi.»

Büyük Türk vatanseveri Süleyman Nazif, (**Batarya İle Ateş**)'inde: «**Sultan Orhan'ın necib evlâdı Süleyman Paşa'dan başka ve ondan sonra ismi Türk çocuklarının hâfızalarında şükranla yer alacak Türk ulularından**» biri; «**Maârif ve hamiyet-i milliyemizin evliyâlarından biri**» diye tanıttığı Süleyman Paşa için şöyle söyler:[40]

«**Bu âlim ve fedakâr Türk'e bir kısım muâsırları pekçok fenalık etmişdi. Korkarım ki gelecekler de nankörce bir unutkanlıkla bu zulümlere ebediyen katılır, ortak olurlar!..**»

«**Bu kabrin huzurunda garezler hicâb ile susarak dâima insaf, dâima hamiyyet, dâima takdir, dâima tebcil söylemelidir. Bu kabir, hâtıra-i Hürriyet'in sık sık matâfı (etrafında dönülerek tavaf edilen yer) olmağa lâyık ve mukaddes bir mahaldir. Dünyânın en zâlim bir istibdâdı, milletin en büyük ve en fedakâr ümidlerinden birini burada boğdu. İstikbal ne kadar müreffeh ve ne kadar âzâde-i gavâil olursa olsun, ara sıra bu kabrin önüne gelerek bedel-i mes'adetini hesap ile şükr-güzârâne duâ etmeği unutmamalıdır. Bu mezar bir cism-i meyyiti hayâtın nazar-ı istiskalinden teb'id eden bir hufre-i âdiye değildir; burada bir**

---

[40] Süleyman Nazif: **Batarya İle Ateş**, İstanbul 1335 (1919), ss. 52-58.

ömr-ü müebbed medfûn bulunuyor. Devr-i sâbıkın kanlı eli memleketin her tarafına ve her tarafa böyle binlerce, yüzbinlerce şehid cenazesi serpti. Bugün pirlerinin mezarından onlara birer selâm-ı şükran ve ihtiram göndermeliyiz. Ve dâima minnetdârâne tahattür etmeliyiz ki Midhat Paşa'nın Tâif'deki meşhed-i belendiyle Süleyman Paşa'nın buradaki merkad-i kudsiyetmendi, Şişli'deki Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne müntehi silsile-i hamiyyetin birer muazzam şâhikasıdır.»

Türk hicvinin büyük ustası Şâir Eşref'in :

Herkese gitmez belâ erbâb-ı istihkak arar

diye en şâhâne bir mısraı ile vurguladığı gerçek, bütün vatanseverler gibi Süleyman Paşa'nın çilesine de uyan bir târifdir. Fakat Süleyman Paşa'nın Bağdad'a sürgün edilmesi üzerine şâir Deli Hikmet Bey'in Paşa'ya gönderdiği mufassal manzum mektubundan ancak bulabildiğimiz şu üç mısra', yanan yürekleri dindiren bir teselli iksîridir:[41]

Düşün bir kerre : Mazlûm olmasan ey mihnet-i yekser,
Irrâk-a aldırırmıydı seni evlâd-i Peygamber?
Vatan hoşnûd senden hâzır ol bezm-i mükâfâta!..

---

[41] Süleyman Nazif : **Nâmık Kemâl**, Dersaâdet (İstanbul) 1340 (1922), ss. 31-32; Ayrıca bk. Süleyman Nazif : **Süleyman Paşa**, Bağdad 1328 (1910), s. 18.

CUMHURBAŞKANI CEVDET SUNAY'IN SÜLEYMAN PAŞA'NIN KABRİNİ ZİYÂRETLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Beşinci Cumhurbaşkanı rahmetli Cevdet Sunay (1900 - 1982), büyük Türk evlâdı Süleyman Paşa'nın ölümünden 76 yıl sonra, 29 Nisan 1968 Pazartesi sabahı saat 08.30'da Türk milleti'nin borçlu bulunduğu bir vazifeyi yerine getirmişdir. Cumhurbaşkanı Sunay'ın Süleyman Paşa'nın kabrini ziyâretlerinde kendilerine refakat eden bu kitabın yazarı, konuyu daha önce şu satırlarla anlatmıştır:[42]

«...Sayın Cumhurbaşkanımız Cevdet Sunay'ın 27 Nisan - 1 Mayıs 1968 târihinde Irak'ı ve daha sonra da Afganistan'ı ziyâretlerinde kendilerine refakat eden Hey'ette parlâmenter olarak Cumhuriyet Senatosu'ndan ben bulunmakdaydım.

29 Nisan 1968 Pazartesi sabahı saat 08.30'da, program gereğince Bağdad'da İmam Mûsâ Al-Kâzım, Ebû Yusuf, İmâm-ı A'zam, Şeyh Abdulkadir Al-Geylânî Hazretleri'nin türbeleri ziyâret edilecek ve sonra Kûfe'ye, Necef'e hareket edilecekdi.

O sabah sayın Cumhurbaşkanımıza, ilkönce, buraya sürgün edilmiş, cezâsı doldukdan sonra da ve-

---

[42] Dr. Fethî Tevetoğlu : **Büyük Türkçü Süleyman Paşa, Türk Kültürü,** Ağustos 1968, Yıl: VI, Sayı: 70, ss. 705-732.

fâtına kadar Bağdad'da kalmış, Harbokulu komutanlarından, Askerî Okullar Nâzırı, Şıpka Kahramânı Büyük Türkçü Süleyman Paşa'nın kabrini ziyâret etmemizi arz ve teklif ettim. Derin bir alâka ve büyük bir heyecanla teklifimi kabul buyurdular.

Süleyman Paşa'nın medfun bulunduğu yeri, eski araştırmalarım sırasında tesbit etmiştim. Bağdad'a varışımızdan kısa bir süre sonra Süleyman Paşa'nın kabrini ve türbe içine kaldırılmış mezar taşını buldum. İmam Mûsâ Al-Kâzım Hazretleri Câmii içindeki Ebû Yusuf Mescidi girişinin sol tarafında, örtüsü, sanduka ve taşı kaldırılmış kabrin perişan hâlini kalbim kanayarak gördüm ve gösterdim. Gûyâ «tâmir olunacak» diye Mescid içine alınmış mezar taşındaki kitâbeyi ben diz çökerek okudum; ajans ve gazete muhâbiri arkadaşlar yazdılar, not aldılar ve sayın Cumhurbaşkanımız başta, Türk Hey'eti mensubları dinlediler. Daha sonra orada, bu unutulmuş ulu Türk evlâdına Fâtihalar okuduk.»

«Sayın Cumhurbaşkanımız Cevdet Sunay'ın refakatinde Irak ve Afganistan ziyâretinden yurda dönüşümüzün haftasında, Süleyman Paşa'nın çok muhterem kızları, aydın bir Türk kadını ve (Kadın Haklarını Koruma Derneği Genel Başkanı) Mediha Gezgin Hanımefendi'den bir mektub almışdık. Aynı konuda bana ve rahmetli Hüseyin Nâmık Orkun Bey'e müştereken yazılmış bir değerli mektublarını da 1952'de (Süleyman Paşa) risâlesini yayınladığımız zaman göndermişlerdi. Bu satırlarda, vefâlı, muztarip bir asîl evlâdın samimî dilekleri ifâde olunuyordu. Muhterem Hanımefendi, her iki mektublarında da : «İstanbul'da

Hürriyet Şehidlerini Anma Derneği, her yıl Midhat Paşa vesâireden bahsederlerken Babamın da adı geçer ve onun da kemiklerini Anavatan'a getirmek için beyhûde gayretler sarfolunur» tarzındaki derin teessürlerini belirtmekteydiler.

«Bugün, Türk Kültürü'nün Ordu Özel Sayısı'nda (Harbokulu Ders Nâzırı) ve (Rumeli Orduları Umûm Komutanı) büyük Türkçü Süleyman Hüsnü Paşa hakkında şu araştırmayı yayınlarken, gecikmiş bir borcun ödenmesini de, kahraman Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin büyük komutanları sayın Cumhurbaşkanımız Sunay ve Genelkurmay Başkanımız Orgeneral Tural başda olmak üzere, Hükûmetimizin ve Hâriciyemizin vazifelilerinden bilhassa istirham etmekdeyiz. Ordumuzun şerefli saflarından atılmış veyâ kopmuş türedi kahramanların, komünist yazarların yer bulduğu Ansiklopedi ve Sözlüklerle okuma kitablarında bile korkunç bir nankörlükle adı dahi geçmeyen Süleyman Paşa gibi eşine az rastlanan bir ideal ve inkılâp sembolü Türk askerinin, ilim ve düşünce adamının, yeni yetişen evlâdlarımıza, gençlerimize tanıtılmasında daha fazla gecikmemeliyiz.»

Büyük Türkçü Süleyman Paşa'nın bugün hâlâ bombalar altında bekleyen kemiklerini Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne nakletmek kadirşinaslığını günümüz vazifelilerine hatırlatmayı borç ve vazife biliyoruz.

Süleyman Paşa'nın Evlâd ve Torunları

16 Ağustos 1968 Cuma günü Şişli'de Âbide-i Hürriyet Caddesi Eser Apartmanı 191/10 adresinde kızı Âsûde Hanım'la oturan Süleyman Paşa'nın en küçük

evlâdı Medîha Gezgin Hanımefendi'yi ziyâret ederek âileleri hakkında bilgi almışdım.

Süleyman Paşa iki defa evlenmişdir. Birinci evliliğinden[43] yaş sırasıyla: Sabîha, Mehmed Sâmi ve Seniha adlı ikisi kız, biri erkek olmak üzere üç çocuğu dünyâya gelmişdir. İkinci evliliğinden ise bir tek kız evlâdı Medîha (Gezgin) olmuşdur.

Süleyman Paşa'nın en büyük evlâdı Sabîha Hanım'dan Semuhî adlı bir erkek ve Melîha adlı bir kız torunu dünyâya gelmişdir. Mühendis Semuhî, Dedesinin **Umdetül-Hakayik** adlı eserinin Haziran 1928'de **Askerî Mecmua**'ya ek olarak yayınlanmasını başarmışdır. Mühendis Semuhî'nin Suna adlı bir kızı vardır. Süleyman Paşa'nın ikinci torunu Melîha Hanım'ın ise Gülbiz ve Rîzan adlı iki kızı bulunmakdadır.

Türk Edebiyâtı'nda, eğitimcilik ve pedagoji alanında şerefli bir ün bırakan Süleyman Paşazâde Meh-

---

(43) Süleyman Paşa'nın birinci eşi 13 Haziran 1876 (21 Cemâziyelevvel 1293) Salı günü İstanbul'da vefat etmişdir. Bu sırada Süleyman Paşa, Askerî Okullar Nâzırlığı üzerinde olduğu hâlde, Vekiller Meclisi kararı ile Harb Müşâvirliği'ne atanmış, Sofya'ya ve oradan da Şehirköy (Pirut) yöresi komutanlığına gitmişdi. Yâni eşinin vefâtında Paşa cebhededir. Gazeteler, merhûmenin cenâzesi hakkında şunları yazıyordu:

«Mekâtib-i Askeriye Nâzırı saâdetlû Süleyman Paşa Hazretleri'nin celîle-i muhteremeleri Hanım vefât eylemiş olmağla dün iki bölük asker ve mekâtib-i askeriyenin talebeleri olduğu hâlde cenâzesi kemâl-i ihtiramla merkad-i mahsûsuna defnolunmuşdur. Rahmetullâh-ı aleyhâ.» (**Cerîde-i Havâdis**, 22 Cemâziyelevvel 1293/14 Haziran 1876 Çarşanba, Nu. 3108, s. 2).

med Sâmi, Süleyman Paşa'nın tek erkek evlâdıdır Paşa'nın ilk eşinden dünyâya gelen üç çocuğunun ortancasıdır. 1866 (1283) yılında İstanbul'da dünyâya gelmişdir. Babası bu sırada Silâhşörân Sağ Kolağasıdır. Girid olayının def'i için İzmir'e toplanan Redif askerlerinin eğitimini birkaç ayda başarı ile tamamlayan ve burada evlenen Süleyman Paşa, İstanbul'a döndüğünde ikinci çocuğu Mehmed Sâmi doğmuşdur. Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi'nde orta, Mülkiye'nin İ'dâdî bölümünde lise öğrenimini tamamlayan Sâmi, 1899 Ekiminde Mülkiye'nin Yüksek Kısmı'ndan «Pekiyi» derece ile me'zun olmuşdur. Maarifi meslek alanı seçen Süleyman Paşazâde Sâmi Bey, Babası'nın kurucusu bulunduğu Dârüşşefeka'da ve (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye) kadrosunda yararlı hizmetler görmüşdür. Okul ve Maarif müdürlüklerinden Yüksek Öğretim Genelmüdürlüğüne, Üniversite Rektörlüğüne ve Maarif Nezâreti Te'lif ve Terceme Hey'eti âzâlığına kadar eğitim alanının her kademesinde ve Bağdad dâhil yurdun her bir köşesinde başarılı faâliyet ve vazifelerde bulunmuşdur.

Bağdad'da sürgün olarak bulunan Babasını ziyârete gittiği sırada, başvurusu üzerine, 24 Haziran 1891'de 1300 kuruş maaşla Bağdad İ'dâdisi Müdürlüğü'ne ve Fransızca öğretmenliğine nakledilmişdi. Sâmi Bey, Babası'nın 7 Ağustos 1892 târihinde vefatından sonra, kendi isteği ile 14 Temmuz 1893'de 2500 kuruş maaşla Bursa Vilâyeti Maarif Müdürlüğü'ne ve Bursa İ'dâdisi Fransızca, Kimya, Ahlâk ve Edebiyat dersleri öğretmenliklerine atanmışdır.

Servet-i Fünûn'un ileri gelen şâirleri arasında Babasının adını da alarak Süleyman Nesib takma adıyla

şiirler ve yazılar yayınlayan Mehmed Sâmi, edebiyatımızda (Süleyman Paşazâde Sâmi Bey) diye ün kazanmışdır. Türk Edebiyâtı'nda Sonne tarzını ilk defa kullanan şâir, Süleyman Nesib olmuşdur. Hayâtını anlatan ve şiirlerinin bir kısmını bir araya toplayan **(Külliyât-ı Âsâr ve İhtisâsât - Sâmi Bey Süleyman Paşazâde)** adlı eseri 1918'de İstanbul Evkaf-ı İslâmiye Matbaası'nda basılmışdır. **(İlm-i Terbiye-i Etfâl : Usûl-i Terbiye)** 1. Kısım, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1907, basılan ikinci eseridir. 1928'de İstanbul'da Askerî Matbaa'da basılan **(Süleyman Paşa Muhâkemesi)**'ni de Süleyman Paşazâde Sâmi Bey toplamış ve yayınlamışdır. **(Frobel ve Pistaloci Usullerinde Ta'lim ve Terbiye Dersleri'nin Tercemesi)** basılmış eserleri arasındadır. Fransız Pedagoğu Ferdinand Edouard Buisson'dan dilimize çevirdiği **(Kamûs-ı Terbiye)** ve **(Muhtasar Kamûş-ı Felsefe)** eserleri basılmamışdır.

Süleyman Paşazâde Sâmi Bey, 51 yaşındayken Pnömoni'ye yakalanmış ve 28 Eylûl 1917 (10 Zilhicce 1335) Cuma günü Hakkın rahmetine kavuşmuşdur. Kendisinden kırk gün önce (19 Ağustos 1917) vefat eden Tevfik Fikret'in kabri başında söylediği :

Bilirmisin ki hayâtımdan artık iğrendim,
Yanında bir yer açarsan bu en büyük ni'met.

beyti onun vasiyeti sayılarak, Tevfik Fikret'in Eyub'daki kabri yanına gömülmüşdür.

İki defa evlenmiş ve ayrılmış Sâmi Bey'in hiç çocuğu olmamışdır.

Süleyman Paşa'nın ilk eşinden dünyâya gelmiş üçüncü evlâdı Seniha, 17 - 18 yaşlarındayken veremden ölmüşdür.

Süleyman Paşa'nın ikinci eşi Sâriha Hanım'dan[44] dünyâya gelen küçük kızı Mediha Hanım, Devlet Demiryolları Ressamlığından emekli iken 1952 yılında vefât eden Fazlı Gezgin Bey'le evlenmiş ve Âsûde adlı bir kızı olmuşdur.

(Kadın Haklarını Koruma Derneği) Genelbaşkanlığı gibi sosyal faâliyetlerde de bulunan Mediha Gezgin, Babasının **(Hiss-i İnkılâb)** eserini, **(İnkılâb Hissi Yâhud Sultan Abdulaziz'in Tahttan İndirilmesi İle Beşinci Murad'ın Tahta Çıkarılması)** adı ile sâdeleşdirilmiş olarak yeni harflerle iki defa basdırmışdır (1952)

---

[44] Mediha Gezgin'in verdiği bilgiye göre annesi Sâriha Hanım İzmir'de ölmüşdür.

SÜLEYMAN PAŞA - NÂMIK KEMÂL DOSTLUĞU

XIX. Yüzyıldan günümüze kadarki bütün Türk nesillerine vatan ve millet sevgisini, hürriyet için mücâdele aşkını aşılayan; Atatürk'ün ifâdesi ile: «Mecruh vatanın halâs-ü istiklâli için ölmek yolundaki fedâkârlık ta'limini» gösteren en te'sirli Türk şâiri ve hürriyet mücâhidi: Nâmık Kemâl'dir.

Türk Târihi ve Türk Dili üzerindeki ilk millî görüş ve ıslâhâtı ile haklı ve yerinde olarak Türk Milliyetçiliği'nin, Türkçülük'ün en önde gelen bayrakdarlarından biri sayılan Süleyman Paşa (1838-1892) ile, büyük vatan şâiri Nâmık Kemâl (1840-1888) aynı yıllarda yaşamışlardır. Süleyman Paşa, Nâmık Kemâl'den iki yıl önce doğmuş, dört yıl sonra ölmüşdür. Nâmık Kemâl öldüğünde 48, Süleyman Paşa ise 54 yaşındadır. Hürriyet yolunda verdikleri çetin mücâdelelerde aynı belâ ve musîbetlere uğramış bu iki çile arkadaşı arasındaki köklü dostluk, samimî bağ, okul çağlarından ölümlerine kadar süregelmiş bir sevgi ve vefâ örneğidir. Üstün kişiliklerine, birbirlerinin karşılıklı olumlu te'sir yapdıkları kuşkusuz olan, Türk nesillerinin yolunu ışıtmış bu iki örnek Türk büyüğü arasındaki dostluk üzerinde durmak, son derece lüzumlu ve yararlıdır.

Bu önemli konu üzerindeki ilk değerli araşdırmayı, Türk Edebiyâtı Târihi ve özellikle Nâmık Kemâl hakkındaki büyük eseriyle Fevziye Abdullah Tansel

yapmışdır. Nâmık Kemâl'in yazmış olduğu tam 1043 mektubu, târih ve edebiyat ilminin en modern metodlarına uygun olarak dört hacimli cildde toplayan Fevziye Abdullah, bunları bir kuyumcu ustalık ve titizliği ile işlemiş ve bu son derece değerli târihî belgeleri Türk kültür hazinesine kazandırmışdır. Bu mektublardan 11 tânesi —eserde verilen sıra numarası ile: 138, 173, 364, 379, 386, 388, 392, 400, 417, 455, 526— Nâmık Kemâl'in Süleyman Hüsnü Paşa'ya yazdığı mektublardır. Ayrıca Tansel'in konu ile ilgili 21 sahifelik bir değerli araşdırması da 1954'de **Türkiyat Mecmuası**'nda çıkmışdır.[45]

Tansel'in belirttiğine göre, Süleyman Paşa —Nâmık Kemâl ilişkisi, okul çağlarında başlamışdır. Süleyman Paşa, Ebüzziyâ Tevfik'e yazdığı bir mektubunda Kemâl için **«mekteb şerikim idi»** demekdedir.[46] Fakat bu dönemdeki arkadaşlıklarını ayrıntılarıyla anlatan, aydınlatan belgeler ve bilgiler yokdur.

21 Temmuz 1872'de İstanbul'da bulunan Süleyman Paşa, Mekâtib-i Askeriye Nâzır-ı Sânisi ve Ders Nâzırı ta'yin edilmişdir. 1873'de kendisine müstakil olarak Mekâtib-i Askeriye Nezâreti verildiği ve 1875'de Ferikliğe yükseldiği yıllarda Nâmık Kemâl İstanbul'da değil, Magosa'dadır. Eldeki belgeler ancak bu

---

[45] Fevziye Abdullah Tansel: **Süleyman Paşa ile Nâmık Kemâl'in Münasebât ve Muhâberâtı, Türkiyet Mecmuası,** C. XI, 1954, ss. 131-152.

[46] Fevziye Abdullah Tansel: **Nâmık Kemâl'in Mektubları,** C. I, Ankara 1967, s. 355 (**Külliyât-ı âsâr ve ihtisâsât,** Süleyman Paşazâde Sâmi Bey, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1918, s. 201).

zamandan sonradır ki, bu iki dostun okul çağlarında başlamış ilişkilerini ta'kibe imkân vermemekdedir.

Hiç kuşkusuz söylenebilir ki, aralarında duygu ve düşünce birliği bulunan bu mutlakiyet ve istibdad düşmanı, Meşrûtiyet taraflısı iki hürriyet mücâhidi ihtilâlci Türk milliyetçisinin ilk samimî işbirlikleri, 1865 yılı Haziranında kurulmuş **(Yeni Osmanlılar)** adlı gizli inkılâb cemiyetinde başlamışdır. Fakat gizli cereyan etmiş bu faâliyet dönemini aydınlatacak belge ve bilgilerden de yoksunuz.

Yalnız, 1870'lerden sonra Süleyman Paşa - Nâmık Kemâl arasında görülen derin dostluğun köklü bir oluşma döneminden sonra meydana çıkdığını düşünmek yanlış olmaz.

Süleyman Paşa, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne'de Münşeat öğretmeni iken, iki cildlik **Mebânî'l -İnşâ** adlı eserini yayınlamışdır. O sırada Magosa'da bulunan Nâmık Kemâl, Veys Paşazâde Zeyne'l-âbidin Reşid Bey'e yazdığı mektubunda, ısmarladığı kitablar arasında bu eserin de kendisine gönderilmesini istemekdedir. Bu kitabın bizzat Süleyman Paşa tarafından yollandığı, Kemâl'in Ocak 1875'de Süleyman Paşa'ya yazdığı mektubdan anlaşılmakdadır.[47]

İki samimî dostun yazdıkları mektublarda birbirlerine hitabları, kullandıkları tâbirler ve özellikle eserleri hakkında belirttikleri takdir ve övgü sözleri, Süleyman Paşa - Nâmık Kemâl ilişkisindeki yüksek dereceyi göstermekdedir.

---

(47) Fevziye Abdullah Tansel: a.g.e., s. 357.

Ahmed Es'ad Paşa'nın Sadr-ı-a'zamlığı sırasında Serasker olan Hüseyin Avni Paşa döneminde askerî okulların eğitim sisteminde bâzı yenilikler yapılması ve umûmî bir târih yazılması hususları, Süleyman Paşa tarafından gerçekleşdirilmişdir. 1857 (1291)'de Kurûn-ı Ûlâ bölümü tamamlanıp yayımlanabilen **Târih-i Âlem**'i gönderen Süleyman Paşa'ya Nâmık Kemâl: «Paşamız» hitâbıyla ve «İltifatnâmenizi aldım» diye başlayan mektubunu şöyle bitirmekdedir:[48]

«Târih-i Âlem pek güzel olmuş.. Şübhelendiğim bâzı yerlerini tatbik ettim. Sinîn ve şuhûr ve eyyâm gibi, te'lifin maksad-ı aslîsi olan hususlarda mürettib hatâsı bile göremedim. Bâki ne diyeyim.»

Süleyman Paşa'nın da Kemâl'in yazmakda olduğu **Târih-i Osmânî**'yi başka herkesin yazdığından yazacağından üstün tuttuğu ve tutacağını belirtmesi, iki dost arasındaki inanç, güvenç ve sevginin bir göstergesidir.[49]

Süleyman Paşa ile Nâmık Kemâl'in aynı yıllarda İstanbul'da oluşları ve Kanûn-ı Esâsî konusu başda bâzı komisyon ve kuruluşlarda birlikde çalışmaları, 1876 yılının Eylûl - Ekim aylarında başlamışdır.

Magosa'da sürgün bulunan Nâmık Kemâl, V. Murad'ın tahta çıkmasından iki -üç gün sonra, 14 Haziran 1876'da affolunarak 20 Haziran'da İstanbul'a dönmüşdür. Kemâl, II. Abdülhamid Han'ın cülûsundan (9 Eylûl 1876) bir hafta kadar sonra Devlet Şûrâsı üyeliğine getirilmişdir.

---

(48) Fevziye Abdullah Tansel: a.g.e., C. I, s. 447.
(49) Fevziye Abdullah Tansel: a.g.e., C. I, s. 401.

Bu sırada, Sırb Mütârekesi'nden sonra Süleyman Paşa da İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Midhat Paşa başkanlığında toplanan Kanûn-ı Esâsî Meclisi'nde Zât-ı Şâhâne'yi vekâleten temsil eden Süleyman Paşa, sonra Kanûn-ı Esâsî maddelerini eleştirmek için kurulan komisyona başkan olmuşdur. Nâmık Kemâl de bu komisyondadır.

Kanûn-ı Esâsî tasarısı, Meclis-i Hass-ı Vükelâ'ca oybirliği ile kabul edilip 6 Aralık 1876'da Pâdişah'a sunulmuş, fakat uzun zaman onaylanmamışdır. Süleyman Paşa ve Nâmık Kemâl aralarında aldıkları kararla 16 veyâ 17 Aralık 1876 günü yalnız olarak, II. Abdülhamid Han'la mülâkatta bulunmuşlardır.

Süleyman Paşa - Nâmık Kemâl ilişkileri bilhassa Kemâl'in Midilli'de olduğu dönemde artmışdır. Süleyman Paşa'nın yazdığı mektubları göremedik. Fakat Tansel'in târihimize kazandırdığı Nâmık Kemâl'in mektubları, bu ilişki ve dostluğu yeterince aydınlatmakdadır.

Yine meselâ Kemâl'in Menemencizâde Rif'at Bey'e yazılmış mektublarından birinde, oğlu Ali Ekrem'e okutmak için, Süleyman Paşa'nın **İlm-i hâl'in**den iki nüsha göndermesini istediği görülmekdedir.[30]

Türk - Rus Savaşı sırasında Nâmık Kemâl, cebhelerdeki gelişmeleri ta'kib etmekde, komutanlar hakkında bilgiler edinmekde, haber ve havâdisler toplamakdadır. Adım adım izlediği komutanların başında Süleyman Paşa gelmekdedir. Türk - Rus Savaşı üzerin-

---

(30) 5.XI.1877 (27 Şevval 1294) târihli Nâmık Kemâl'in el yazısı ile mektubu (Türk Târih Kurumu, Nu. 599).

de bir târih yazmayı tasarlayan Nâmık Kemâl, Süleyman Paşa'nın başarılarından duyduğu heyecanla kasideler söyleyeceği geldiğini, 3 Eylûl 1877 târihli mektubunda Menemencizâde Rif'at Bey'e şöyle yazmakdadır:[31]

«...Süleyman Paşa'nın himmetlerini, mehâretlerini gördükçe, hakkında Nef'î kadar mübâlağalı kasîdeler söyleyip de, Harâbât'ı ta'mir edeceğim geliyor.»

Nâmık Kemâl, her bakımdan kendisine sevgi besleyip güvendiği Süleyman Paşa'nın yargılanacağı haberine çok üzülmekdedir. Menemencizâde Rif'at Bey'e yazdığı 7 Nisan 1878 (4 Rebiülâhir 1295) târihli mektubunda şunları söylemekdedir:[32]

«...Süleyman Paşa mes'elesi muhâkemede meydana çıkar. O adamın hiyâneti ve hattâ hatâsı olmasa gerektir; fakat kable'l-muhâkeme hüküm veremeyeceğim. Hele bakalım, Cenâb-ı Hak daha neler gösterecek..»

Nâmık Kemâl, Deli Hikmet'in Süleyman Paşa aleyhindeki lakırdılarından çok sinirlendiğini yine Rif'ay Bey'e yazdığı bir mektubunda : **«...Firenkler'in çirkin lâtife, Türkler'in eşek şakası dedikleri gevezelikler kabîlinden olsa gerekdir»** diyerek belirtiyor.

Süleyman Paşa 1878 Şubat'ında tutuklanmış; yargılanmasına ancak Temmuz'da başlanmışdır. Muhâkeme tutanakları gazetelerde yayınlanmışdır. Bu dâvâyı yakından izleyen Kemâl, kendi muhâkemesinde oldu-

---

(31) Fevziye Abdullah Tansel : a.g.e., C. II, s. 53.
(32) Fevziye Abdullah Tansel : a.g.e., C. II, s. 145.

ğu gibi burada da Süleyman Paşa aleyhinde konuşan tanıklara şaşmamak gerektiği inancındadır.

Yine bir mektubunda, Süleyman Paşa'nın muhâkeme önündeki konuşmalarını şöyle övmekde ve tanık diye dinlenenleri şöyle değerlendirmekdedir:[53]

«Süleyman Paşa'nın muhâkemesini okudum. Bî-çârenin lisanına hiç fütur gelmemiş. Harbde medâr-ı galebe şiddet ise, muhâverede hilmdir. Pek ma'kul davranıyor, pek ma'kul söylüyor. Şâhidlere teâcüb imtizâ etmez (tanıklara şaşmak gerekmez). Benim aleyhimde de, Erkân-ı Harb Rif'at'i, Fuad Paşa hafidi Hikmet'i, İsmail Bey'i şâhid diye göstermemişler miydi? Zannederim ki bu şâhidler de benim şâhidlere benzer. Nazif Bey'in sözü ve hele Süleyman Paşa'nın, Rauf Paşa ile Fuad Paşa'dan başka kimseyi cerhetmemesi de, ânı gösteriyor.»

Yine Nâmık Kemâl bir mektubunda: **«Süleyman Paşa'nın berâet-i zimmeti, her akl-ı selim nazarında tebeyyün etti; bundan sonra ne yaparlar ise yapsınlar; fakat birşey yapmayacaklar gibi görünür»** diyerek umudlanmakdadır ki, sonuç hiç de sandığı gibi çıkmayacakdır. Kemâl, Süleyman Paşa'nın muhâkeme önünde de beklediği gibi metin çıkmasından memnunluğunu şu cümle ile ifâde ediyor: **«Süleyman Paşa, muhâkemâtında kendinden me'mul ettiğim kadar meziyyet gösterdi.»**

Nâmık Kemâl'in 27.X.1878 târihinde, İstanbul'da Taşkışla'da tutuklu bulunan Süleyman Paşa'ya Midilli'den yazdığı **«Devletlû Paşamız Efendimiz Hazretle-**

---

(53) Fevziye Abdullah Tansel: a.g.e., C. II, s. 173.

rî» hitablı mektubu da bu iki dost arasındaki sevginin derecesini göstermekdedir.[54]

Midilli'ye gelen Deli Hikmet'le Süleyman Paşa'nın gönderdiği selâm Nâmık Kemâl'i çok duygulandırmış, tutukluluğu ise son derece üzmüşdür. Kemâl bu mektubunda, yayınlanan muhâkeme tutanaklarının Süleyman Paşa'yı temize çıkarmasını, Cenâb-ı Hakk'ın adâlet hükmünü hemen, bir saat evvel izhar buyurmasını niyaz ediyor. Ayrıca oğlu Ali Ekrem, Askerî Rüşdiye'de eğitim gördüğünden, kendisi ile birlikde çekilmiş bir resmini velini'met saydığı Süleyman Paşa'ya elini ve eteğini öperek sunmaya cesâret ettiğini belirtiyor. Hamiyet-i devletlerinin en küçük mükâfatlarından olan bahtiyarlıklardandır ki, milletin hâmî-i istikbâli olan köylü çocuklarına varıncaya kadar herkesin «nâm-ı sâmî-i âsafânelerini» lisân-ı tahmîd-ü tehassür ile andığını söylüyor.

Nâmık Kemâl'in her an kurtulmasını beklediği suçsuz arkadaşı Süleyman Paşa'ya 3 Ocak 1879 günü, **«Senin bekanı istemeyen kimse, bâkî kalmasın!»** diye biten mektubu da aynen şöyledir:[55]

Devletlû Kardeşim Paşam Efendim Hazretleri,

Saat-be saat müjde-i halâs-ı devletlerine muntazır olduğum hâlde, Hikmet yine tebşîr-i selâm ile iktifâ eyledi. İnşallâh-u Teâlâ yakında o beşâretten de hissedâr olurum. Hudâ bilir, vatanımın necâtından sonra en büyük arzu-yi âcizânem, Efendimiz'i o zin-

[54] Fevziye Abdullah Tansel: a.g.e., C. II, s. 300 (364. Mektub).

[55] Fevziye Abdullah Tansel: a.g.e., C. II, ss. 342-43.

dân-ı belâdan halâs olmuş görmekdir. Bâkî nemand her iki nehv âhed beka-yi tû! (Senin bekanı istemeyen kimse, bâkî kalmasın!).

Süleyman Paşa'nın 10 Muharrem 1296/4 Ocak 1879 târihinde alınan mahkûmiyet kararı ile uğradığı felâket haberini mektubunda «çocuklar» diye andığı Rodos'da sürgün bulunan Harbokulu öğrencilerinden öğrenen Nâmık Kemâl, 13 Ocak 1879 târihli uzun mektubunda, dâvâ ve çile arkadaşını teselli etmekdedir. Gerçekden yüksek edebî ve târihî değeri bulunan bu mektub da Nâmık Kemâl'in Süleyman Paşa'ya duyduğu derin sevgi, saygı ve samimiyetin eşsiz bir örneğidir:[56]

Gerçekden Devletlû Paşam, Kardeşim Efendim,

«Eşedd-ü belâen alel Enbiyâ-i summe (âlâ) Evliyâ-i summel emsele fel-emsel» Hadis-i Şerif'i, mâlûm-ı devletinizdir.* Bendeniz necât-ı devletleri haberine muntazır olduğum hâlde, bu hafta dahî çocuklar, Muharrem'in onuncu günü hakk-ı âlîlerinde sâdir olan hükmü haber verdiler. İmâm-ı ahrâr olan Hazret-i Hüseyin'e intisâb-ı nesebî-i devletlerini isbât için, bu da en büyük delillerin biridir. Kerbelâ'nın nazîrelerini yapmak, bize, zamânımıza mahsus hâllerden imiş. Bizi ifnâ etmek istediler de, milleti ifnâ ettiler. İnsanın, böyle şeyleri düşündükce Adl-i İlâhî'ye mu'teriz olacağı geliyor; fa-

---

(56) Fevziye Abdullah Tansel: a.g.e., C. II, ss. 351-353.

* «En büyük belâ Peygamberler'e, sonra evliyâlara, sonra fâzıl kimselere, faziletleri nisbetinde gelir.»

kat hiç şübhe yok ki, Cenâb-ı Hak âdildir. Bu hâlle-
rin neticesinde de bir hikmet-i hafîye müstetirdir. O
hikmet-i hafîye ne ise, yakında zuhûr eder. Ben de,
cünûn mu getirdim nedir? Nûru'l'lâhın azametini düş-
manın güllesine, ateşine karşı göğüs gererek asıl mey-
dân-ı imtihân olan şân-ü şecâat sahrâlarında tecrübe
etmiş olan ve Rumeli'nin Fâtih-i evveli şehzâde Sü-
leyman Paşa'ya sânî addolunacak kadar merdâne ve
fedâkârâne hareketlerde bulunan Süleyman Paşa'ya
anlatmak istiyorum..

Bilirim ki siz tesellîye muhtâc değilsiniz. Bir arî-
zamda da yazmışdım ki, bizlerce maksad yalnız istin-
tak-nâme, veyâ bir arkadaşımın ta'birince, Süleyman
-Nâme'lerin zuhûru idi; lâkin bizi kimler tesellî ede-
cek? Onbir yaşında oğlumun, kimi doksan, kimi yir-
mi yaşında birkaç ahbâbımın gözyaşını kimler dindi-
recek? Zararı yok Paşam; ağlarız. Senin gibi kefeni-
ni boynuna takmış ve şehâdetini arayarak gezmiş gez-
miş de, nasîbine hükmen şehîd olmak düşmüş Müs-
lümanların vücûdü gözyaşı ile yıkanır. Acâ'ib şey..
Hakk-ı devletlerinde verilen hüküm, nefy-i müebbed
imiş. Acebâ, dünyâda müebbed olan kimdir? Bu ne
türlü hükümdür? Öyle hükmü verenler kendilerini Al-
lâh, sözlerini Kur'ân mı kıyas ederler?

Tecrübeme istinâden söylüyorum; emniyyet buyu-
runuz ki bizim memleketimizde menfîlik, müşirlikden
hayırlıdır. Bendeniz Magosa'da iken her tarafa Ab-
dül-Aziz kadar ve belki Abdül-Aziz'den ziyâde hük-
müm cârî idi. Bunun sebebi ise şudur : Halk, hükû-
meti sevmiyor; hükûmetin mazlûmlarını seviyor.

Bes tecrübe kerdim ki der-kişver-i mâ
Râhat heme der-kal'a vü zindân bûde

(Bizim memleketimizde, rahatın, dâimâ kal'a ve zindanda olduğunu ziyâdesiyle tecrübe ettik)

Siz zâten Osmanlı olduğunuz ve Osmanlı olduğunuzu bil-fi'il isbât ettiğiniz zaman müşîr rütbeli, mücevherli nişanlı değil idiniz. Rütbeniz, nişanlarınız, dünyâ biliyor ki, hep kılıcınızın emeğidir. Amma alırlar imiş; alsınlar da başlarına çalsınlar. Kadriniz o rütbelerden, o nişanlardan âlî olmasa, hâliniz mâlûm iken, size zâten öyle rütbe, nişan vermezlerdi. Mâdâm ki maksad, Efendimiz'i İstanbul'dan teb'id imiş, muhâkeme-nâmeleri resmen i'lânın ne lüzûmu vardı? Husûsiyle bendeniz gözönünde idim; acabâ, Divân-ı Harb, bizim Silistire'deki Dîvân-ı Harb'e mi taklid etmeğe özenmiş. Hele Necib gibi, Nusrat gibi isimler müsemmâ-i bi'n-nakiz yerinde kullanılmak,* meselâ meşhur İhşidî'nin Kâfur isminden garip görünür.

Her zamanda, her mekânda hizmet-i devletlerine, vatanıma hizmet eder gibi iftihâr ile hazır isem de, mâdâm ki gönderileceksiniz, buraya teşrîfinizi fevka'l-gâye arzu edenlerdenim. Gelir iseniz, hizmetkârlığınızı nefsimce en büyük şeref bilirim. Başka yere giderseniz, bendenize vuku' bulacak ferman-nâmelerinizi, «Midilli'de Hüseyin Hilmi Efendi'ye» diye gönderirsiniz. Kulunuz ise, her nerede bulunsanız, Efendi-

---

* Süleyman Paşa'yı muhâkeme için kurulan Rumeli Dîvân-ı Harbi'nde Reis Sâmih Paşa, Savcı Necib Paşa, üyeler ise Derviş, Mehmed, Alî Nizâmî, Mustafa, Nusrat, Feyzî Paşa'lardır. Başkâtib Fâiz Bey ve muavinleridir.

miz'e, tecrübem hasebiyle arîza yetiştirmeğe çâre bulurum..

Bâkî ne söyleyeyim, sizi gerçekden veliyyü'l-emr olanlardan bildiğim için, her hâlde emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir sözü ile hatm-ı kelâm eylerim.

19 Muharrem, sene 96

Çâker-i mahsusları,

Kemâl

Nâmık Kemâl'in 3, 13, 19 Ocak ve 2, 25 Şubat ve 12 Eylûl 1879 târihlerinde Süleyman Paşa'ya sık sık yazdığı mektublar, gerçekden felâkete uğrayan bir mefkûre arkadaşına yapılabilecek kardeş hizmetinin şaheser örnekleridir. Bu mektublar, edebî değerleri bir yana, Türk milliyetçiliğinin bu iki dev kurucusu arasındaki samimîliği gösterdiği için, târihe ışık tutan ve günümüzün, geleceğin Türk nesillerine de örnek teşkil eden birer vefâ belgesidir.

Hiç şübhe yok ki, Süleyman Paşa'nın Nâmık Kemâl'e yazdığı mektublar da tam olarak bulunup yayınlansa, bunların satırları arasında da bu iki büyük Türkçünün dostluk ve samimiyetinin başka güzel örnekleri meydana çıkacakdır. Biz burada, Süleyman Paşa'nın, Nâmık Kemâl'in ölümü üzerine Ebüzziyâ Tevfik'e yazdığı mektubdan birkaç satırı aktarmakla yetineceğiz.

Süleyman Paşa'nın sürgündeki en büyük acısı, Nâmık Kemâl'in ölümünü haber almasıdır. Ebüzziyâ Tevfik Bey'e yazdığı mektubunda aynen şöyle demekdedir:[37]

---

[37] Süleyman Paşazâde Sâmi Bey — Külliyât-ı âsâr ve ihtisâsât Evkâf-ı İslâmiyet Matbaası, İstanbul 1918, s. 201.

«...Kemâl'in ziyâına en ziyâde müteessir olanlardan biri de benim. Mekteb şerîkim, pek eskidenberi sevdiğim, hissimin tercemânı, fikrimin hâmerânı, eyyâm-ı musîbetimin tesliyet-sâz-ı bî-imtinânı idi. Allâh garîk-ı rahmet etsin!..»

Nâmık Kemâl gibi milliyetçi, vatansever Türk nesillerinin güneşi olmuş bir Türk ulusunun özel mektublarındaki samimi ifâdeleriyle bize büyüklüğünü tanıttığı Süleyman Paşa'yı sevmek, çok sevmek; tanımak ve tanıtmak vazifemizdir. O'nun Türklüğe yapdığı hizmetler yanında, Nâmık Kemâl tarafından bu derece sevilmesi, O'nu gelmiş geçmiş nesiller gibi, bugünkü ve yarınki Türk gençlerinin de sevmesine bir gerekçedir.

SÜLEYMAN PAŞA'NIN ESERLERİ

Süleyman Hüsnü Paşa, din, târih, dil ve edebiyât alanındaki derin bilgisi kadar, Avrupa'daki fikir cereyanlarını da yakından izleyen modern düşünceli bir hürriyet ve inkılâb adamı idi. Arabca ve Farsca kadar, Fransızcayı da öğrenmeğe büyük çaba harcamış ve eserlerini hazırlarken yabancı kaynaklardan da yararlanmayı ihmâl etmemişdir.

İrâde-i Cüz'iye Risâlesi : Süleyman Paşa'nın ilk eseri, rütbesi Sağ-Kolağası bulunduğu bir sırada basılmışdır. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu küçük kitap, Mekke Kadısı Akkermanî Mehmed bin Mustafa Efendi'nin Arapca eserinin **(İrâde-i Cüz'iye Risâlesi)** adıyla dilimize çevrilmiş şeklidir. Bu tercüme risâle sekiz fasıldır. Her fasılda tanınmış şahsiyetlerin irâde-i cüz'iye (insanın elinde olan irâde) hakkındaki görüşleri yer almakdadır. Kırk küçük sahifeden ibâret risâlenin sonunda, kitabın basımı ile ilgili olarak şu bilgi kayıdlıdır : **«Risâle, Süleyman Efendi'nin Kolağa lığı sırasında, Maârif-i Umûmiye Nâzırı Ahmed Kemâl Efendi Hazretleri'nin nezâretleri ve Ahmed Tâhir Efendi'nin Müdire-i hengâmında Matbaa-i Âmire'de tab' ve temsil kılınmışdır. 25 Cemâziyelevvel 1283/1868).**

(İlm-i-hâl-i sagîr), (İlm-i-hâl-i kebîr)
Ve
(Sarf-ı Türkî)

Harbokulu'nda Edebiyat ve Târih gibi iki mühim dersin öğretmenliğini yapması, Albay Süleyman Hüsnü Bey'i te'lif eserler vermeğe sevketmişdir. Daha önce, Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin teklifi ile Dârüşşefaka'nın yönetimini ve ders nezâretini de üstlenmiş bulunan Süleyman Hüsnü Bey, Sırp olayının çıkmasına kadar derslerine nezâret ettiği Dârüşşafaka'ya, burada okutulmak üzere yayınladığı üç küçük eserini armağan etmişdir. Bunlar: **(İlm-i-hâl-i sagîr), (İlm-i-hâl-i kebîr)** ve **(Sarf-ı Türkî)** adlarını taşımakdadır.

Sâde bir dille, gençler ve çocuklar için yazılmış din dersleri kitabı olan ilk ikisi, Dârüşşefaka'da okutuldukları gibi, Askerî Rüşdiyelerde de okunduğu anlaşılmakdadır. Akçuraoğlu Yusuf bu risâleler için şöyle demekdedir:[58]

«Sagir İlm-i-hâl'ini ben daha Rüşdiye-i Askeriye'de iken ders olarak okumuş ve ezberlemişdim. Bu mini mini İlmihâl, çok açık ve sâde bir Türkçe ile yazılmışdır. Bu risâlede Arabca, Acemce kelimelerden, terkiplerden çekinilmişdir. Meselâ, Allâh-u-taâlâ'yı târif ederken: Birdir, kendisinin hiç ortağı ve hiç yardımcısı ve benzeri yokdur; dünyâda gördüğümüz ve bildiğimiz şeylerden hiçbiri ona benzemez. Anadan, babadan, oğuldan, kızdan, karıdan, uykudan, uyuklamakdan, yemeden, içmeden, gülmeden, ağlamadan, sevinmeden, yerinmeden berîdir... der.»

---

(58) Akçuraoğlu Yusuf: **Türk Yılı**, İstanbul 1928, s. 319.

Ankara Millî Eğitim Kütübhânesi'nde ve Millî Kütübhâne'de değişik baskıları ve nüshaları bulunan (İlm-i-hâl)'lerden birincisi 130 sahifedir ve 1871 (1287)' de Matbaa-i Âmire'de basılmışdır. İkincisi 40 sahife olup 1873 (3 Ekim 1289) târihlidir. Yine Millî Kütübhâne'de bulunan bir başka **İlm-i-hâl-i sagîr** nüshası ise, küçük boyda 52 sahifelik bir risâledir. Bu nüsha, eserin dokuzuncu baskısıdır ve 1889 (1305) târihinde yayınlanmışdır.

Gökalp, **(Sarf-ı Türkî)** için şöyle demekdedir:[59] **«...Süleyman Paşa bundan başka Cevdet Paşa gibi lisânımızın sarfına dâir bir kitap da yazdı. Fakat bu kitaba Cevdet Paşa gibi** Kavâid-i Osmâniye **adını vermedi.** Sarf-ı Türkî **nâmını verdi. Çünkü lisânımızın Türkçe olduğunu biliyordu. Ve Osmanlıca nâmıyla üç lisandan mürekkeb bir dil olamıyacağını anlamışdı. Süleyman Paşa, bu hususdaki kanaatini,** Tâlîm-i Edebiyât-ı Osmâniye **nâmıyla bir kitap neşreden Recâizâde Ekrem Bey'e yazdığı bir mektupta açıkça meydana koydu.»**

Nihad Sâmi Banarlı da konu ile ilgili olarak şunları yazmakdadır:[60]

«Süleyman Paşa, büyük bir asker olduğu kadar değerli ve bilgili bir edip, bilhassa şuurlu bir Türk milliyetperveri idi. Askerî Mektebler Nâzırlığı'na geçtiği zaman, bu mekteblerde okutulacak kitabları bâzı

---

(59) Ziyâ Gökalp: **Türkçülüğün Esasları**, Ankara 1339 (1923) s. 8.

(60) Nihad Sâmi Banarlı: **Resimli Türk Edebiyâtı Târihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 1071.

mütehassıslara tercüme ettirmiş, bu arada kendisi de bâzı kitablar yazmışdı. Bu kitablardan bir tânesi Sarf-ı Türkî **idi. Süleyman Paşa, mekteblerde Türkçe tedrisâtını kolaylaşdırmak ve sistemlendirmek için yazdığı bu Türk Dili Grameri'ne (Kavâid-i Osmâniye) veyâ (Sarf-ı Osmânî) gibi adlar vermemiş, Türkçeyi müstakil bir dil olarak kabul ettiği için onu** Sarf-ı Türkî **diye isimlendirmişdir.»**

Kushner de Türk Milliyetçiliği üzerindeki araşdırmasında konuya şöyle değinmektedir:[61]

«Bütün Türk Dili'ni bir bütün olarak kabul eden Süleyman Paşa, Gramer'inde, Osmanlı'nın bir siyâsî devlet adı olduğunu ve aslâ Türk Dili ve Edebiyâtı için kullanılamıyacağını savunmuşdur.»

İsim, sıfat, fiil gibi gramere âid bilgilerin verildiği bu küçük gramer kitabı 64 sahifedir. Birkaç baskısı yapıldığı anlaşılan eserin gördüğümüz 2. Baskı'sı 1876 (1293) târihini taşımakdadır.

Eserleri incelenince daha açık belirmekdedir ki Süleyman Paşa, disiplini seven büyük bir asker olduğu kadar, muâsırlaşmak isteyen değerli bir ilim ve fikir adamı, şuurlu bir Türkçü'dür. Bu noktada Tansel şunu belirtmekdedir:[62]

«Tanzimat devrinde milliyet telâkkisi, umûmiyetle Pan-İslâmizm olmakla berâber, bu tefekkür tarzı-

---

(61) David Kushner: **The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908**, Frank Cass and Comp. Ltd., London 1977, s. 59.

(62) Fevziye Abdullah Tansel: **Husûsî Mektublarına Göre Nâmık Kemâl ve Abdülhak Hâmid**, Ankara 1949, s. 149.

nın yanında **Süleyman Paşa, Ahmed Vefik Paşa gibi şuurlu Türkçülerin fikirleri de yer alır.»**

Mebânî-ül-inşâ

Süleyman Paşa'nın Harbokulu'nda okutulmak üzere hazırladığı kitablardan biri **Mebânî-ül-inşâ** adlı edebiyat kitabıdır.

Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matbaası'nda basılmış birinci cildi, 9 Ramazan 1291 (1874) târihini taşımakdadır.[63]

Birinci cildin başında **«Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Münşeât Hocası Miralay Süleyman Bey'in eseridir»** kaydı vardır. Önsöz'ünde, Harbiye'nin kitâbet hocası olduğunu, talebesini okuturken dilimiz edebiyâtına mahsus böyle bir kitabın lüzûmunu duyduğu-

---

(63) Samsun Gazi Kütübhânesi 6430 numarada kayıdlı bulunan 13×20 eb'adındaki birinci cild 277 sahife; ikinci cild ise son yaprağı noksan hâliyle 288 sahifedir. Hüseyin Nâmık Orkun ortaklaşa hazırladığımız kitabda, birinci cildin basılış târihini aynen vermekle berâber 272 sahife olduğunu; ikinci cildin ise 290 sahife bulunduğunu; aynı eserin 1288 (1871) târihinde basılmış (222 sahifelik) ve 1289 (1872) târihli (290 sahifelik) başka baskılarının olduğunu da kaydediyor. (Hüseyin Nâmık Orkun: a.g.e., s. 36).

Fevziye Abdullah Tansel ise, **Süleyman Paşa ile Nâmık Kemâl'in Münâsebât ve Muhâberâtı** makalesinde (Not: 14) ikinci cildin basılış târihini 14 Teşrinisâni 1872 (1289), fi 13 Ramazan; **(Husûsî Mektublarına Göre Nâmık Kemâl ve Abdülhak Hâmid)** eserinde (Not: 15) yine birinci cildin basılış târihinden bahsetmeyip, ikinci cildin 4 Kasım 1873 (Sene 1290, fi-13 Ramazan)'de basıldığını kaydediyor.

nu ve Arapça edebiyat kitablarından **Mesel-üs-sâir** ve **İyzâh-ül-Meânî** ve Farsçadan **Menâzir-ül İnşâ** adlı kitabları ve Fransızca bâzı literatür kitablarını kaynak olarak aldığını ve diğer bâzı edebiyat yazarlarından da faydalanarak **Mebâni-ül İnşâ**'yı kurduğunu bildiriyor. Eserin yazılış ve tertibinin özellikle «millî bağların ve hislerin kuvvetlendirilmesine» yönelik bulunduğu, buna dikkat olunduğu görülmekdedir. Askerî hitâbet örneği olarak Kanûnî Sultan Süleyman'dan verdiği örnekler; Napolyon târihinden yapdığı çevirmeler hep kahramanlık ve cesâret aşılayan parçalardır. İkinci cildine, (Gelibolu Mutasarrıfı izzetlû Kemâl Bey'in Lisân-ı Osmânî'nin edebiyâtı hakkında **Tasvir-i Efkâr** gazetesinde münderiç bâzı mülâhazâtı)'nı aktarmışdır.

Nâmık Kemâl bu yazısında halkımızın, ediblerin, yazarların dilini anlayamadıklarını «usûl-ü idâremiz hitâbete müsaid olsa dahi te'sirinden istifâde imkânının yokluğunu» belirterek ediplerimiz ve aydınlarımızla halkımız arasındaki dil uçurumuna da acı acı işâret etmekdedir. Süleyman Paşa'nın, genç Türk subaylarının Mehmedciklere hitab ederken kullanacakları dilin sâdeliği üzerindeki çalışması son derece mühim ve târihî bir yenilikdir. Anlaşılıyor ki, **Mebâni-ül İnşâ**, Avrupaî bir metodla ve fakat tam milliyetçi, Türkçü bir görüşle yazılmış ilk edebiyat kitabımızdır.

Süleyman Paşa'nın bu kitabı ile ilgili ve Türkçe bakımından da son derece olumlu ve «millî» görüşler taşıdığını belirten, bu arada gramer kitabına da ne- den **«Sarf-ı Türkî»** adını koyduğunu açıklayan, **Tâlim-i**

Edebiyat kitabı üzerine Recâizâde Ekrem Bey'e yazılmış bir mektubu vardır.[64]

Bu iki mektub ortaya koyuyor ki, Süleyman Paşa, Türk Dili'ni bir tek dil olarak görmekde, haklı olarak Osmanlıca sözünü kabul etmemekdedir. Yapdığı açıklamaya bakılınca Süleyman Paşa'nın Türk Âlemi hakkında açık ve ayrıntılı bir fikir ve bilgiye sâhib olduğu anlaşılmakdadır. O devirde bu gerçeği bilenler ve kavrayanlar çok azdır. Süleyman Paşa bunların başında geldiği içindir ki, daha sonraki yılların Türkçü düşünürleri Ziyâ Gökalp, Akçuraoğlu Yusuf, Dr. Rıza Nur ve Fuad Köprülü onu ilk büyük Türkçülerden biri ve üstadları olarak anmakdadırlar.

Târih-i Âlem

Türk subaylarının Türkçü duygu ve düşüncelerle yetişmelerini amaç edinen Süleyman Paşa'nın Harbokulu'nda okutulmak üzere yazdığı eserlerinin Türk milliyetçiliği açısından en önem taşıyanı, **Târih-i Âlem'**-dir.

Türkçülük cereyânının bir muhtasar târihi mâhiyetinde olan **(Türk Yılı)** adlı eserinde Akçuraoğlu, **Târih-i Âlem** için şunları yazmakdadır:[65]

---

(64) Hüseyin Nâmık Orkun: a.g.e., ss. 28-31. Bu mektubun aslı ve Recâizâde'nin 2 Sefer 1330 târihli cevâbı için bk. **Türk Yurdu.** C. IV, Sene: 7 (1330), ss. 2238-2239; Ve **Hürriyet-i Fikriye Mecmuası**, 10 Nisan 1330 (1914) Perşembe, Nu. 10, ss. 2-4.

(65) Akçuraoğlu Yusuf: a.g.e., ss. 319-321.

«Süleyman Paşa, Abdülaziz'in son zamanlarında, Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından Askerî Okullar için bir Umûmî Târih hazırlamağa me'mur edilmişdi. İşte bu görevini yerine getirmek üzere Süleyman Paşa (Târih-i Âlem)'i yazmaya başlamışdır. Plânı büyük ölçüde tutulan bu eserin İlk-Çağ bölümü tamamlanıp okurlara dağıtılmış ve okutulmuşsa da, Orta-Çağ ve Son-Çağ bölümlerini yazmaya vakit bulamadan, Süleyman Paşa vefat etmişdir.

Târih-i Âlem'in «İlk-Çağ» bölümü 1876'da, yâni V. Murad zamanında, bastırılmış, yayınlanmışdır.[66]

---

[66] T.B.M.M. Kütübhânesi'nde (H U 258) numarada kayıdlı **Târih-i Âlem**'in birinci baskısına âid orijinal nüshanın 1016'ncı son sahifesinde: «Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası'nda tab'olunmuşdur. 3 Cemâziyelevvel Sene 1293» kaydı vardır. Ayrıca kitabın başında şu not bulunmakdadır: «Eser, Ferik Süleyman Hüsnü, Mekâtib-i Askeriye Nâzırı ve **Mebâni-ül İnşâ** müellifi ve 1875 senesi Paris Coğrafya Kongresi'nde ikinci derece iftihar madalyasını hâiz — 1291 senesi programına mutâbık olup Meclis-i Maarif-i Askerî tarafından kabul olunmuş ve Mükâfat Nizamnâmesi hükmünce nev'i evvelin kısm-ı sânisinden mazhar-ı mükâfat olmuşdur.» Ayrıca kitabda «Tab'ı-evvelî, İstanbul Sahhâf-ı Askerî, Bayazıtta Misafirhâne tahtında Numara 15» adresi, satış yeri olarak gösterilmekde ve müellifin **Mebâni-ül-İnşâ** (cild-i-evvel 10 Kuruş 30 Para, cild-i-sâni 16 Kuruş 5 Para); **Kebîr İlm-i-hâl** (4 Kuruş); **Sagîr İlm-i-hâl** (2 Kuruş 10 Para); **Sarf-ı Türkî** (1 Kuruş 10 Para) olarak diğer eserlerinden basılmışların fiyatları ve hazırlanmakda olan **(Târîh-i Umûmî, Kurûn-u-Vustâ)**, **(Devlet-i Aliyye Târîh-i Askerîsi)**, **(Kıtaât-ı Hamse-i Cihan Coğrafyası)** kitablarının adları verilmekdedir. Kitabın meydana getirilmesine kaynak olan 11 kitabın adları ve yine müracaat olunmuş ki-

Târih-i Âlem'in bu ikinci baskısının başlangıcında yazarın yararlandığı Batı ve Doğu kaynakları gösterilmişdir. Kaynaklar içinde (Deguignes)'in Hunlar Târihi ve (Raymond)un Tatar Târihi ile Ebulgazi Bahâdır Han'ın Şecere-i Türkî'si de vardır. Süleyman Paşa'ya kadar Deguignes ve Raymond'dan istifâde olunarak Türkçe yazılmış bir târih kitabı bilinmemektedir; ancak Mustafa Celâleddin Paşa, Fransızca eserini yazarken, Deguignes'ye başvurmuşdur.

Süleyman Paşa, Târih-i Âlem önsözünde kitabının yazılış sebeblerini anlatırken şöyle diyor: «Askerî okullar'da okutulmakda olan Târih-i Umûmî'nin yabancı dillerden aynen aktarılması sebebiyle İslâm kaidelerine ve millî ahlâka uymamasına rağmen Eski Çağlar bölümünün de ancak bâzı kısımları yabancı

---

tabların başlıcalarından 18 danesinin adları verilmekdedir. Bu orijinal birinci baskı, bir Mukaddeme ve onüç fasıldan oluşmakdadır. 16 Receb 1327 (20 Temmuz 1909) târihli ikinci baskısının önsözünde, «Mekteb-i Harbiye Matbaası mahzen-i evrâkının hücre-i nisyânına atılmış iken, devr-i mübeccel-i Meşrûtiyet'in bize bahşettiği serbestî-i ef'âl ve mesâî sahâbeti ile çürümeğe mahkûm bulunduğu kûşe-i metrûkiyetten bu def'a çıkarılmış olan **Târih-i Âlem** nüshaları, yırtılıp çürümüş, bâzı yapraklarının mahv-ü isbâtı ile bugün meydân-ı istifâdeye konuldu» deniliyor. Bu kitabı dolayısıyla Nâmık Kemâl'in gönderdiği mektub için bk. **Süleyman Paşa Muhâkemesi**, s. 37; ayrıca Fevziye Abdullah Tansel: a.g.m., **Türkiyat Mecmuası**, C. XI, s. 134; **Nâmık Kemâl'in Husus**î **Mektubları**, s. 447; Süleyman Paşa'ya aynı eserinden ötürü Cevdet Paşa'nın mektubu için bk. **Tercümân-ı Hakikat**, Nu. 2401, 17 Haziran 1886; aynı mektub, Mustafa Reşid: **Bedâyi-ül-İnşâ**, İstanbul 1302, s. 11. Bu mektubun târihi 2 Nisan 1292'dir.

kaynaklardan terceme edilerek aktarıldığı için, şimdiye kadar maksada uygun bir sonuç alınamamışdı. İslâm gelenek ve inançlarına uygun şekilde ve Doğu'ya ilişkin olaylara çok geniş ve ayrıntılı surette yer verilerek İslâmiyet ve Doğu milletlerinin önemli ilişkileri gözetilerek kaleme alınmasına cür'et ettiğim bu kitap...» (20 Temmuz 1327/1911).

Târih-i Âlem'in içindekiler dikkat nazarına alınınca, derhâl göze çarpan nokta, Türk Târihi'nin İlk - Çağ bölümüne çok sahifeler ayrılmış olmasıdır: Gerçekten «Yedinci Bölüm: Türk Boyları», 144 sahifeden oluşmaktadır ki bütün İlk - Çağ târihine ayrılan sahifelerin 1/7'sinden daha fazladır; halbuki Târih-i Âlem'den sonra basılıp Osmanlı okullarında okutulmuş olan Târih-i Umûmî kitablarında Avrupa mekteblerinde okutulan târih kitablarını taklîden Türklüğün eski çağlarına, bütün kitabın aşağı - yukarı 1/20'sinin ayrılması gelenek olmuşdu. Süleyman Paşa bu mühim eserinde Türklüğün geçmişinden sevgi ve saygı ile bahseder; eserde yabancı hasım milletlerin Türklere yükledikleri doğruluğu şüpheli, yıkıcılık ve kabalık isnadlarına yer verilmemiştir. Yazar, pek uzak bir geçmişten beri, bütün Asya'ya yayılıp hükmetmiş olan büyük bir Türk ırkının var olan övünçlü destanını, Türk gençlerine öğretmek ve duyurmak istemişdir. İşte Târih-i Âlem'in bu özelliğinden ötürüdür ki rahmetli Müşir Süleyman Hüsnü Paşa'ya, 1877 Muharebesinde Osmanlı Türk Ordusu'na bir müddet Başkumandanlık etmiş olan bu «Şıpka Kahramanı»na, Türkçülük târihinde önemli ve gerekli bir yer ayırmakdayız.»

Akçuraoğlu Yusuf Bey, daha sonra, Gökalp'in **Türkçülüğün Esasları**'nda Süleyman Paşa'nın eseri diye gösterilen **Esmâ-i Türkiye** adlı kitabın Rıza Bey'e âid olduğunu da düzeltiyor.

Kushner de kitabında bu eserle ilgili olarak şunları yazmakdadır:[67]

«Süleyman Paşa tarafından kaleme alınan ve 1877'de basılan ünlü Târih-i Âlem'**de Türkler bölümü hayli geniş tutulmuş ve ilk kez özellikle De Guignes gibi Avrupalı Orientalistlerin görüşleri benimsenerek** (Türk ve Moğollar Târihi) **eseri kaynak alınmışdır.**

Tatar, Moğol, Hun, Macar ve Bulgarların başka başka adlar almalarına rağmen aynı Türk kökünden geldikleri görüşü savunulmuşdur. Fakat ne yazık ki, Süleyman Paşa bu Târih-i Âlem'**inde Osmanlı İmparatorluğu çağına kadar ulaşamamışdır.»**

Hiss-i İnkılâb

Süleyman Paşa'nın diğer bir eseri, **(Hiss-i İnkılâb yâhud Sultan Abdülaziz'in hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in cülûsu)** adlı kitabıdır. Yazılış târihi 1293 Hicrî, 92 Rûmî gösterilen bu eser 1326'da İstanbul'da Tanin Matbaası'nda oğlu Sâmi Bey tarafından yayınlanmışdır.

Süleyman Paşazâde Sâmi Bey, **Hiss-i İnkılâb**'a yazdığı önsözde şunları söylemekdedir:

«Peder-i merhûm bu eseri Sultan Aziz-i mağfûrun hal'ini müteakib ve metn-i kitabda Eğinli Kasapzâde

[67] David Kushner: a.g.e., s. 28.

Hüseyin Sabri Paşa hakkında not sûretiyle verdiği mâlûmâta göre, 1293 târihinde ve galibâ Bosna ve Hersek'de bulunduğu sırada yazmış ise de şahs-ı sâlis tarafından yazılmış gibi kaleme almışdır. Vak'a-i hal'a livâ rütbesinde iken iştirâk etmiş olduğundan, livâ üniformasıyla mevcud olan bir resmi buraya dercedilmişdir.»

64 sahifelik bu kitapta, Harbokulu öğrencilerinin de iştirâk ettirildiği bir askerî kuşatma hareketi ile Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve V. Murad'ın tahta çıkarılışı olayı uzun uzadıya anlatılmakdadır.

Sultan Aziz'in tahttan indirilmesini asıl isteyen ve hazırlayanların başında eski Sadrâzam Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa, Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa ve Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi bulunmakdadırlar.

Süleyman Paşa'nın **Hiss-i İnkılâb** kitabı, tahttan indirme işinde ön plânda olanlarla kendisinin aynı düşünce ve gayeyi taşımadığını; onun sırf memleketimizi Meşrûtiyet rejimine kavuşdurmak için vatanseverlikle bu harekete katıldığını açıkca göstermekdedir. Ayrıca Askerî Okulların, İ'dâdîlerin program ve ıslâhâtında oynadığı mühim rol, milletimizin üstün vasıfları hakkında beslediği millî fikirler ve Türkçü görüşler de bu eserde yer almış bulunuyor. **«İşte ben sizin bu hatâlarınıza teessüf ederim. Biz Avrupalılara kıyas olunamayız. Kendimizi Avrupalılara tatbikin lüzûmu yoktur»** diyen Hüseyin Avni Paşa'ya, Süleyman Paşa'nın verdiği karşılık şudur:[66]

---

(66) Süleyman Paşa: **Hiss-i İnkılâb,** İstanbul 1326 (1911), s. 11 v.d.

«Efendim, giyim ve geleneğimizi Avrupalılarınki-ne benzetmek inancında bulunanlardan değilim. Lâkin yaradılıştan onlara nisbetle geri, aşağı mıyız ki yeteneklerimizin noksanlığına hüküm buyuruyorlar da onların eğitim sistemine erişemiyeceğimiz görüşü teslim olunuyor? Halkımızın zekâ derecesi onlardan üstündür diyebilirim. Şu kadar ki çalışmayı teşvikde Hükûmetin kusûru var.»

«...Bendenize kalırsa memleketimizin ahlâkî bozuklukları, yalnız Vükelâ sınıfına dâhil olanlardadır diyebilirim. Herkes milletin kurtuluş ve saâdete erişeceği meselesinde aynı görüştedir.»

«...Süleyman Paşa'nın, millî düşünce sâhibi, vatanını sever bir kimse olduğunu taburlar subayları bilirler ve işitirlerdi. Bu hareketinin millet ve vatanın selâmeti uğruna olduğunu ismini işitenler derhâl karar verip emrinin icrâsında zerrece tereddüd ve muhâlefet göstermediler ve onun emrini belki büyük bir şevk ve hazla karşıladılar. Okulun âmir ve subay ve öğrencileri arasında ise milliyetperverce düşünce ve tutumu zâten herkesce biliniyordu. Velhâsıl bu taburları ve öğrencileri ne Serasker ve ne bir kumandan celb etti. Yalnız hepsinin vicdânlarında bulunan millî duygu ve düşünceler sevk ve tahrik etti ve Süleyman Paşa dahi o millî duygu ve düşüncenin canlı bir örneği idi.»

Hiss-i İnkılâb, daha sonra Süleyman Paşa'nın küçük kızı Mediha Gezgin Hanım tarafından dili sâdeleşdirilmiş olarak Lâtin harfleriyle ve (**İnkılâb Hissi Yâhud Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi ile Beşinci Murad'ın Tahta Çıkarılması**) adı altında iki

def'a bastırılmışdır. İkinci baskısı 1953'de İstanbul'da Berksoy Matbaası'nda yapılmışdır. 13.5 × 20.5 cm. eb'adında 50 sahifedir.

*
* *

Nâmık Kemâl, Süleyman Paşa'ya yazdığı mektublarından 3 Rebi'ü'l-evvel, sene 96 (25 Şubat 1879) târihini taşıyanında, kendisinden harp hâtıralarını yazmasını istiyor:[69]

«...Hele o nâzenin Dîvân-ı Harb'in uğradığı rezâlet, Efendimiz için Zağra galebesinden büyük bir muvaffakiyettir. Şimdi orada elbette Efendimiz'e bir eğlence lâzım olacak; o eğlence tabii bir mémoire olur. Evrakınız da inşallah yanınızdadır. Efendimiz'e olan teallûk-ı vicdan hasebiyle, bir dereceye kadar hâli Efendimiz'e benzeyen Napolyon zamanında senelerce mahsur kalan General Duperrénin mémoire'ını okudum; şimdiye kadar görmediğim yolda bir kitab... Terceme-i hâl ile başlamış da gördüğü vekayii, meselâ bir neferin şecaatini bile gösterecek kadar tafsil etmiş.. Her vak'ayı muhâkeme eylemiş.. O yolda bir eser tertibi eğlence değilse, ahlâfa bir büyük hazine-i tahkikat bırakılmış olur. Hele bendeniz için bir nüshasını edinmek, Efendimizi görmek kadar arzu olunacak hallerdendir.»

Süleyman Paşazâde Sâmi Bey, bu noktada şu bilgiyi veriyor : **«Kemâl, merhûma bir mémoire yazmasını tavsiye etmiş ve peder de** Tezkiretül-vekayi' **ismiyle mevzu-ı bahs olan eseri tahrire başlamış ise de, o**

(69) **Süleyman Paşa Muhâkemesi, s. 60.**

aralık Ceride-i Askeriye-i İlmiye Mecmuası'nda Harb-i Âhir ve İstihkâmât nâmıyla ve Fransızcadan terceme sûretiyle bir kitap dercetmeğe ibtidar ettiğinden o kitabı tenkiden bâlâda zikri geçen Umdetü'l- hakayık'ı te'lif etmiş ve bu münasebetle Tezkiretü'l-vekayi' nâtamam kalmışdır» diyor ve Tezkiretü'l-vekayi'den bâzı kısımlar veriyor.

Hüseyin Nâmık Orkun, bu konuda şunları yazmakdadır :[78] «Süleyman Paşa, Nâmık Kemâl'e verdiği cevabda Keşfü'l-Hakayık adlı bir eser yazmak arzusunda olduğunu bildirdi. Müellif bu eserini Padişah'a vermek istiyordu. Sonraları bunun lüzumsuz olduğunu, vaktini boşuna geçirmiş olacağını anlayarak eserini tamamlamadan bıraktı.»

«...Paşa, ondört yıl sürgün kaldığı Bağdad'da vücuda getirmiş olduğu eserlerini vesikaları ile birlikde Faust Lurion adlı bir tüccara vererek Londra'ya gönderrmişdir. Meşrûtiyet ilân edildikden sonra artık Hamid'in bu gibi eserlere tecavüzü bahis mevzuu olamayacağından Paşa'nın evlâdları bu yabancıya müracaat ederek vesika ve eserleri getirtmiş, Umdetü'l Hakayık da torunu mühendis Semûhi'nin bir önsözü ile 1928 yılında Mecmua-i Askeriye'nin târih kısmında neşredilmişdir.»

Umdetü'l-Hakayık

Eserleri, ölümünden sonra asil ve vefâlı evladları ve torunları tarafından yayımlanmış Süleyman Paşa'nın **Umdetü'l-Hakayık** adlı büyük eseri, Nâmık Ke-

---

[78] Hüseyin Nâmık Orkun: a.g.e., ss. 40-41; Ayrıca bk. **Umdetü'l-Hakayık**, C. I, s. 12.

mâl'in isteği üzerine kaleme alınmış harp hâtıraları-dır. Eser altı cildden ibarettir. Birinci cildi, **Mecmua-i Askerî**'nin Târih Kısmı olarak 1928 Haziranında yayınlanmışdır (Sayı: 10). Bu bölüm 61 sahifeden ibarettir. İkinci kısmı aynı mecmuanın Eylül 1928 târihli 11. sayısı olarak ve 187 sahife hâlinde yayınlanmış-dır. 3. cildi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Onuncu Şûbesi tarafından yine 1928'de yayınlanmışdır ve 460 sahifedir. Dördüncü cild 492; beşinci cild 493; altıncı cild ise 483 sahifedir ki böylece eserin tamamı 2176 sahife tutmakdadır.

Eserin baş tarafına yazdığı (İfâde-i Müstensih)'de, Süleyman Paşa'nın torunu mühendis Semûhi Bey, Büyükbaba'sının vasiyeti saydığı bu hizmetin ancak yarım asra yakın bir zaman sonra Cumhuriyet devrimizde yerine getirilebildiğini belirtiyor ve: **«...İşbu devr-i hürriyeti ihzar ve Türk milletini şahrâh-ı selâmete sevk ve îsâl eden münci-i âzam Gazi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'nin nâm-ı âlilerini bu vesîle ile de kemâl-i hürmetle yâd eylerim»** diyor.[71]

Eserin en sonunda ise Süleyman Paşa, haklı olarak şu sözlerle teessürünü belirtmekdedir:[72]

«...Bunca ehâsin-i hidemâta cinayet nâmı verilip din ve devlet ve vatan ve millet lehine gösterdiğim hârikulâde fedakârlıkların keenlemyekûn hükmüne geçmesi, memleketimizde sadakat ve gayret ve hamiyyet ve rast-gûyinin (doğru sözlülüğün) netâyic-i mahsûlü ne olduğunu bana ifham ve telkin etti.»

---

(71) **Umdetü'l-Hakayık**, C. I, ss. 8-9.

(72) **Umdetü'l-Hakayık**, C. IV, s. 483.

T.B.M.M. Kütüphânesi'nde (H.K. 1106) numarada kayıdlı bu kitabı yayınlayan Topçu Mümtaz Binbaşılarından Necmi Râci, eski Zağra Müftüsü ve Mekteb-i Rüşdiye muallimi Râci Efendi'nin oğludur. Kitaba yazdığı önsözde, babasının, 93 Türk - Rus savaşları sırasında on gün Rus ve Bulgar ordularının işgalinde kalan kasabalarında düşmanların yapdığı insanlık dışı zulûm ve fâciaları yansıtan ve savaşlarda cereyan eden askerî hareketlere ve meşhur vak'alara âid **(Târihçe-i Vak'a-i Zağra)**[73], **(Herc-ü-merc-i Kıt'a-i Rumeli)**, **(Hicretnâme)** adlı eserlerinin birer nüshasını «vatanın nâdir yetişdirdiği Kemâl Bey, Recâizâde Ekrem Bey, Süleyman Paşa merhum gibi eâzım-ı millete vaktiyle takdim ettiğini» bildiren Necmi Râci Bey, Süleyman Paşa'nın bu eserinin, Babasına kitabları dolayısıyla yollanan mektub olduğunu açıklıyor ki, kendisi bunu 1301'de Mekteb-i Mülkiye'de sınıf arkadaşı olarak bulunduğu Süleyman Paşazâde Sâmi Bey vâsıtasıyla elde etmiş. Binbaşı Necmi Râci Bey, Hürriyet devrine kavuşulunca (1324) 1908'de bu târihî mektubu bir kitap hâlinde yayınladığını bildiriyor.

***

Bursalı Mehmed Tâhir, Süleyman Paşa için : **«Bâzı eş'ârı da olub mahlâsı (Hüsnî)**'dir» diyor ve şiirlerinden şu beyiti örnek veriyor:[74]

---

(73) Ali Canip Yöntem : **Yakın Târihimizin Tek Bir Faslına Dâir Küçük, Fakat Değerli Bir Eser; Târihçe-i Vak'a-i Zağra, Yakın Târihimiz,** ss. 39-41.

(74) Bursalı Mehmed Tâhir : **Osmanlı Müellifleri,** C. II, İstanbul 1333 (1917), ss. 249-250.

Hırs-u-âz eshâbına vermez kesel şugl-i cihân
Bâr'ı artdıkcâ beşâşet gösterir hammâllar

Süleyman Paşa, yalnız ders vermek ve verdiği derslerin kitablarını yazmakla da kalmamıştır. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye adlı müessesenin kurucularından biri olmuşdur. Dârüşşefaka'nın ders programına «Fransızca» ve «Jimnastik» gibi derslerin eklenmesini Süleyman Paşa sağlamışdır. Harbokulu'nun programlarında da Fransa'daki (Saint Cyr) ve Prusya Topçu Okulu'nun müfredâtına göre yenilikler yapmışdır. Askerî İ'dâdî (Lise)'lerin ders programlarını da düzenlemiş; İstanbul'da dokuz Askerî Rüşdiye açdırmış; ayrıca Şam'da ve Bağdad'da birer Askerî Rüşdiye kurdurmuşdur.

Askerî okullarda, Harbokulu'nda öğretmenler, yetenekli subaylar arasından seçilirdi. Öğretmen olarak yetişmeyenlerin öğretmen olmalarını ve değerli subayların da asıl mesleklerinden uzaklaşmalarını uygun bulmayan Süleyman Paşa, askerî okullara öğretmen yetiştirmek üzere bir ayrı (Menşe-i Muallimîn Mektebi) kurdurdu. Süleyman Paşa'nın bu teşebbüsü, Maarif târihimizde mühim bir yenilikdi. Fakat maalesef, iki yıl sonra, Zülüflü İsmail Paşa'nın bir jurnalı üzerine (Menşe-i Muallimîn Mektebi) kapatılmışdır.

İmtihan usullerinin sağlam esaslara bağlanması, yazılı imtihan usûlünün kabulü; Batı sistemi eğitim metodlarının, millî geleneklere sâdık kalınarak, askerî okullarımızda denenmesi; öğretim süresinin Piyâde ve Süvâri sınıfları için dört yıldan iki yıla indirilmesi; Topçu öğrencilerinin üç, Kurmayların dört yıl eğitim görmeleri, hep Süleyman Paşa'nın Askerî Mek

tebler Nâzırı bulunduğu zaman uygulanmaya başlanmışdır.

Harbokulu Târihçesi'nde 14. Nâzır olarak görülen Süleyman Paşa için şunlar yazılıdır:[75]

«Okulda inzibat ve askerî terbiyenin temelini kurmuşdur. Okulda disiplini te'sis için çok şiddet kullanmış, itaata girmeyen öğrencileri muhakemeye lüzum görmeden derhâl Alaylara göndermişdir. Bu hareket tarzı okulda iyi sonuçlar vermişdir. Bundan başka Belçika'dan öğretmen subay getirtmiş, ta'lim ve tatbikatlar için okul emrine kıt'alar te'min etmişdir. Abdülaziz'in hal'inde Harbokulu öğrencileri Sarayı abluka ettiklerinden, Süleyman Paşa okuldan uzaklaşdırılmışdır. Süleyman Paşa'dan sonra Okul Nâzırlığı'na Mâbeyin Müşiri Said Paşa getirilmişdir.»

İbrâhim Alâaddin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**'nde Süleyman Paşa için şöyle yazmakdadır:[76]

«Hırçın, sert ve tuttuğunu koparır sarışın bir adam olduğu için Harbiye talebesi kendisine (Sarı Çapar) derlermiş. İleri fikirli, dürüst mizaçlı ve memleketini seven bir askerdi.»

Süleyman Paşa ayrıca, fen, tabiiye, matematik ve askerîye derslerine âid yabancı dillerden kitablar çe-

---

(75) **Harbokulu Târihçesi** (1834-945), Harbokulu Matbaası 1945, ss. 25-26.

(76) İbrâhim Alâaddin Gövsa : **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul 1946, s. 360. Ayrıca bk. İ.H. Uzunçarşılı : **Şıpkazı Kumandanı Süleyman Paşa'nın Menfâ Hayâtına Dâir Vesikalar, Belleten**, C. XII, Ocak 1948, Sayı: 45, ss. 207-221.

viren ve te'lif edenlere ödül ve nişan vermek üzere bir (Mükâfat Nizamnâmesi) de düzenletmiş ve yayınlamış; ilim ve fen erbâbını, ilmî ve fennî eserler vermek yolunda teşvik etmişdir. Böylece Süleyman Paşa'nın Türk ilim ve fen hayâtına son derece büyük yardımları dokunmuşdur.

«Türklük için yaşamış, Türklük için ölmüş» bu örnek Türkçü'yü bugünkü gençlerimize tanıtmaya çalışdık. Dileğimiz odur ki, bombalar altında kalan mübârek kemikleri, daha çok gecikilmeden mukaddes vatan topraklarına getirilir ve Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ndeki kahramanların yanındaki yerine kavuşdurulur. Edebiyat târihçisi araştırıcılar da dilerim ki Şâir Deli Hikmet'in Süleyman Paşa için yazdığı uzun şiirin —Süleyman Nazif ancak 21 mısraını bulmuş— tamâmını meydana çıkarır ve edebiyat târihimize ve gençlerimize kazandırırlar:

Düşün bir kerre : Mazlûm olmasan ey mihnet-i yekser,
Irrâk'a aldırır mıydı seni evlâd-i Peygamber?...
Vatan hoşnûd senden hâzır ol bezm-i mükâfâta!..

K A Y N A K Ç A

Kitablar:

ABDULHAMİD, Sultan: İkinci Abdulhamid'in Hâtıra Defteri, Selek Yayınevi, İstanbul 1960.

———————— : Siyâsî Hâtırâtım, Dergâh Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 1987.

AHMED MİDHAT: Üss-i İnkılâb, 2 C., Takvimhâne-i Âmire, İstanbul 1294-95 (1877-78).

AKÇURAOĞLU Yusuf: Türk Yılı, İstanbul 1928.

ALİ EFENDİ: İstanbul'da Yarım Asırlık Vakayi-i Mühimme, Matbaa-i Hüseyin Enver, Dersaâdet 1325 (1909).

BANARLI, Nihad Sâmî: Resimli Türk Edebiyâtı Târihi, Devlet Kitabları, İstanbul 1971 - 1976.

BAŞGİL, Ali Fuad: 27 Mayıs İhtilâli ve Sebebleri, İstanbul 1966.

(BOLAYIR) Ali Ekrem: Nâmık Kemâl, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

BONNE, M.: Russes et Turcs, 2 C., La Guerre D'Orient, Paris 1877.

BURSALI MEHMED TÂHİR: Osmanlı Müellifleri, Cilt: 2, İstanbul 1333 (1917).

ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali: Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler, III. Cild, Ankara 1968 - 1969.

DEDE, Abdurrahman: Balkanlarda Türk İstiklâl Hareketleri, Türk Dünyâsı Yayınları, İstanbul 1978.

EBUZZİYÂ TEVFİK: Müntehebât-ı Tasvîr-i Efkâr, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1311.

———— : Yeni Osmanlılar Târihi, 3 C., İstanbul 1974.

ERDEM, Ali Fuad (Orgeneral): Osmanlı - Rus Seferi, 5 C., İstanbul 1326.

———— : Süleyman Paşa Ordusu'nun Balkanlardaki Harekâtı, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1340.

GÖVSA, İbrâhim Alâaddin: Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul 1946.

HARBOKULU TÂRİHÇESİ (1834 - 1945), Harbokulu Matbaası, İstanbul 1945.

HEYD, Uriel: Foundations of Turkish Nationalism, London 1950.

———— : Language Reform in Modern Turkey, Jerusalem 1954.

HOSTLER, Charles Warren: Turkism and the Soviets, London 1957.

HÜSEYİN RÂCİ: Târihçe-i Vak'a-i Zağra, Hürriyet Matbaası, İstanbul 1326.

İNAL, İbnül' Emin Mahmud Kemâl: Son Asır Türk Şâirleri, İstanbul 1930.

———— : Osmanlı Devrinde Son Sadrıâzamlar, 4. Basılış, İstanbul 1969.

KÖPRÜLÜ, Prof. Dr. Fuad: Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1966.

KUNTAY, Midhat Cemâl: Nâmık Kemâl Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1949; Kısım II, İstanbul 1956.

KUSHNER, David: The Rise of Turkish Nationalism 1876 1908, Frank Cass and Comp. Ltd., London 1977.

MUSTAFA REŞİD : Bedâyi'l-inşâ, 1. ks. 1. cüz, Matbaa-i E.K. Tuzlıyan, İstanbul 1302.

NUR, Dr. Rıza : Nâmık Kemâl, İskenderiye 1936.

ORKUN, Hüseyin Nâmık : Türkçülüğün Târihi, İstanbul 1944.

———————— : Büyük Türkçü Süleyman Paşa, Hayâtı ve Eserleri, Millî Kalemler Serisi: 2, Ankra 1952.

OSMAN NURİ : Abdulhamid-i-sâni ve Devr-i Saltanatı, 3 Cild, İstanbul 1327.

ÖZTUNA, Yılmaz : Büyük Türkiye Târihi, 7. Cild, İstanbul 1978.

———————— : Osmanlı Devleti Târihi, Birinci Cild, İstanbul 1986.

———————— : Bir Darbenin Anatomisi, İkinci Baskı, İstanbul 1987.

———————— : (Ayvaz Gökdemir'le) Türkiye'de Askerî Müdahaleler, İstanbul 1987.

SÂBİS, Ali İhsan : Harb Hâtıralarım, İkinci Cild, Ankara 1951.

SEDES, İbrâhim Halil : 1875'den 1878'e kadar Şark Muharebâtı. Bosna - Hersek ve Bulgaristan İhtilâlatı, 1. C., Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1328.

SÜLEYMAN NAZİF : Süleyman Paşa, Dârüsselâm Matbaası, Bağdad 1328 (1910).

———————— : Batarya ile Ateş, İstanbul 1335 (1919).

———————— : Nâmık Kemâl, Dersaâdet 1340 (1922).

SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA : Akkermanî'den Müntahab İrâde-i Cüz'iye Risâlesi, İstanbul 25 Cemâziyelevvel 1283 (1866).

———————— : Mebânî'l-inşâ, 2. Cild, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şâhâne Matbaası, 1. Cild, 1. Baskı, 13 Ramazan 1289 (1872); 2. Baskı, 9 Ramazan 1291 ((1874); 2. Cild, İstanbul 1288 (1871) ve 1289 (1872) iki baskısı vardır.

———————— : Târih-i Âlem, Kısm-ı-evvel, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1291 (1874), 2. Baskı, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 20 Temmuz 1327 (1909); 3. Baskı, 1329 (1911).

———————— : İlm-i Sarf-ı Türkî, İstanbul 1293 (1876).

———————— : İlm-i Hâl-i Sagîr, İstanbul 1305.

———————— : 93 Türk - Rus Muhârebesi Hakayıkından Hulâsa-i Vukuât-ı Harbiye, (Nâşiri : Topçu Mümtaz Binbaşılarından Necmi Râci), İstanbul 1324 1908).

———————— : Hiss-i İnkılâb, İstanbul 1326. (Küçük kızı Mediha Gezgin tarafından «Yeni dile ve yeni harflere çevrilerek» (İnkılâb Hissi) adıyla iki kez bastırılmışdır, İkinci Baskı, Berksoy Matbaası, İstanbul 1953.

SÜLEYMAN PAŞA (Müstensihi : Torunu Mühendis Semuhî) : Umdet-ül Hakayık, 6 Cild, Askerî Matbaa, İstanbul Haziran 1928.

SÜLEYMAN PAŞAZÂDE SÂMÎ (Süleyman Nesib) : Süleyman Paşa Muhâkemesi, Ebüzziyâ Matbaası, İstanbul 1328 (1912).

———————— : Külliyât-ı Âsâr ve İhtisâsât - Süleyman Paşazâde Sâmi Bey; İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası 1918.

———————— : Süleyman Paşa'nın Muhâkemesi, 3 Cild, Askerî Matbaa, İstanbul 1928.

TANERÎ, Kemâl Zülfü : Türk Edîb ve Târihçilerinden Süleyman Hüsnü Paşa'nın Hayâtı ve Eserleri, Ankara 1963.

TANSEL, Fevziye Abdullah : Hususî Mektublarına Göre Nâmık Kemâl ve Abdulhak Hâmid, Ankara 1949.

———————— : Nâmık Kemâl'in Mektubları, IV Cild, Türk Târih Kurumu Yayınlarından, Ankara 1967 - 1986.

TEVETOĞLU, Dr. Fethî : Enis Behiç Koryürek, Hayâtı ve Eserleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

———————— : Hamdullah Subhî Tanrıöver, Hayâtı ve Eserleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi: 8, Ankara 1986.

YALMAN, Ahmed Emin: Yakın Târihde Gördüklerim ve Geçirdiklerim, I. Cild, İstanbul 1970.

ZEYNE'L-ÂBİDİN REŞİD : Edebiyat Kumkuması, Haleb Vilâyeti Matbaası, 1326.

ZİYÂ GÖKALP : Türkçülüğün Esasları, Ankara 1339 (1923).

Tefrika ve Makaleler :

AYHAN (Ârif Oruç) : Türk Demokrasisi'nin İkinci Şehidi Süleyman Paşa, (106 tefrika), **Tasvir**, 27 Temmuz 1946 Cumartesi - 22 Aralık 1946 Pazar, Sayı: 481-624, s. 2.

BAYKAL, Prof. Dr. Bekir Sıtkı : 93 Harbi Sırasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şâyia ve Teşebbüsleri, **Belleten**, C. V, Sayı: 19, Temmuz 1941, ss. 351-395.

EBUZZİYÂ TEVFİK : Yeni Osmanlılar Târihi, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, Nu. 21, 22, 93, 13 - 26 Haziran 1909, 14 - 27 Haziran 1909, 19 Ağustos - 1 Eylûl 1909.

GÖZLER, H. Fethi : Süleyman Paşa ve Türkçülüğü, **Orkun**, 1951, Sayı: 18.

———————— : Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa Unutulabilir mi? **Çaba**, 1969, Sayı: 32.

HÂRUNURREŞİD : Merhum Sâlih Zeki Bey, **Tedrisat Mecmuası**, Nisan - Ağustos 1921, Cild 12, Nu. 60, ss. 1041 - 1051.

KÜLÜG-TİGİN : Süleyman Hüsnü Paşa, **Orkun**, 26 Ocak 1951 Cuma, Sayı: 17, s. 14.

RAGIB HULÛSİ : Dil Mükemmelliği IV, **Yücel**, Mayıs 1935, Sayı: 4, ss. 10-11.

NÂZIM PAŞA : Bir Devrin Hâtıraları, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1932, Sayı: 2792, s. 2.

SANÇAR, Nejdet: Müşir Süleyman Paşa, **Türk Yurdu**, Temmuz 1960, 50. Yıl, Sayı: 286, s. 15.

SVOLOPOULOS, Constantin: L'initiation de Mourad V à la Franc-Maçonnerie par CL. SCALIERI: Aux Origines du Mouvement Libeéral en Turquie, **Balkan Studies**, vol. XXI[2] (1980), ss. 441-457.

TANSEL, Fevziye Abdullah: Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemâl'in Münâsebât ve Muhâberâtı, **Türkiyat Mecmuası**, Cild XI, 1954, ss. 131-152.

―――――――: Nâmık Kemâl'in Osmanlı Târihine Dâir Bilgimizi Tashih Eden Yeni Notlar, **Belleten**, Cild: XXIV, Nisan 1960, Sayı: 94, ss. 269-290.

TEVETOĞLU, Dr. Fethî: Büyük Türkçü Şıpka Kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa (I), **Kopuz** (Samsun), Ağustos 1943, Sayı: 4, ss. 93-96; (II), Aralık 1943 - Ocak 1944, Sayı: 8-9, ss. 207-210.

―――――――: Büyük Türkçü Süleyman **Paşa, Türk Kültürü**, Ağustos 1968, Yıl: VI, Sayı: 70, ss. 705-732.

―――――――: Ebuzziyâ'da Cumhuriyet Fikri, **Türk Kültürü**, Ekim 1968, Yıl: VI, Sayı: 72, ss. 943-947.

TURAL, Doç. Dr. Sâdık: Bir Hayat Hikâyesinin Ana Çizgileri: «Millî Şâir», **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, Sayı: 2, 1984, ss. 37-45.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Şıpka Kumandanı Süleyman Paşa'nın Menfâ Hayâtına Dâir Bâzı Vesikalar, **Belleten**, Cild: XII, Ocak 1948, Sayı: 45, ss. 207-221.

―――――――: V. Murad'ı Tekrar Pâdişah Yapmak İsteyen K. Skalyeri — Aziz Bey Komitesi, **Belleten**, Nisan 1944, Cild: VIII, Sayı: 30, ss. 245-328.

YALÇIN, Alemdar: Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Savunması, **Belgelerle Türk Târihi Dergisi**, Ocak 1986, Sayı: 11, ss. 52-65.

YÖNTEM, Ali Cânib: Târihçe-i Vak'a-i Zağra, **Yakın Târihimiz**, ss. 39-41.

ZİYÂ ŞÂKİR : Murad V Öldürülmüş miydi? **Yedi Gün**, 20 Şubat 1935, Nu. 102, ss. 20-21.

Gazete, Dergi ve Ansiklopediler :

Balkan Studies
Belgelerle Türk Târihi Dergisi
Belleten
Cerîde-i Havâdis
Cumhuriyet
Çaba
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Hürriyet-i Fikriye
Kopuz
Meydan Larousse
Orkun
Peyâm
Sabah
Servet-i Fünûn
Tanin
Tasvir
Tasvir-i Efkâr
Tedrisat Mecmuası
Tercümân-ı Hakikat
Tercümân-ı Şark
Türk Ansiklopedisi
Türk Kültürü
Türk Yurdu
Türkiyat Mecmuası
Yakın Târihimiz
Yedi Gün
Yeni Tasvîr-i Efkâr
Yücel

İNDEKS

— M —

— S —

— Ş —

— T —

— U —

— V —

— Y —

— Z —

İÇİNDEKİLER

88.06.Y.0001 - 920

№ 4437

Süleyman Hüsnü Paşa'nın en önemli yönü, kısa ve öz adıyla TÜRKÇÜLÜK diye adlandırılan Türk Milliyetçiliği'ne yapdığı büyük hizmettir.

Zıd şeylerden yoğrulmuş bir milletler halitası sayıldığımız Yüce Osmanlı Devleti döneminde, târihimizin Orta Asya'dan başladığı gerçeğini; en eski atalarımızın Hunlar olduğunu ve Oğuz Han'ın Mete olması gerekdiğini Askeri Okullar için yazdığı Târih-i Âlem'inde ilk kez belirten Süleyman Paşa olmuşdur.

Türk Dili'nin Arapça, Acemce kelime ve terkiblerden arınmasını ilk savunan ve Askeri Okullar öğrencilerine yazdığı «Küçük ve Büyük İlm-i-Hâl» kitablarında Allâh-ı-Taâlâ'yı: «Birdir; kendisinin hiç ortağı ve yardımcısı yokdur; dünyâda gördüğümüz ve bildiğimiz şeylerden hiçbir şey ona benzemez» diye sâde bir dil ve ifâde ile tanımlayan; gramerimize «Türk Grameri» demenin doğruluğunu ilk ortaya koyan ve ispatlayan Süleyman Paşa'dır.

Türk Târihine yapdığı büyük hizmetlere rağmen haksız yere ağır işkencelere uğratılan bu büyük Türkçü, 6 yıl sürgün cezâsına çarpdırıldığı hâlde, ölümüne kadar 14 yıl Bağdad'da sürgün tutulmuşdur. Bağdad'a sürülmesi üzerine ünlü şâir Deli Hikmet'in yazdığı teselli mektubunda şu mısra'lar vardır:

Düşün bir kerre: Mazlûm olmasan ey mihnet-i yekser,
Irâk'a aldırır mıydı seni evlâd-ı Peygamber?..
Vatan hoşnûd senden hâzır ol bezm-i mükâfata!..

Ne yazık ki kabri, kemikleri bugün hâlâ Bağdad'da bombalar altında, ateşler içindedir.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI * SÜLEYMAN PAŞA * Dr. Fethi TEVETOĞLU